

Юрій Соболев, Василь Чепурний

ЦЕГЛИНКА

для рідного храму

Історія відродження
Чернігівської єпархії
(1989 – 2002 р.р.)

Департамент інформаційної діяльності
та комунікацій з громадськістю Чернігівської
обласної державної адміністрації

Юрій Соболь, Василь Чепурний

Цеглинка

для рідного храму

**Історія відродження
Чернігівської єпархії
(1989 – 2002 р.р.)**

Чернігів
Видавництво «Десна Поліграф»
2020

УДК 94(477.51)

С 54

Книга видана коштом обласного бюджету Чернігівської області в рамках обласної Програми підтримки розвитку інформаційної та видавничої сфер Чернігівщини на 2016–2020 роки за результатами конкурсу рукописів місцевих авторів 2020 року.

Не для продажу.

У книзі використані фото з особистих архівів авторів та С.Шумила, Л.Куровської, Б.Рябка, о. Михайла Якубіва

Соболь Ю.О., Чепурний В.Ф.

С 54 Цеглинка для рідного храму. Історія відродження Чернігівської єпархії (1989-2002 рр.) [Текст] : зб. матеріалів / Ю.О. Соболь, В.Ф. Чепурний. – Чернігів : Десна Поліграф, 2020. – 186 с. : іл.
ISBN 978-617-7833-81-8

Книга спрямована на збереження в історичній пам'яті обставин та дійових осіб українського церковного відродження від кінця 1980-х років до початку 2000-х. Ці обставини важливі для патріотичного виховання та утвердження української державності на теренах Чернігівщини.

Автори – активні учасники досліджуваних процесів – залучили до дослідження джерела, які досі не перебували у науковому обігу: від рідкісних самвидавних праць до архівних документів.

Додаткову цінність виданню надають спогади біля десятка учасників відновлення церковного життя в останні десятиліття ХХ століття та світлини, які дотепер практично ніде не публікувалися. Важливим доповненням праці є іменний покажчик.

Для вчителів історії, студентів та усіх, хто цікавиться історією церковного життя.

ISBN 978-617-7833-81-8

УДК 94(477.51)

© Соболь Ю.О., Чепурний В.Ф., 2020

Передмова

Кожна людина до Бога і церкви приходить своїм шляхом. Що спонукало нас, молодих людей, вихованих в радянській системі атеїзму, палко прийняти ідею відродження незалежної української православної Церкви в кінці 1980-х – на початку 1990-х років? Зауважмо: Церкви, про існування та знищення якої у 20-х роках ми нічогосінько не знали.

Важко відповісти на це питання. Але, певно, сімейне виховання, хоча й воно було позначено до більшої чи меншої міри безбожництвом, певно, якась глибока національна традиція, що десь містично закладається в генах. Зрештою, останнє християни називають впливом Духа Святого....

Тож коли повіяли перші подихи ідеї відновлення УАПЦ, ми, на той час активісти Товариства української мови імені Тараса Шевченка (попередниці «Просвіти»), підтримали її з молодечим ентузіазмом. Зараз, більше, ніж через чверть століття, незалежна Церква є і вона міцно стоїть в обороні українських душ і української держави. Але бачачи як нещадимо відходять учасники відродження української Церкви, як зникають документи того часу, вважаємо за свій обов'язок скласти історію відродження Чернігівської єпархії – максимально об'єктивно, наскільки це нам вдасться. Хоча, звісно, ми не обійшлися і без власного суб'єктивізму, оскільки самі були задіяні в процесі відродження коли у більшій, а коли в меншій мірі.

Ми завершуємо свою роботу темою висвітлення діяльності та похорону владика Никона (Калембера), оскільки саме завдяки його мудрому керівництву життя єпархії налагодилось і ми побачили справжнього Христового пастиря. А смерть в християнстві не є чимось страшним – згадаймо, що Церква шанує святих саме в день їх упокоєння (успіння) – зрештою, могили часто стають під-

мурівком для Божого храму. Смерть владыки Никона і величавий його похорон засвідчили: Чернігівська єпархія відбулася!

Наша праця, сподіваємося, стане своєрідним пам'ятником тим активістам української незалежної Церкви, які вже відійшли в Господні засвіти – Катерині Тарасенко, Тарасу Вознюку, Валерію Сарані, Івану Горілому, Надії Кондрі, Петру Шейку, Анатолію Соболеву, Раїсі Решетнюк, Таїсії Немирівській, Володимирі Петухову, єпископу Чернігівському і Ніжинському Никону (Калемберу), Інесі Вачнадзе, Миколі Леонову, Галіні Ненюк, Михайлу Середі, о. Юрію Петрову, о. Олександрі Супронюку, о. Віталію Філозофу, о. Віталію Бацанському, о. Миколі Тимошенку, владикам, що певний час носили титул чернігівських – Володимирі Романюку, Феодосію Пайкушу, Флавіану Пасічнику. По-різному приходили вони до української Церкви, з різними завданнями і місією, але – приходили і щось робили, яке цеглинкою до цеглинки складалося у собор нашого духовного росту.

Сподіваємося на прихильність читачів та на продовження нашої праці дослідниками, які підходять більш відсторонено (а значить – більш об'єктивно?) до предмету дослідження. Власне, для них він буде дійсно науковим «предметом дослідження», а для нас був – важливим етапом життя.

**З надією на поблажливість уважного читача
автори.**

Глава 1

Церковно-політичне тло для відродження української Церкви. Перші кроки УАПЦ

Залізна завіса впала. Саме так з розгортанням перебудови в Радянському Союзі можна охарактеризувати суспільний стан. І з вільного світу, з пам'яті недобитих патріотів – українців, із глибоко захованих архівів стала вириватися правда про Українську Народню Республіку, визвольні змагання 1917-1920-х років, репресії, колективізацію тощо. Огром незнаної правди ошелешував, але й оживляв дух.

Так в радянську Україну просочилась і правда про Церкву, іншу від відомої всім нам РПЦ – вона звалася УАПЦ.

Спершу, завдяки гласності та перебудові, українці дізналися про УАПЦ 1920-х років, очолювану митрополитами Василем Липківським, Миколаєм Борецьким та Іваном Павловським, про коротке відродження УАПЦ в час німецької окупації, коли у підвалі Андріївської церкви був висвячений на єпископа переяславського племінник Головного Отамана Симона Петлюри, посол до польського сейму Степан Скрипник (у чернецтві – Мстислав) та й взагалі про неканонічне загарбання московською патріархією Київської митрополії, яка фактично була автокефальною у підпорядкуванні константинопольського патріарха в часи Козаччини.

А в 1989 році у Києві заснувався Комітет за відродження УАПЦ на чолі з о. Богданом Михайлечком. Ввійшов до нього і став одним з найактивніших учасників наш земляк Володимир Кательницький, який почав налагоджувати контакти і з чернігівцями. 19 серпня 1989 року у празник Спаса у Львові першими проголосили розрив з московським патріархатом священники та парафіяни Петро-Павлівського храму. Вони послали телеграму в Стамбул, просячи Вселенського патріарха Дмитрія I прийняти їх «до

Патріарх Мстислав на могилі Шевченка. 1990 рік

молитовного спілкування» і отримали повідомлення, що їх бере в свою юрисдикцію митрополит УАПЦ в діаспорі Мстислав (Скрипник), який жив у США, де й керував церквою. Саме той Мстислав, що в часі війни отримав єпископське свячення і німцями був заарештований та утримуваний, зокрема, в чернігівській і прилуцькій в'язницях.

Через деякий час до УАПЦ приєднався і перший архієрей – колишній єпископ Житомирський і Овруцький РПЦ Іоанн (Боднарчук), що перебував на спокої. Після благословення митрополита Мстислава він отримав титул архієпископа Львівського і Галицького. В числі перших хіротонізовано у відроджуваній Церкві єпископа Чернігівського і Сумського Романа (Балашука), якому судилося увійти в історію як першому єпископу відроджуваної чернігівської кафедри незалежної української Церкви.

Тим часом на зібраннях чернігівського Товариства української мови імені Тараса Шевченка, які проходили в переповнених

залах і з завидною регулярністю, інформація про відродження незалежної Церкви також обговорювалася, вивчалася. Першим організатором громад УАПЦ в Чернігові став інженер Вячеслав Логін (нині – архієпископ Новогрудський і Північно-Американський Білоруської автокефальної православної Церкви Свято-слав). Перші релігійні громади – тоді «двадцятки», були створені 1990 року, які влада довго не хотіла реєструвати. Перші три громади Чернігівським облвиконкомом зареєстровані тільки 31 липня 1991 року, хоча реально вони діяли вже досить тривалий час. У числі перших членів чернігівських громад були Катерина Тарасенко, Сергій Ковбусь, Тамара Непомняща, Олег Сіренко, Тарас Вознюк, Лариса Куровська, Надія Лук'яненко, Софія Боба, Дарія Євсієнко, Іван Іващенко, Юрій Соболев, Валерій Сарана, Василь Чепурний, Андрій Лісовий, Віктор Левченко та інші. У першій в Чернігові некомуністичній газеті «Громада» Лариса Куровська повідомляла, що перші громади УАПЦ просили передати їм Спаський собор та Катерининську церкву («Громада» № 11, 1990 р., стор.6). Звісно, комуністична влада відмовляла, незважаючи на численні листи, візити до заступника голови облвиконкому Тамири Литвин, публікації в невідконтрольній владі пресі, що вже починала з'являтися.

5-6 червня 1990 року пройшов перший собор УАПЦ в Києві, де затверджено Статут УАПЦ й обрано її предстоятеля – Патріарха Мстислава (Скрипника). Собор проходив уже за участі 7 єпископів і біля 300 священників. 92-річний архієрей, жива легенда українських визвольних змагань, символ невмирущості українського вільного духу – племінник і ад'ютант Головного Отамана УНР Симона Петлюри, став першим Патріархом Київським і всієї України. Будучи у вельми поважному віці, він в одному з інтерв'ю сказав, що йому треба два роки життя, щоби поставити Церкву на ноги в Україні. Так і сталося – він помер у 95-річному, воістину патріаршому віці, лишивши церкву, що прибрала ім'я УПЦ Київського патріархату.

У роботі Собору брав участь і чернігівець Вячеслав Логін, який входив у Всеукраїнський комітет відродження УАПЦ від Чернігівщини і Сумщини. Також учасниками Собору були деякі інші чернігівці, зокрема, Сергій Шумило. Детальніше про це йдеться в його спогадах, що публікуються також у цій книзі.

Тоді ж, оскільки глава Церкви не був возведений на престол, бо перебував за кордоном, православні українці добивалися дозволу влади на прибуття в Україну Патріарха Мстислава. Завдяки сприянню українців – народних депутатів СРСР такий дозвіл було отримано і через Москву (прямих рейсів на Київ не було) 20 жовтня 1990 року предстоятель УАПЦ, полтавчанин родом, повернувся на батьківщину.

Як згадує Лариса Куровська, зустріч його в аеропорту «Бориспіль» була справжнім святом: «Були люди зі всієї України тоді. І, звичайно, чекали. Тоді ж ще літак з Америки до Києва не прилітав. Спочатку до Москви, а з Москви уже в Київ прилітав. Ну, і літак затримувався. І я знаю, що ми вже якось так туди-сюди, чекали-чекали. Люди, пам'ятаю, отак от стали літерою "П". Дивились тоді на літовисько те. Мав уже ж приземлитися літак. І ми, це ще ж була Віра Дерев'янка, Ганя Мілейко. І ось ми утрьох, у мене навіть десь, може, є і фотографія. Ми ще, я пам'ятаю, притягли лавочку, щоб стати, щоб нам було краще видно. А перед нами стояли люди. А навпроти була шеренга, вони тримали в першому ряду, такий великий плакат розтягли: "Україна вітає свого Патріарха". Приземлився літак. І коли вони вже від літака сюди рушили, то оці люди, які стояли посередині і в перших рядах, це були гуцули. Там стояли в гуцульському вбранні хлопці і дівчата. Дівчата тримали короваї неймовірної краси, а хлопці заграли в трембіти. Я на все життя це запам'ятала. Такий по шкірі пішов аж мороз від цього всього. Таке було справді, і сльози бризнули з очей. Отака була зустріч! Потім уже ж всі в автобуси посідали і поїхали на Софійський майдан. І там зібралось дуже і дуже багато людей. І Патріарх тоді виступав». (Фонди НАІЗ «Чернігів стародавній», спогади Л.Куровської).

Знаменно, що Патріарх привіз і 1992 року передав Україні прапор Залізної дивізії УНР, який він зберігав довгі роки в еміграції. Нині цей прапор – попереду військових парадів у Києві на День незалежності України.

Вражаючим був виступ Патріарха Мстислава на II Всеукраїнських Зборах Руху – коли малий, весь у білому, з патерицею, підтримуваний інколи під руки, старий і геть сивий чоловік звернувся дзвінким молодим голосом, зал встав у єдиному поруху. «Боже великий, Боже терпеливий! Ми, нерозумні діти Твої, у покорі сердець наших приходимо до Тебе і схиляємо голови наші» – почав Патріарх молитву за Україну. І по шкірі мороз проходив – промовляла стражденна українська історія. «Без помочі і зрозуміння ролі Церкви ми тільки спізним, подовжимо наш шлях до повного незалежного життя. Повірте мені, – промовляв перший український Патріарх. – Мені 93-ій рік іде. Я був на всіх етапах того життя. Від тих Універсалів, що отут доводилося чути і мені, на площі Софіївській. Через те у мене до вас глибока пошана. Я схиляю голову перед вами всіма, що змобілізувалися для служби Богові і нашому народові». («Церковні дзвони» № 5-6, січень 1991 р., стор. 1).

Інtronізація (возведення на престол) Патріарха Київського і всієї України Мстислава I відбулася у Софійському соборі 18 листопада 1990 року. У різдвяному посланні 1991 року Патріарх Мстислав писав: «З допущення Божого та натхнення Пресвятого Духа, про шестя Якого на учасників Собору молилася наша Церква й усердно просили самі члени Собору перед початком його діяння, було одноставне та одним серцем і одними устами схвалене – піднести статус УАП Церкви до рівня Патріархії і цим вшанувати мільйони українських мучеників і страдників за Христа, відомими і невідомими могилами яких густо обсіяно українську землю в жорстокому ХХ столітті. Черговим і логічним стало обрання Собором першого Патріарха Київського і всієї України. На це надзвичайно вельмипочесне і дуже відповідальне у Все-

ленській Православній Церкві становище Собор покликав мене недостойного – знесилена довгим віком людина, що віддала 49 років архіпастирському служінню у Винограднику Рідної Церкви і українського народу. Поклик Собору я зрозумів як поклик Божого Промислу, що немічне лікує, а недостаюче доповнює» («За вільну Україну», № 4-5 за 5 січня 1991 року, стор. 2).

Яскравим епізодом українського церковного пробудження стало блокування доступу до Софії Київської патріарху московському Алексію (Редігеру). Блокування здійснювали делегати Других Всеукраїнських Зборів Народного Руху. Зокрема, учасник тих подій, делегат Зборів Юрій Соболев згадує: «Наша загороджувальна шеренга була від пожежної частини, що в приміщенні УМВС Київської області, і до чотириповерхових будинків з правої сторони Софійської площі. Раз по раз виникали сутички з пожежниками та міліцією, які намагалися звільнити від нас вулицю. У повітрі гриміло багатотисячне «Геть московського попа!». Алексія II так і не допустили до святині українців». (Юрій Соболев \\ «Боротьба за незалежність України у 1989 – 1992 р.р.: Чернігівська крайова організація Народного Руху України за перебудову», Чернігів, 2009, стор. стор. 310 – 311).

**Похід «Дзвін-90» пройшов 5 районами
Чернігівщини**

Глава 2

Похід «Дзвін - 90»

Дуже важливим для поширення інформації на Чернігівщині про новопосталу незалежну українську церкву став похід «Дзвін - 90», проведений обласними організаціями Товариства української мови імені Т.Шевченка і Народного Руху. Він пройшов влітку Чернігівським, Куликівським, Ніжинським, Борзнянським та Бахмацьким районами із завершенням у гетьманській столиці – Батурині. «Це була грандіозна подія, поширенню реклами про яку сприяли, як це не парадоксально, самі компартійні органи, – говориться в дослідженні учасника походу Василя Чепурного «Терниста дорога до рідного храму (З історії відродження незалежної Української Православної Церкви на Чернігівщині)» у журналі «Сіверянський літопис» (№5 за 1995 рік). – Адже, за-

лякуючи людей бандерівцями, райкоми КПРС пробуджували тим самим природну цікавість: хто ж вони такі? Таким чином, у кожному селі та райцентрі вони забезпечили масовість зустрічаючих, якої б не змогли добитися самі організатори. Більшість людей вперше побачили український національний прапор, почули «Ще не вмерла Україна» і слово правди про Радянську імперію, її безбожну правлячу компартію, правдиву історію України, її Церкви. Я сам був свідком, як біля Ніжина учасників походу зустрічали хлібом-сіллю, а до козацького Миколаївського собору, де правив першу за останні роки Службу Божу після закриття єпископ чернігівський і сумський Роман – українською мовою! – прийшли тисячі міщан. Вони заповнили не тільки храм, а й тісно тулилися на хорах та біля собору. У багатьох на очах були сльози». («Сіверянський літопис» № 5, 1995 р., стор. 71). До речі, після походу у місцевій газеті «Під прапором Леніна» з'явилися статті уже не тільки «проти» походу, але навіть і «за».

Похід, як уже згадано, очолив єпископ УАПЦ Роман (Балащук). І цим було зірвано плани комуністичної влади по розгону походу – як розповідав секретар обкому КПРС Іван Леонов, «попи пола-

Очолив похід єпископ Роман Балащук. За ним – хор «Просвіти» на чолі з Ларисою Куровською

мали їх наміри». Адже коли біля залізничного вокзалу на чолі колони з хоругвами стали єпископ та священник, комуністи відступили – час був уже не той, щоб вони могли відкрито замахнутися на священнослужителів.

Ось як описав початок походу «Дзвін – 90» у компартійній «Деснянській правді» автор, що заховався за псевдонімом В.Данильченко: «21 липня чернігівці стали свідками незвичайного видовища: від площі залізничного вокзалу проспектом Жовтневої революції пройшла дивна процесія з жовто-блакитними прапорами, церковними хоругвами, гаслами на чорному тлі. А очолював цю «колонну» служитель культу у чорній мантиї... Якимось дивно виглядало це на головному проспекті хоч і стривоженого, але ошатного, вимитого дощами Чернігова». (В.Данильченко. «По кому дзвонить «Дзвін – 90». «Деснянська правда» № 142 за 25 липня 1990 р., стор. 4).

*Владика промовляє зі сходинок театру.
На задньому плані – Тарас Вознюк,
один із перших членів громади УАПЦ*

Єпископ Роман біля обласного музично-драматичного театру імені Т.Шевченка на чолі походу

На головній площі Чернігова пройшов мітинг – тоді вона носила ім'я Куйбишева. Владика Роман та організатори промовляли зі сходинок обласного театру. Закликали любити українську мову, вивчати правдиву історію, знати свою Церкву. Мітинг на площі автор «Деснянської правди» назвав антирадянським шабашем, «де від початку до кінця лився бруд на адресу «Руської комуністичної імперії», комуністів – «вандалів ХХ віку», російського народу – «гнобителя». Владика Роман тут визначається «основним доповідачем». (Там же).

Вперше була відслужена панахида по наказному гетьману, чернігівському полковнику Павлу Полуботку – біля його садиби, де зараз діючий храм святих мучеників князя Михайла і боярина Федора. У Батурині – кінцевій точці походу Чернігівщиною, від-

служено вперше за радянських часів публічну панахиду по анафемованому Москвою гетьману Івану Мазепі. Це було на стадіоні, біля будинку військової канцелярії (будинок Кочубея), в присутності тисяч людей. Єпископ Чернігівський і Сумський Роман у співслужінні о. Володимира та хору під керуванням Лариси Куровської молив Господа оселити душу гетьмана «там, де праведні спочивають».

А ось як бачив похід у Борзні місцевий мешканець Анатолій Дворник: «...На «Дзвін- 90»приїхали священники Київського патріархату до Борзни, то місцевому благочинному МП надійшла вказівка зверху, що приїдуть католики забирати церкви наші. Так він організував загін бабусь з палицями боронити свою парафію. І вони агресивно оточили автобуси і протестували. А деякі люди стояли осторонь і з страхом спостерігали, чим воно закінчиться. У людей ще був той страх, що роками практикувався владою». («Боротьба за незалежність України у 1989- 1992 р.р.: Чернігівська крайова організація Народного руху України за перебудову», Чернігів, 2009, стор. 210).

Для боротьби з учасниками походу влада використовувала не тільки провокаторів, які намагалися зірвати мітинги, але й брехливі чутки. Так у селі Вертіївка Ніжинського району учасники походу здивувалися, не зустрівши практично жодної людини, тоді як скрізь зустрічали велелюдні, хоч і насторожені, зібрання. Виявилося, влада поширила брехню, що католики їдуть захоплювати вертіївську церкву і жителі села кинулися її захищати. Гострим було протистояння з учасниками походу у Борзні, де влада на передній край боротьби висунула активістів РПЦ, які навіть порвали спідницю Галині Нестеренко, намагаючись порвати український прапор. Проте був і кумедний випадок, коли одна з промосковських активісток таки прорвалася в розгойдуваний автобус, у якому знаходився єпископ УАПЦ Роман та побачивши його з панагією на грудях, у клубуці, налякалася і замість погроз чи якихось інших рішучих дій впала на коліна, просячи у нього благословен-

ня. Розгублений єпископ не знайшов нічого кращого, як передати їй коровай, піднесений їй раніше у селі Пальчики...

Знаменно, що перша панахида по гетьману Мазепі пройшла практично легально, з дозволу селищного голови Олександра Згурського, хоча він був членом бюро Бахмацького райкому комуністичної партії. Вже згодом, коли була незалежна Україна, один із авторів цього дослідження запитав у нього – як же так? А Олександр Згурський розповів, що дядько у нього був петлюрівським офіцером і він ніколи про це не забував... Незнищенна українська історія!

Довідка.

Анафема на гетьмана Івана Мазепу накладена 12 листопада 1708 року за наказом московського царя Петра I. Уже з однієї цієї причини не може вважатися канонічною – крім РПЦ її не визнала жодна церква, а Єрусалимська не припиняла поминати українського гетьмана.

Патріарх Київський і всієї України-Руси Філарет, характеризуючи анафему на гетьмана Мазепу як неканонічну, говорить:

«Для того, щоб зрозуміти різницю між анафемами, які накладали батьки Вселенських соборів, з анафемствованием Івана Мазепи Російською Православною церквою, потрібно прочитати цю анафему. Ця анафема дихає гнівом, а не скорботою; ненавистю, а не любов'ю. З тексту анафemi видно, що вина Івана Мазепи полягає в тому, що він відмовився від Російського царя заради любові до свого народу, а не тому, що впав у ересь. А різниця тут суттєва...»

У вересні 2018 року Вселенський патріарх і синод Константинопольської церкви зробили заяву, що вони ніколи не визнавали дійсною анафему на Івана Мазепу, тому що вона була накладена суто з політичних мотивів.

Глава 3

Патріарший візит до Чернігова

Патріарх Мстислав біля Чернігівської міської ради. З мегафоном – Лариса Куровська

Лариса Куровська пригадувала, що, виступаючи на Софійській площі зразу по прибутті в Київ, Патріарх Мстислав заявив і про скорий візит до Чернігова: «Пам'ятаю, як Патріарх, тоді виступаючи, сказав таку фразу, що "Я привіз і для Чернігова, для дітей, які постраждали в Чорнобилі, 7 скринь із різною медициною", тобто з різними ліками і приладдям медичним і так далі. І ми вже тоді знали,

що десь уже пізніше приїде Патріарх у Чернігів, бо він сказав: "Що я приїду передавати оцю гуманітарну допомогу". (Фонди НАІЗ «Чернігів стародавній», спогади Л.Куровської).

Візит Патріарха Київського і всієї України Мстислава до Чернігова стався зразу після його інтронізації.

Напередодні ж його візиту священники та учні регентського училища РПЦ 15 листопада захопили в Чернігові Спасо-Преображенський собор, що був у підпорядкуванні заповідника. «Досі не вкладається в голову, – писала вчителька Раїса Дерба в газеті Української Республіканської партії «За незалежність», - як могло таке трапитися, щоб ві-ру-ю-чі, виховані у смиренні, повазі до закону, вважали такий шлях розв'язання проблем цілком прийнятним для себе. Спас – це і моя духовна святиня, тому, зізнаюсь, тоді

я відчула себе обікраденою. І вже не тішать мою душу ні блиск позолоти в тому соборі, ані велич його контурів на фоні голубого неба». (Раїса Дерба. «Нотатки з приводу». «За незалежність», №29, 13 липня 1991 р., стор. 3).

Зрозуміло, що ця акція сталася з прямого благословення правлячого архієрея Чернігівської єпархії російської церкви – архієпископа Антонія (Вакаріка). Захоплення Спасо-Преображенського храму РПЦ виправдовувала тим, що, мовляв, приїде Патріарх Мстислав і захопить церкву. Тим паче, що в ньому, тоді музеї, першу після закриття храму службу Божу провів отець Методій Андрущенко, який був дияконом ще при митрополитові Василеві Липківському. Звісно, візитація Патріарха не могла включати захоплення храму, але, як констатував «Інформаційний листок – видання крайових організацій Народного Руху і Української Республіканської партії», «влада не дозволила Патріарху провести богослужіння у чернігівських храмах». («Інформаційний листок» № 5, 27 листопада 1990р., стор. 1). Та й викидання на вулицю захопниками храму копії ікони святої Теклі та князівського саркофагу не можна було виправдати навіть страхом перед українським Патріархом.

Різку заяву було прийнято 6 грудня 1990 року на зборах міського Товариства української мови імені Т.Шевченка: «Вимагаємо: руки геть від українських національних святинь!». Про цю подію, кожна зі своїх ідеологічних позицій, писали газети «Молодь України», «Деснянська правда», «Наша віра» і навіть московський орган ЦК КПРС – газета «Правда», але сам факт викидання саркофагу та ікони не заперечило жодне видання. «Ці люди схожі на пришельців, які не знають ні історії, ні культури», – наводив слова директора заповідника Євгена Сидельникова «Інформаційний листок». («Інформаційний листок» № 6, 1990 р., стор. 1).

Пізніше це святотатство було офіційно оформлене як передача храму рішенням виконкому обласної ради № 279 від 1 листо-

пада 1990 року та рішенням самої ради від 28 вересня 1990 року «Про передачу пам'яток архітектури у місті Чернігові УПЦ».

Проте, звісно, влада організовувала інші, потрібні їй заяви. Так 20 грудня 1990 року співробітники УкрНДІЗемпроект Некачайло, Баглай, Мозгова, Марчук, Леонова та інші підписали звернення до влади, де, зокрема, йшлося: «Просим захистити православные святыни нашего 1300-летнего города и не отдавать их на поругание никаким пришлым из-за океана автокефалистам или мюзеем». (Державний архів Чернігівської області, фонд р5166, опис 3, справа 103).

В такій обстановці проходив перший патріарший візит до Чернігова.

«Обласна влада приймати його побоялася і перекинула цю місію на міську раду, – розповідає очевидець подій. – Проте й голова міськради В. Мельничук теж кудись зник, і приймати гостя довелося заступнику голови В.Косих. Яке там утворилося ревисько посланців обкому КПУ і РПЦ! А маленький, сухенький наш Патріарх вийшов спокійно і зробив жест, значення якого мені духовні люди пояснили пізніше, – то був жест прощення. На коліна для прийняття патріаршого благословення стала Тамара Непомняща, однією з перших зустрічаючих була Лариса Куровська. А кілька учнів духовного училища теж хотіли підійти за благословенням, хоча і належали до РПЦ. Видно, не подіяла на них ні агітація обкому компартії, ні владики Антонія (тодішній керуючий Чернігівською єпархією РПЦ – авт.). Пізніше ці хлопці таки перейшли до української церкви, шкода, що не в Чернігові». («Сіверщина» № 14, 4 квітня 1998 р., стор. 4).

Серед провокаторів, які кричали проти Патріарха, був і інструктор обкому компартії Дрозденко, перевдягнений у непримітний одяг. А рівень «дискусії» можна зрозуміти по вигуках однієї прихожанки – дружини священнослужителя РПЦ, яка кричала на українського Патріарха: «Він живих людей пилкою різав!». Зате, коли з багажника автомобіля, яким приїхав Патріарх, ста-

ли роздавати безкоштовні Біблії, ці крикуни побігли отримувати першими...

На прийомі в міській раді Патріарх Мстислав згадував як він сидів у чернігівській в'язниці за німецької окупації і з вікон камери бачив куполи Катерининської церкви. Жартома Патріарх запитав заступника міського голови Віталія Косих – чому, мовляв, досі не є почесним громадянином Чернігова? Той не знав що відповісти...

Заради об'єктивності маємо сказати, що спогад Патріарха міг бути неточним – або тоді не було дерев аж до Катерининської церкви, або ж, що вірогідніше, з вікна камери він бачив куполи Успенського собору Єлецького монастиря, який розташований поруч із в'язницею. Або ж був ув'язнений в нинішньому приміщенні Інституту історії, де тоді розміщувалося гестапо.

Тоді ж громади УАПЦ попросили Патріарха собі священика і невдовзі, у березні 1991 року, до Чернігова прибув перший український священик на Чернігівщині отець Семен Перва. Одне з його перших богослужінь під П'ятницькою церквою закінчилося адміністративним штрафом, проте з того часу у Чернігові розпочалося богослужбове життя УАПЦ. Служили і в дощ, і в холод під замкненим храмом, тримаючи парасольку над розкритою Євангелією. Також періодично парафіяни ходили на прийом до заступниці голови облвиконкому Тамари Литвин та уповноваженого у справах релігій Анатолія Кочерги, просячи і вимагаючи передачі храмів для проведення богослужінь та реєстрації громад. Влада постійно відмовляла.

В «Інформаційному листку» опозиційних організацій за вересень - жовтень 1990 року повідомляється: «Деснянський райвиконком відмовив у реєстрації двом громадам Української Автокефальної (тобто незалежної) Православної Церкви. Справжні причини зрозумілі, адже ця церква дійсно є народною, бо не служить ні КПСС, ні КДБ. Тим часом у місті вже сформовано третю релігійну громаду. А власті, схоже, мають намір нагнітати кон-

фронтацію. То хто ж тоді екстремісти?». («Інформаційний листок» №4, вересень - жовтень 1990 р, стор .1).

Мітинг, організований Народним Рухом у Чернігові 23 вересня 1990 року проти укладення нового союзного договору, окремим пунктом у своїй резолюції зазначив: «5. Вимагаємо реєстрації УАПЦ і політичних партій». («Боротьба за незалежність України у 1989-1992 р.р.: Чернігівська крайова організація Народного руху України за перебудову», Чернігів, 2009, стор. 73). Резолюцію мітингу, в якому брали участь 2-3 тисячі осіб, підписав співголова крайової організації Народного Руху Валерій Сарана. Схожа вимога міститься і в резолюції ще одного рухівського мітингу – 25 листопада 1990 року з політичними та соціальними вимогами: «5. Просимо зареєструвати громаду УАПЦ і надати їм храм». (Там же, стор. 98). Ця резолюція була адресована сесії міської ради, яка мала відбутися незабаром, і підписана відповідальним секретарем крайової організації Народного Руху Михайлом Данилюком.

З певною затримкою у часі подібні вимоги висувують і зібрання громадян в інших містах. Зокрема, у Ніжині 1 вересня 1991 року на мітингу на підтримку проголошення незалежності України також міститься вимога негайної реєстрації громади УАПЦ і передачі їй Покровської церкви. Головою зібрання був тут Володимир Максимонько. (Там же, стор. 152).

Довідка.

Святіший Патріарх Київський і всієї Руси-України Мстислав І (у миру Степан Іванович Скрипник) народився 10 квітня 1898 року у Полтаві – помер 11 червня 1993 року в Канаді. Визначний український церковний діяч, Первоієрарх УАПЦ в Діаспорі. Почесний громадянин Тернополя, хорунжий Армії УНР. Небіж (син сестри) Симона Петлюри.

У складі Окремої Запорізької дивізії армії УНР брав участь у боях з російськими окупантами у 1918 – 1919 роках. У 1920 році служив у 3-й Залізній дивізії армії УНР. За бойові заслуги одер-

жав старшинське звання хорунжого. У 1920–1921 роках був особистим ад'ютантом Головного Отамана УНР Симона Петлюри. В міжвоєнний період брав участь у кооперативному русі на Волині. 1930 року, будучи обраний послом до Польського сейму, захищав права українців у Польщі. Уперше голосно проявив себе у лютому 1931-го, відколи під час засідання набив пику послу-комуністу Фердинанду Ткачову. Захищав українські православні церкви на Холмщині та в Підляшші, знищені польською владою. Став членом митрополичої ради у Рівному.

1942 року висвячений у сан єпископа. Заарештований гестапо і утримувався у тюрмах Чернігова та Прилук. З 1949 року очолював українську православну церкву у США, де збудував величний комплекс у Бавнд-Бруку, де й сам похований – у крипті собору Андрія Первозванного. Виступав на захист ув'язненого священника Василя Романюка (після смерті Мстислава він очолює українську церкву як Патріарх Володимир).

Глава 4

Похід «Козацькими шляхами»

Продовженням ширення ідеї про вільну, самостійну Україну, а з нею - і про свою, українську церкву став похід «Просвіти» і Руху наступного, 1991 року, за кілька тижнів до ГКЧП і проголошення незалежності держави. Він отримав назву «Козацькими шляхами» і пройшов Чернігівським та північними районами області – Менським, Сосницьким, Новгород-Сіверським, Коропським і вже традиційно завершився у Батурині. І якщо минулого року похід був у рамках всеукраїнського заходу, ініційованого московськими українцями, то вже цього року його проводили самостійно чернігівські організації.

Всюди він йшов під патронатом Церкви – похід розпочався посвяченням у козаки біля П'ятницької церкви. На чолі духовного проводу походу був отець Семен Перва. «Мабуть, Бог почув його звертання, бо нам протягом всього походу сталося на добре», -

Хор чернігівської «Просвіти» співає на сходинах магазину у Березні

Чернігівські просвітяни біля першої в Україні плити гетьману Івану Мазепі в Батурині

писав учасник походу Сергій Черняков. («А по-під горою, яром – долиною козаки йдуть», «Приборостроитель», № 26 за 7 серпня 1991 року, стор. 4).

Один з найбільш вражаючих моментів походу припав на село Дігтярівка Новгород-Сіверського району, де учасники походу стояли табором. Старенькі бабусі, дідусі, як самі розказали, чекали походу цілий день – нагадаємо, що тоді мобільних телефонів не було, а офіційні газети та радіо повідомляли виключно негативну інформацію про сам похід. Біля мазепинської Покровської церкви було відправлено панахиду і старі й малі вперше слухали службу Божу рідною мовою. У переповненому залі будинку культури пройшов концерт-митинг. А вранці до керівника походу прийшов дід із села і приніс банку свіжого молока та пожертву – 10 рублів, як він сказав, на самостійну Україну. До її проголошення залишалося трохи більше місяця.

Замаяли хоругви УАПЦ у Комані під Новгородом-Сіверським, де загинув козацький полковник Іван Богун від рук польських окупантів – справлено по ньому панахиду. Як писала поетеса, учасниця походу Надія Галковська, «ми сослужили службу Божу,

Отця Петра Бойка зустрічали караваном. За ним – народний депутат України Левко Лук'яненко

здригнувся Комань». Варто додати, що панахида проходила на старовинному козацькому цвинтарі, де збереглися козацькі хрести, а вже згодом, завдяки цьому здвигові, з ініціативи районної влади та обласного товариства «Просвіта» було споруджено біля Комані пам'ятний хрест полковнику Івану Богуну, який став відомою нині місцевою пам'яткою.

А вже у Батурині українське богослужіння звершували два священники – на допомогу о. Семену приїхав знаменитий диктор Українського радіо, отець Петро Бойко. Зворушливо було бачити, як вони благословили молодят та спільно відслужили службу Божу біля плити гетьману Мазепі, встановленої Бахмацьким об'єднанням Товариства української мови імені Тараса Шевченка, яке тоді очолював письменник Володимир Кашка. До речі, це була перша в СРСР пам'ятна плита опальному українському гетьману.

Влада конаючого СРСР на місцях кинула у бій пропаганду – так помітну реакцію того часу викликала стаття Олександра Добриці «Хто вони, автокефали?» у газеті обкому КПРС «Деснянська правда». Відповідь на неї, ясна річ, могла з'явитися лише в

На чолі походу у Батурині – українські священники

непідконтрольній владі пресі. Тож газета «Громада» (видавець і засновник Віталій Москаленко) вмістила статтю – відповідь Юрія Соболя «Майор КДБ чи краєзнавець?» («Громада» №4, 1991 р., стор. 4). Оскільки Олександр Добриця, будучи керівником прес-групи обласного управління КДБ, підписав свою статтю, як краєзнавець, це й використав його опонент з просвітянського кола: «Дозвольте запитати вас, з яких пір в КДБ працюють віруючі люди? Наскільки відомо, в Чернігівському управлінні КДБ трудяться виключно члени КПРС. А ви в своїй статті так «щиро» згадуєте Господа нашого на кшталт: «та хай буде Бог йому суддею». Нагадаю, що за свідченням правозахисника, священника, народного депутата СРСР Гліба Якуніна, церква в Росії завжди була під контролем беріївської держбезпеки, а генерал-майор НКВС Карпов був призначений головою Ради у справах релігій і керував зовнішньою, внутрішньою і кадровою політикою церкви. Тобто Московська патріархія довгий час була філіалом 5-го управління КДБ. А от УАПЦ на таку роль не погоджується». Ю.Соболь говорить у цій публікації також про причетність сучас-

**Батуряни біля плити
гетьману Мазені**

ного КДБ до розпалювання міжрелігійної ворожнечі: «А от ви, добродію О.Добриця, свою фірму (КДБ) підводите, бо пасквілем на УАПЦ підтверджуєте чутки, що міжконфесійні ускладнення штучно провокуються «компетентними» органами». «Я особисто в це не вірю, – іронізував автор, – але ж ви самі даєте для цього привід». (Там же).

Заради об'єктивності треба сказати, що нова преса, яка з'являлася, хоч і була органом влади (в даному разі Чернігівської міської ради), але вже об'єктивніше ставилася до українських питань. Так новопостала газета «Чернігівські відомості» вмістила статтю доктора сільськогосподарських наук, завідуючого лабораторією Українського НДІ сільськогосподарської мікробіології Віктора Канівця «До національної згоди», в якій автор не тільки знайомить читачів з історією УАПЦ, але й нарікає на відсутність храмів української церкви в той час, як вони все передаються російській церкві: «Не може сприяти злагоді, наприклад, рішення Чернігівської обласної Ради про передачу Борисоглібського собору РПЦ. Адже в ньому похована людина, яка

принципово відстоювала незалежність Київської митрополії від Московського патріархату, підтримувала українських козаків в їх боротьбі за права, за пограні царизмом статті Богдана Хмельницького – чернігівський архієпископ Лазар Баранович». («Чернігівські відомості» № 28 за 12-18 липня 1991 р., стор. 4). Треба відзначити, що такий далекоглядний замах української громадськості таки зупинив плани влади передати цей храм РПЦ, як і інші чинники. До речі, рішення таке вже було формально прийняте...

Яскраво передає ставлення української громадськості до позиції влади заява Вячеслава Логіна на ім'я начальника управління КДБ по Чернігівській області Ю. Чернікова з приводу згаданої статті О.Добриці: «Заяви співробітників КДБ, не обізнаних у релігійних канонах і рідній історії, що навмисно загострюють релігійну ситуацію, можуть привести до загострення відносин між народом і КДБ УРСР. Тому пропонуємо Вашій організації вибачитись перед віруючими УАПЦ». (В.Чепурний. «Терниста дорога до рідного храму», «Сіверянський літопис» № 5 за 1995 р., стор. 73).

Районні газети – органи райкомів КПРС теж йшли виключно в руслі комуністичного ставлення до української Церкви. Так сосницька газета «Радянський патріот» (редактор Борис Некоз) вмістила цілий ряд наклепницьких публікацій, що й спричинило появу на її сторінках (наскільки змінився час, що такі газети, хоч і зрідка, але стали друкувати відповіді облитих брудом!) статті В.Чепурного «...Бо язик тобі всохне». («Радянський патріот» № 87 за 15 серпня 1991 р., стор. 2). Щоправда, публікації вдалося добитися тільки після погрози звернення до суду. «Багато брехні чіпляє зараз на цю церкву – мученицю компартійна преса, – писав автор. – В тому числі і про «агента абверу» С.Скрипника (патріарха Мстислава). В «Комсомольському гарті» я був запитав у працівників Комітету державної безпеки – чи є якісь докази? Відповіді нема».

Довідка.

Вселенський патріарх Димитрій I (в миру – Димитрійос Пападопулос) народився у Стамбулі 1914 року, там же й помер 1991 року.

Після закінчення духовної семінарії служив у північній Греції та в Ірані. 1964 року возведений в сан єпископа, 1972 року призначається митрополитом двох грецьких островів. 1972 року обирається главою константинопольської церкви, вселенським патріархом. 1987 року з нагоди 1000-ліття хрещення Русі відвідав Україну – це був перший з 1654 року візит Вселенського патріарха на українські землі.

Глава 5

Перший храм УАПЦ

Боротьба православних українців за свої права набирала також форм листів, звернень, протестів. Так, скажімо, відома просвітянка Інеса Вачнадзе, яка дуже любила публічні масові заходи, вишукуючи серед них найвідоміших людей, паралельно збирала багато підписів видатних українців на заходах «Просвіти» і Руху саме з вимогами надання українській Церкві храмів. Обстановку на початок 1991 року передає лист голови обласного товариства української мови імені Тараса Шевченка «Просвіта», члена колегії обласного управління культури В.Чепурного від 9 січня 1991 року голові постійної комісії Верховної Ради УРСР з питань культури і духовного відродження Лесю Танюку з приводу нагнітання міжконфесійної напруги: «Російська православна церква, що віднедавна перейменована в українську, має в Черні-

П'ятницька церква після її відкриття. В центрі – камінь замість аналою. На передньому плані – Таїсія Немирівська, перша реставраторка ікон для храму

гові Троцький собор, Воскресенську і Введенську церкви. Нещодавно рішенням обласної ради (голова – перший секретар обкому КПРС Василь Лісовенко) їй незаконно передано ще і Спаський та Борисоглібський собори. Це спричинилося до різкого погіршення міжконфесійної обстановки в місті, про що, зокрема, писали «Молода гвардія», «Молодь України», повідомляло республіканське телебачення.

Незаконність згаданого рішення обласної ради пояснюється тим, що ці храми здавна належали самостійній Українській православної церкви. І тому заяви на них подавали громади віруючих УАПЦ. Російська ж православна церква, отримавши у своє володіння древні українські храми, вже поглумилася над нашою духовністю, культурою і, зрештою, над християнською мораллю – зі Спаського собору викинуто саркофаг князя Мстислава (за іншою версією – князя Гліба) та фрески і музейні експонати» (особистий архів – авт.).

«А в місті вже більше півроку існують три громади віруючих Української Автокефальної православної церкви, є і по одній громаді також у Ніжині та Прилуках, – пише автор. – Від червня чернігівські громади УАПЦ добиваються в Деснянському райвиконкомі реєстрації, як то їй належить по закону. Але весь час дістають відмови. В Ніжині є Миколаївський собор, на який подано заявку громадою УАПЦ і в якому під час походу «Дзвін-90» правив Богу службу єпископ УАПЦ Роман, був терміново переданий РПЦ».

В листі ставляться прохання зареєструвати всі громади УАПЦ, передати Катерининську церкву та храм святих князя Михайла і боярина Федора, надати приміщення для ніжинської та прилуцької громад, відмінити рішення про передачу російській церкві Борисоглібського собору, лишивши його в складі історико-архітектурного заповідника. (Там же).

Надія Лук'яненко, одна із перших прихожанок української церкви, на початку 1991 року звертається до влади з проханням надати хоч один храм, щоб помолитися, і їй 30 березня відповідає

керуючий справами облвиконкому М.Вакулєнко: «Як повідомили в єпархіальному управлінні Української православної церкви, відслужити Божественну літургію у Вербну неділю і Великдень для віруючих Української Автокефальної православної церкви у одному із діючих храмів УПЦ, не є можливим». (ДАЧО, фонд р5166, опис 3, справа 103). Тобто влада бачила і розуміла одну церкву – московську, до неї і звернулася. Природно, там відмовили...

Сергій Шумило у травні 1991 року пише листа Голові Верховної Ради УРСР Леоніду Кравчуку: «Деснянський райвиконком відмовив трьом громадам віруючих УАПЦ в реєстрації та передачі храмів». Мова йде про Спаський, Борисоглібський собори та Катерининську церкву. На Спас відмовили, бо «архієпископ Антоній подав заяву з проханням передати цей собор РПЦ. І хоч ми заяву на Борисоглібський собор подали раніше, було прийнято рішення про передачу собору РПЦ». Автор говорить, що вірні УАПЦ нещодавно подали нову заяву – цього разу на церкву святих Михайла і Федора, «де розташовано сховище чоботів». «На сьогоднішній день в м. Чернігові, – пише С.Шумило, – віруючі УАПЦ не мають жодного храму, а Російська церква має Троїцький монастир, чотири храми і їй хочуть віддати ще Єлецький монастир та Борисоглібський собор. Таке становище і по області. Зокрема, в Ніжині та Прилуках, де віруючим УАПЦ також відмовляють в реєстрації та передачі храмів» (Там же). Знаменно як підписався автор листа – «громадянин УРСР». Тобто, уже хоч якось, але активісти відділялися від СРСР...

Через 15 днів С.Шумило отримує відповідь – звісно, не від Л.Кравчука, а від уповноваженого в справах релігій по Чернігівській області А.Кочерги: «Чернігівський міськвиконком 19 листопада 1990 року підняв клопотання про реєстрацію релігійного об'єднання Української автокефальної православної церкви і передачі йому одного із комплексів Казанського собору або Єлецького монастиря. В зв'язку з незгодою заявників щодо передачі їм цих молитовних споруд, облвиконком вирішив перенести реє-

страцію релігійного об'єднання до вивчення можливості передачі віруючим інших молитовних споруд» (Там же).

Станом на 1 січня 1991 року в області було зареєстрованих громад УПЦ Московського патріархату 197, УАПЦ – 0. В той же час активно і безборонно влада реєструє статути громад російської церкви. Тільки рішенням облвиконкому від 31 липня 1991 року за №166 були зареєстровані статути перших трьох громад УАПЦ без передачі культових споруд. І вже станом на 1 листопада 1991 року в області зареєстрованих громад УПЦ Московського патріархату – 226, УАПЦ – 4. (Там же)

Найважливішою віхою відновлення українського церковного життя стало отримання УАПЦ у Чернігові П'ятницької церкви для богослужінь на умовах оренди. «Мов зітхнула у ці дні чернігівська П'ятницька церква, збудована на кошти ремісників, купців у XII столітті і названа на честь Параскеви П'ятниці – покровительки торгівлі: атож, така благодать Божа – нарешті з неї знято заржавілий замок і лине у древніх стінах молитва рідною мовою: – Боже великий, єдиний, нам Україну храни...», – так писав про освячення першого храму української церкви на Чернігівщині власкор «Голосу України» Сергій Павленко. («Під захистом Параскеви П'ятниці», «Голос України» № 224 за 20 листопада 1991 року, стор. 9).

Влада вирішила передати саме цей храм, оскільки він був найменшим з усіх чернігівських. Проте, за іронією долі, передача відбулася таким чином, що про сам факт її голова облвиконкому Олександр Лисенко дізнався з передачі Українського радіо. Блискучий «операції» вірні УАПЦ мали завдячувати директору архітектурно-історичного заповідника Євгену Сидельникову, з яким було укладено договір оренди храму.

Громада погодилася на отримання цього храму, незважаючи на його маленьку площу, адже це був перший храм, наданий УАПЦ на Чернігівщині, та ще й мав багатющу історію. Зведений у часи Київської Русі, він був практично розбомблений в час другої світо-

вої війни. Відновлений архітектором Петром Барановським у візантійському стилі, яким він міг бути при зведенні. Тривалий час тут діяв жіночий монастир, ігуменею якого була мати гетьмана Івана Мазепи. У 60-х роках ХХ століття він став відомим завдяки знаному правозахиснику Євгену Сверстюку і радіостанції «Свобода», які розповіли про наміри чернігівської влади знести храм, як перед тим знесли його дзвіницю, задля побудови... громадського туалету. Щоб обслуговувати театр, зведений поряд. Завдяки розголосу влада тоді все ж не наважилась зруйнувати древній храм. Громада відроджуваного храму запросила Євгена Сверстюка на свято освячення П'ятницької церкви і відомий український філософ був присутній на урочистому дійстві.

«Отець Семен приїхав до Чернігова з Івано-Франківщини зі словом Божим і добром в очах, – писав Сергій Павленко. – Його зустріли місцеві газети розгромно-викривальними статтями про УАПЦ. Правити службу Божу було ніде. Та Бог почув його молитву! Відкрилися днями для віруючих двері древнього храму...» (Там же).

Освячення храму було здійснене єпископом Пантелеймоном (Романовським) 21 вересня 1991 року за участі о. Семена Перви, читців Віталія та Сергія Шумил. Щоправда, цей архієрей виявився настільки непридатним для благочестивого життя, що громада вже другого дня випроварила його з Чернігова і він згодом опинився в московській церкві. До речі, згадуваний отець Семен через деякий час повернувся на Івано-Франківщину, де й продовжує служіння Богові.

Довідки.

Митрополит Чернігівський і Ніжинський Антоній (в миру – Онуфрій Іванович Вакарік) народився 1926 року на Буковині, помер 2003 року у Чернігові.

Після закінчення румунської школи з 1944 року – в РПЦ. 1947 року пострижений у чернецтво, а 1950 року висвячений в ієрей-

ський сан. З 1956 року навчається у Москві та служить там, а 1965 року висвячений в єпископи з титулом Смоленського і Дорогобузького. З 1967 року керує Сімферопольською єпархією РПЦ, а з 1973 – Чернігівською. Підписав звернення єпископату про автокефалію, але під тиском ФСБ відступився і помер митрополитом московської церкви.

Сверстюк Євген Олександрович народився у 1927 році в селі Сільце на Волині, помер у 2014 році в Києві. Видатний український церковний діяч, літературознавець, політичний в'язень.

Закінчив Львівський державний університет, працював викладачем, літературним працівником у журналах, захистив дисертацію кандидата педагогічних наук. За виступи проти дискримінації української культури неодноразово звільнявся з роботи, а 1972 року був заарештований і отримав присуд – 7 років таборів та 5 років заслання. В 1987 році разом з іншими створив Український культурологічний клуб. Був активним ідеологом декомунізації країни, автор численних літературознавчих праць, в тому числі про Котляревського, Гоголя, Шевченка. За книгу «Блудні сини України» удостоєний Державної премії імені Т.Шевченка. Нагороджений орденом Свободи. Активний діяч УАПЦ.

Глава 6

Початки єпархії

Другим храмом у Чернігові, який став українським, був храм святих князя Михайла і боярина його Федора, що на той час використовувався як склад військового шпиталю. Його теж отримали не завдяки місцевій владі, а в обхід їй – оскільки храм належав до військового відомства, то ініціативна група у складі Вячеслава Логіна, Надії Лук'яненко, Тамари Непомнящої, Юрія Соболя, Григорія Тарасенка і «виходила» його у керівництва військової частини. Немалим було здивування місцевої прокомуністичної влади та єпархіального керівництва російської церкви, коли раптом у Чернігові з'явився другий храм УАПЦ. А віряни ще довго виносили солдатські валянки та чоботи, якими була забита церква.

До речі, цей храм унікальний – церков, присвячених цим свя- тим, у світі всього три: одна в Москві, друга в Канаді і третя у нас,

в Чернігові. Унікальною є і доля мощей святих мучеників – князя Михайла і боярина його Федора. Поїхавши в ставку Орди за ярликом на княжіння, чернігівські князь і боярин взяли благословення у свого духовника отця Іоанна залишатися християнами що б там не сталося. І відмовилися покло-

На літній естраді на Валю: спереду – о. Методій Андрущенко з невідомим священником, за ними – народний депутат України Олександр Гудима і голова краевого Народного Руху Валерій Сарана

Перший чернігівський священик о. Петро Кириченко

нятися язичницьким ідолам, будучи готовими поклонитися хану Бату, оскільки Бог допустив нашу землю в його руки. Вражений хан наказав зітнути голови за непокору. Обезголовлені тіла їх були викинуті за стан на розтерзання диким звірам та коли вночі ті підійшли – над тілами з'явилося дивне світло і звірі повтікали. Згодом ремісники – чернігівці повернули тіла додому і вони довго зберігалися в Спасо-Преображенському соборі на Валі. Аж доки московський князь Іван IV не забрав їх у Москву, в якій святих не було. При цьому блюзнірськи написав листа святим князю Михай-

Освячення П'ятницької церкви здійснив єпископ Пантелеймон. Перший зліва – о. Методій Андрущенко, далі – о. Семен Перва. В першому ряду за ними (в темних окулярах) – Євген Сверстюк

лу та боярину Федору, «запрошуючи» їх прибути в Москву. Мощі довго зберігалися в Архангельському соборі Кремля, а тепер, за даними голови московського земляцтва чернігівців Віктора Мироненка, під час ремонту московська церква їх сховала «під спуд» – тобто закопали. Що й не дивно – розуміють, що рано чи пізно святі мощі треба буде віддавати на батьківщину, в Україну.

Налагоджувати справді церковне життя в церкві став перший постійний єпископ Чернігівський і Сумський Полікарп (Пахолук). Він власноручно виготовив простенький іконостас

Архієрейське благословення

Автори дослідження з о. Олександром Супрунюком

Єпископ Роман Балащук на чолі походу «Дзвін – 90» біля ще закритої П'ятницької церкви. Крайній зліва – Володимир Ступак

 ДЕРЖАВНИЙ КОМПІТЕТ УКРАЇНИ
 У СПРАВАХ ВИДАВНИЦТВА, ПОЛІГРАФІЇ
 ТА КІНІОГРОЗВУКООБРОБЛЕННЯ

СВІДОЦТВО
 ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
 ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Серія ЧП № 002

Назва видання: "Православний Чернігів"
повна назва видання (зазначити мову)
"Православний Чернігів"
(вказати країну/місто)

Вид видання: газета

Мова видання: українська

Обсяг, періодичність: до 2 друкованих аркушів; один раз на місяць

Сфера розповсюдження та категорія читачів: місцеві
жителі Чернігівської області

Засновник: Чернігівська крайова Єпархія св. митрополита Антона Державинського

Прогляд і візуальне оформлення: Літературно-художня редакція "Православний Чернігів"
Підприємство, підприємця, видавця: Української Православної Церкви
 Газета створюється з благих і законних цілей і призначена для безплатного розповсюдження.

Начальник управління по справах ЧП: Іван Миколайчук (підпис)
 22 вересня 1990 року

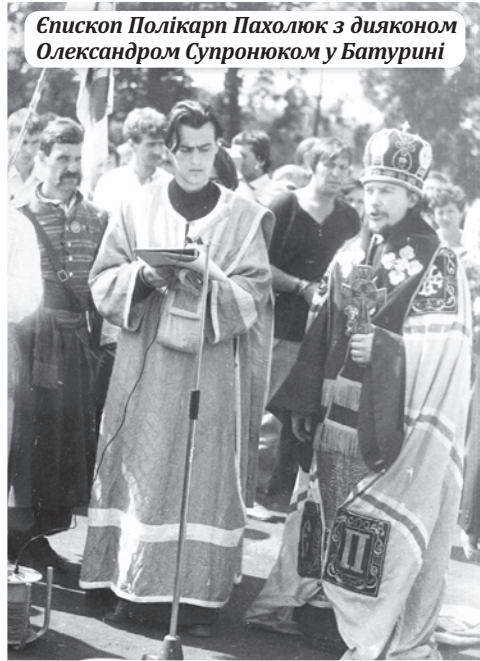
для П'ятницької церкви, адже коштів на придбання кращого не було. Він почав запроваджувати регулярні і правильні богослужіння, став наводити елементарну дисципліну серед кліриків. Він же висвятив і перших чернігівських священників – Петра Кириченка та Олександра Супрунюка. Саме тоді почалося і налагодження господарського життя – Вячеслав Логін та Юрій Соболь їздили у Київ, а згодом у Москву за необхідним для богослужінь товаром: свічками, ладаном, кадилами, літературою тощо. Для ремонту П'ятницької церкви дуже суттє-

вою була допомога благодійного фонду художника Леоніда Могучова – завдяки його коштам було перекрито дах древнього храму.

Через малочисельність громад Чернігівська і Сумська області були однією єпархією до 1996 року. Першою парафією нашої Церкви на території Сумщини стала парафія у селі Підлипному біля Конотопа – дуже довго чернігівські отці Петро Кириченко та Олександр Супронюк їздили туди перекладними, адже священників не вистачало катастрофічно. Там залиши-

лася і чаша з П'ятницької церкви; з церкви, яка дуже довго була матір'ю – церквою для нових парафій Чернігово-Сумської єпархії.

В цей же час відбувається об'єднання УАПЦ з частиною РПЦ, очолюваною митрополитом Філаретом (Денисенком). Останній стає заступником Патріарха Мстислава. Проте Москва не могла це пропустити мимо уваги і замість об'єднання церков руками митрополита харківського Никодима (Руснака) скликає у Харкові розкольницький собор, на якому, грубо порушуючи Статут УПЦ, при живому Предстоятелі, обирає\призначає митрополитом у Київ ростовського митрополита Володимира (Сабодана), який навіть не належав до єпископату УПЦ. Відбуваються спроби захопити кафедральний Володимирський собор. У Києві створюється Комітет захисту українського православ'я, активно діє Всеукраїнське православне Братство св. апостола Андрія Перво-

Єпископ Полікарп Пахолюк з дияконом Олександром Супронюком у Батурині

званного. До Стамбула летить українська делегація, в яку входять митрополити Філарет (Денисенко) та Антоній (Масендич) – візит відбувається на запрошення Вселенського патріарха.

В такій тривожній обстановці проходили перші кроки по створенню Чернігово-Сумської єпархії. Треба ще зауважити, що в Чернігівській єпархії жодна парафія УАПЦ не пішла за розкольникми-архієреями, які відмовилися об'єднуватися і проголосили львівського священника Володимира Ярему своїм патріархом. Всі парафії УАПЦ на Чернігівщині стали парафіями УПЦ Київського патріархату.

Довідки

Митрополит Володимир (в миру – Сабодан Віктор Маркіянович) народився 1935 року в селі Марківці Хмельницької області, помер 2014 року в Києві. Архієрей Російської православної церкви, очільник Української православної церкви Московського патріархату.

Після закінчення Одеської семінарії та Ленінградської духовної академії викладав у Одесі, де й був висвячений в сан ієрея 1962 року. Того ж року пострижений у чернецтво. 1965 року закінчує аспірантуру, призначається ректором Одеської духовної семінарії та наступного року заступником начальника місії у Єрусалимі. 1966 року його висвячують у єпископи. У хіротонії брав участь архієпископ Філарет (Денисенко). Владика Володимир був єпископом чернігівським, дмитрівським, а з 1982 року – митрополитом ростовським і новочеркаським. РПЦ призначила його 1984 року патріаршим екзархом Західної Європи. З 1988 року – керуючий справами Московської патріархії. Постійний член синоду РПЦ. Балотувався на посаду патріарха московського, але не набрав достатньої кількості голосів.

Після рішення архієрейського собору УПЦ 1990 року просити автокефалію його терміново призначають у Київ, на незвільнене місце митрополита Філарета. Він обраний митрополитом київ-

ським в порушення Статуту УПЦ, виключно голосами архієреїв (16 з 18).

Надія Кондра (1950 2004 рр.) – голова першої на Ічнянщині громади УАПЦ у селі Монастирище, голова Ічнянського районного товариства «Просвіта» імені Т.Шевченка, директорка Монастирищенської школи – родини за концепцією Інституту українознавства, Заслужена вчителька України (1998), лауреат обласної премії імені М.Коцюбинського, виконавиця народних автентичних пісень.

Глава 7

Православне братство

Значну роль в просвіті чернігівців та мобілізації українських православних людей виконало чернігівське православне Братство – підрозділ Всеукраїнського православного Братства Андрія Первозваного. Воно було зареєстровано в Чернігівській міській раді у липні 1995 року. («Православні єднуються». «Сівєрщина» № 32, 4 серпня 1995 р., стор.2).

Різноманітною була діяльність братства. Так, скажімо, чернігівське братство направило на навчання спершу в семінарію, а потім у духовну академію трьох своїх молодих братчиків – Сергія Зезуля, Євгена Орду та Миколу Апанасенка, останні з яких стали священиками і служать у Чернігові вже немало років. А перед

*Просвітянський вертеп на площі імені Куйбишева
(нині – Красна площа) у Чернігові*

тим вони активно допомагали у всіх церковних справах – як пише в «Сіверщині» Анатолій Соболев з Конотопа, чернігівці Євген Орда та Сергій Зезуль допомагають відроджувати храм у Підлипному та залучили ровесника Олексія Згонника, який взяв участь у створенні громади Київського патріархату у селі Шаповалівка. (Анатолій Соболев. «Служать Богові і Україні». «Сіверщина» № 12, травень 1994 р., стор. 2). Варто нагадати, що в той час була єдина Чернігово-Сумська єпархія, а згаданий Олексій Згонник став згодом відомим на Сумщині священиком нашої Церкви.

Благодійна їдальня, якою опікувалась тривалий час від братства Інеса Вачнадзе, годувала нужденних та обездолених.

Братство зареєструвало і випустило газету «Православний Чернігів», свідоцтво серії ЧГ № 002 було видане 22 вересня 1993 року. Цікаво, що своєю метою газета зазначала «поширення православної віри, підтримку незалежної Української Православної Церкви». Навіть офіційна «Деснянська правда» повідомила про вихід першого номера, в якому було, зокрема, вміщено розвідку В.Симоненка з історії автокефальної церкви на Ніжинщині, статтю київської фотохудожниці П. Герчанівської «Дерев'яні церкви України». («Православний Чернігів». «Деснянська правда» № 114 за 1 жовтня 1994 р., стор. 1).

Православне братство оприлюднювало свій голос, як, скажімо, протестуючи проти передачі корпусів Києво-Печерської лаври УПЦ Московського патріархату. (Інеса Вачнадзе. «Не віддамо Лавру!», «Сіверщина» № 5 за 1 лютого 1997 р., стор. 1).

№ 254

Соболь Ю. А.

(прізвище)

ДЕЛЕГАТ ВІД

Чернігів ч. Св. Параскеві

КРАЙОВОГО БРАТСТВА

Мартиролог частини архієреїв та священників УАПЦ, знищених радянським режимом, друкує заступник голови Чернігівського міського православного братства Сергій Зезуль. («Просвіта» № 17 за 21 квітня, стор. 2).

Зразки просвітницької роботи Братства – зокрема, стаття студента Київської духовної Академії, заступника голови Чернігівського міського православного братства Сергія Зезуля «Канон – не догма, або Дещо про спекуляцію на тему церковної канонічності», розповіді про першого чернігівського ієрарха Неофіта,

про чудо біля мощей святого Феодосія, публіцистичні статті Василя Чепурного «Кадило для бабки» та Василя Авдія «Масонський орден для митрополита» і вірш Леоніда Колесника «Єднаймося в Церкві!». («Просвіта» № 2 за 7 січня 2000 р., стор. 2). І це тільки в одному номері!

Довідка.

Православні братства в Україні – це історична традиція об'єднання мирян для захисту своєї віри. Засновані в XVI столітті, вони перетворилися в осередки просвіти: видавали книги, будували храми, вели полеміку з інославною, відкривали школи, сиротинці та друкарні. Після переходу єпархії Галичини в унію втратили своє значення, але в підросійській Україні ще діяли, так, у Чернігові було відоме православне братство святого князя Михаїла. З початком активної фази боротьби за незалежність української церкви відродилися братства у кінці 1980 – на початку 1990-х років.

Глава 8

Перехід Бобровицького благочиння

1992 рік ознаменувався «походом у владу» цілої групи представників національно-демократичних сил. Як на обласному рівні, так і в районах. Саме від останніх, тобто представників Президента України – голів районних державних адміністрацій значною мірою залежали зміни не тільки в економічному та політичному житті, але і в становленні української церкви.

Одним з небагатьох, на жаль, керівників, які розуміли значення української церкви в побудові незалежності України, був представник Президента у Бобровицькому районі Петро Володимирович Шейко. Саме він підтримав у 1993 році перехід всього

Єпископ Іоанн Сіопко з Михайлом Середою та Юрієм Соболевм

Бобровицького благочиння на чолі з митрофорним протоієреєм Михайлом Козаком до УПЦ КП. Всього перейшли 12 парафій.

Отець Михайло, виходець із Закарпаття, досвідчений священик з вірою в Бога і в Україну, зважився на цей, без перебільшення, геройський вчинок, оскільки все життя, як він сам говорив, поважав владику Філарета і був глибоко переконаний у його правоті. А тут ще й влада підтримує... Думаємо, що важливу роль також відіграло й те, що керуючим тоді Чернігово-Сумською єпархією був єпископ Іоан (Сіопко) – людина порядна і справедлива.

Перехід цілого благочиння до УПЦ КП справив ефект вибуху бомби. Та ще й де?! В області, яка вважалася і на той час дійсно була одним із монолітів, які складали так званий червоний пояс – себто прокомуністичний блок областей під час всіх виборів. Звісно ж, московська церква застосувала всі методи й форми боротьби зі «схизмою». ЗМІ стали публікувати наклепницькі статті,

де цинічно оббріхувалася сама суть події, а основні дійові особи (особливо о. Михайло Козак та його родичі) звинувачувалися в усіх смертних гріхах. В хід пішли і «десанти» учнів Чернігівського училища псаломщиків-регентів та індивідуальна робота з прихожанами щодо канонічності УПЦ Київського патріархату. Дійшло навіть до публікацій з мерзенними наклепами на о. Михайла в його рідних місцевих газетах на Закарпатті.

Ніяк не чекав о. Михайло, який майже все своє свідоме життя віддав церкві, таких «нагород» і «подяк». Здоров'я його підкосилося і він змушений був піти з Бобровицького благочиння. Проте добра справа, ним започаткована, мала позитивне продовження. Більшість парафій витримали шалений і негідний звання християн тиск з боку Троїцької гори, де розміщене єпархіальне управління московської церкви на чолі з тодішнім митрополитом Антонієм (Вакаріком). З часом до першопрохідців долучилися нові українські громади і сьогодні Бобровицьке благочиння є чи не найбільшим у Чернігівській єпархії української церкви.

Довідка.

Шейко Петро Володимирович народився 1945 року в селі Галиця Ніжинського району на Чернігівщині, помер у Києві в 2013 році.

Працював економістом у колгоспах, був представником Президента в Бобровицькому районі у 1992-1994 роках. Обраний народним депутатом у Бобровицькому виборчому окрузі (1994 – 1998 роки). У 1998-2000 роках – заступник міністра сільського господарства України, у 2003-2005 роках – голова Бобровицької районної державної адміністрації. У 2005-2007 роках – перший заступник генерального директора Національного комплексу «Експоцентр України».

Глава 9.

Становлення єпархії

Практично весь описуваний нами період українська церква не мала жодного сприяння від органів державної і місцевої влади, якщо не рахувати дуже короткого терміну президентства Леоніда Кравчука та й у цьому періоді важко говорити про сприяння, оскільки фактично державна політика щодо церкви тоді була невизначена. Плюс органи влади сподівалися на продовження співпраці з домінуючою цервою – тобто з РПЦ. Один із авторів був свідком, як президент Леонід Кравчук прогулювався під руку з архієпископом РПЦ Антонієм (Вакаріком) у дворі Троїцько-Іллінського монастиря, сподіваючись отримати в його особі союзника для унезалежнення українських єпархій РПЦ в самостійну церкву. Як ми знаємо, цього не сталося і владика Антоній так і

Чернігівський священник о. Семен Перва на молебні в Києві

відійшов «на лоно Авраама, Ісака і Якова», лишаючись слугою Москви.

Тож вірним УАПЦ (УПЦ Київського патріархату) лишалося одне – долаючи численні рогатки влади і РПЦ, повільно, важко, крок за кроком розбудовувати свою церкву.

Боротьба за створення, а ще більше – за реєстрацію державними органами буквально кожної громади, не кажучи про передачу храмів потребувала енергії та великих зусиль. Скажімо, на передачу громаді Всіхсвятської ніжинської церкви пішло два роки і це ще був не надто тривалий термін.

Тож у 1994 році на Чернігівщині було всього 11 діючих парафій – у Чернігові, Ніжині, Бобровицькому, Менському та Ічнянському районах. «Віднедавна діє наша Церква і в Срібному, де служить о. Василь Гладенький», – повідомляє голова обласного товариства «Просвіта» імені Т.Шевченка, член епархіальної ради Василь Чепурний у відповіді мешканці села Сокиринці, вчитель-ціпенсіонерці Ніні Гузь, яка в листі до редакції газети «Сіверщина» питалася – якщо в Україні має бути українська Церква, то чому у створюваній в селі громаді батюшка виступає за російську церкву? «Якби Ваше розуміння, шановна Ніно Петрівно, та керівникам державних органів», – зітхає у відповіді газета. («Якщо ми будуємо Україну – церква має бути українською». «Сіверщина» № 10, квітень 1994 р., стор. 1).

«Поверніть церкви українцям!» – закликав у зверненні до віце-прем'єр-міністра України Миколи Жулинського очільник обласної «Просвіти»: «Високого урядовця просить втручання ситуація з ігноруванням законних прав православних українців в Чернігові, Ніжині, де влада протягом кількох років відмовляється передати громадам Української Православної Церкви Київського патріархату храми. Мова йде про церкву святої Катерини в Чернігові та церкву Всіх Святих у Ніжині. Ніяких серйозних причин для відмови нема. Крім однієї: голови наших начальників і досі повернуті на Москву, тож і підтримується всіляко УПЦ Москов-

ського патріархату». («Поверніть церкви українцям!», «Сіверщина» № 10, квітень 1994 р., стор. 1)

Надзвичайно важливою подією мав стати 24-25 вересня 1994 року архіпастирський візит до Чернігова Патріарха Київського і всієї Руси-України Володимира, який анонсувала газета «Сіверщина». Проте, як повідомляється в наступному числі газети, Патріарху не дозволили їхати лікаря, а замість нього приїхали заступник Патріарха, митрополит Філарет та єпископи Нестор, Ізяслав і Даниїл. «Голова обласної ради Петро Шаповал відмовився зустрічатися з владиками, прямо сказавши, що є комуністом. Отаке советське розуміння гостинності, – констатує газета «Сіверщина. – Відповідно міська влада не хотіла надати приміщення для пресконференції». В П'ятницькій церкві було відслужено молебень, а в храмі святих князя Михайла і боярина Федора – Літургія. Молебень також відслужено єпископом Ізяславом під стінами Катерининської церкви, недоступної для віруючих. На зустрічі з інтелігенцією в музичному училищі патріаршу делегацію вітали від

Єпископ Варлаам Пилипишин освячує криничку із святим джерелом у біля Нових Яриловичів у Ріпкинському районі

православного Братства Андрія Первозванного – Інеса Вачнадзе, від обласного товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка – Василь Чепурний, від громади села Монастирища Ічнянського району – вчителька і засновниця православної парафії Надія Кондра.

В якій обстановці проходив візит, передає газетний матеріал: «Влада глуха. І діагноз тої хвороби єдиний – влада служить УПЦ Московського патріархату, а не своїй рідній Церкві. Хоча мушу сказати, – пише автор, – що Валентин Мельничук зі своєю командою «погорів» перед виборами, сподіваючись на підтримку московської церкви. А митрополит Антоній Вакарік зі своїми попами агітував за комуністів». (Василь Чепурний. «З патріаршим благословенням». «Сіверщина» № 28 за 1 жовтня 1994 р., стор. 2).

У листопаді на звітно-виборних зборах ніжинської «Просвіти» її голова, кандидат фізико-математичних наук Марія Астаф'єва з тривогою говорить, що московська церква веде агітацію за відібрання єдиної української церкви – Покровської, влада проігнорувала протест інтелігенції проти передачі російській церкві козацького Миколаївського собору, не віддає Всіхсвятської церкви. («Звітують просвітяни Ніжина». «Сіверщина» № 38 за 10 грудня 1994 р., стор. 2).

Проте вже у грудні 1994 року укладено угоду між виконкомом Ніжинської міської ради і громадою Всіхсвятської церкви про використання храму як духовно просвітницького центру. Тут звучали студентські та шкільні хорові колективи, які виконували духовну музику, і, звісно, почалися регулярні богослужіння. Проте через 4 місяці угода були зупинена розпорядженням міського голови. Очільниця просвітян, викладач Ольга Ростовська звернулася з листом до свого наукового керівника, на той час – віце-прем'єр-міністра Івана Кураса з проханням допомогти ніжинським віруючим. (Ольга Ростовська. «Просвітянські спогади» \ Збірник «Боротьба за мову триває». Матеріали вчистого засідання в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя 25 лютого 2019р. Ніжин. ПП Лисенко. 2019 р. Стор. 67).

Молебень в обласній раді – навіть до таких екстраординарних заходів вдавалися православні українці, вимагаючи повернення храмів. Так на Стрітіння 1995 року вони пішли до голови обласної ради Петра Шаповала. Він до людей не вийшов. («Похід до Петра Шаповала». «Сіверщина» № 9, 25 лютого 1995 р., стор.1).

З депутатським запитом щодо передачі храмів звертався до віцепрем'єр-міністра Івана Кураса народний депутат Левко Лук'яненко. Він говорить про Катерининську церкву, храми в Козельці, Мені та обурюється зміною юрисдикції Густинського монастиря під Прилуками. («Українські храми – українській Церкві!». «Сіверщина» № 37, 8 вересня, стор.1). А в листопаді того ж 1995 року «Сіверщина», публікуючи звернення видатних українських інтелігентів про передачу храмів, питає: «Чи почує Кучма церковні дзвони?». («Сіверщина», № 48, 25 листопада 1995 р., стор. 1). Почув хіба московські... «Невже нам звертатися до Ради Європи?» – дивується голова чернігівського Комітету захисту українського православ'я, доктор сільськогосподарських наук Віктор Канівець. (Там же).

Та ще навіть у 1997 році на нараді з релігійних питань в Чернігівській обласній державній адміністрації, яку провів заступник голови Анатолій Мельник, правлячий архієрей та голова Комітету захисту українського православ'я, доктор сільськогосподарських наук Віктор Канівець говорили про відсутність єпархіального приміщення, кафедрального собору, не вирішувалося питання передачі Борисоглібського собору та Катерининської церкви. Хоча, як зазначав віцепрем'єр-міністр Василь Дурдинець, на якого посилалися представники Київського патріархату, все це – в компетенції обласної влади. Віктор Канівець передав Анатолію Мельнику перелік фактів дискримінації УПЦ КП з 11 пунктів. (Василь Чепурний. «Спасіння душі – з каменем за пазухою?», «Сіверщина» № 16 за 19 квітня 1997 р., стор. 2).

На прес-конференції єпископа Чернігівського і Ніжинського Варлаама (Пилипишина) в чернігівській «Просвіті» у 1997 році йдеться про становлення Церкви, зокрема, згадується відібрання

Хор «Причастя» біля П'ятницької церкви

владою в УПЦ КП Густинського монастиря під Прилуками. («Держава – єдина, Церква – розділена. Доки?», «Сіверщина» № 10 за 8 березня 1997 р., стор. 2). Мова йде про те, як голова Прилуцької районної державної адміністрації Павло Фесенко особисто посадив в «УАЗ» монахиню Євстафію та о. Юрія Петрова і вивіз на залізничний вокзал, купив квитки та випровадив з Густинського монастиря, який був переданий зразу московському патріархату.

Не реєструвалися статuti громад УПЦ КП у ряді сіл Ріпкинського та Бобровицького районів, про що голова «Просвіти», член єпархіальної ради Василь Чепурний звертався до голови обласної державної адміністрації. «Відділ у справах релігій, – говорить в листі, – реєструє статuti громад Київського патріархату тільки тоді, коли є для реєстрації і статuti громад Московського патріархату. Таким чином, штучно стимулюється ріст парафій чужої Церкви і стримується – своєї». («Чужа влада – чужа церква?». «Сіверщина» № 12 за 22 березня 1997 р., стор. 2).

«Влада каплички буде для московського патріархату, а українській церкві відмовляє навіть у невеличкому приміщенні для богослужінь» – пишуть члени громади УПЦ КП у Ріпках Григорій Грищенко, Євген Олексієнко і Сергій Колбаса, розповідаючи про возведення в сан диякона сина місцевого священика московського патріархату Івана Голобатовського. Прибув митрополит Антоній, родичі з Волині, настоятель храму з Любеча, роздавали хрестики та газету «Троїцький вісник», святкування продовжилося в новому особняку о. Івана. Районна газета цій події присвятила пів сторінки. Натомість про богослужіння Київського патріархату в селі Нові Яриловичі – промовчала. («Свято для прихожан чи для попів московського патріархату?». «Сіверщина» № 38 за 20 вересня 1997 р., стор. 3).

Реєстрація статуту кожної громади було цілою епопеєю, тому патріотичні газети і повідомляли про кожен такий факт: «Зареєстровано статuti громад УПЦ КП в Ріпках та селі Побочіївці Ріпкинського району, в порушення закону не реєструються статuti ще трьох парафій». («З життя церкви». «Сіверщина» № 15 за 12 квітня 1997 р., стор. 5).

«Вже сім років релігійні громади, в тому числі козацька (Катерининської церкви – автори), домагаються ввійти в ці храми, а адміністрація хитрує і обманює людей, – пише в 1998 року голова Комітету захисту українського православ'я, доктор наук Віктор Канівець. – Ну, зрозуміла позиція послідовників більшовизму, але й запрошений до їхнього керівництва демократ А.Мельник, і той туди ж (судячи з інтерв'ю в «Черниговском полдне»)» («Повернути церкві храми!». «Сіверщина» №4 за 24 січня 1998 р., стор. 3). Визначення означеного чиновника демократом – то право автора наведеної цитати, але у всякому разі ситуацію він змальовує точно по суті.

Все це відбувалось на фоні агресивної поведінки структур УПЦ Московського патріархату, які відкрито поширювали неправду про Київський патріархат, про Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета, а влада на це практично не реагувала.

Проте наші патріотичні сили по можливості фіксували всі ці факти і відповідно реагували, не дуже сподіваючись на результат. Так, як повідомляє все та ж невтомна в захисті українства газета «Сіверщина», на ім'я голови обласної «Просвіти» надійшов лист – відповідь старшого прокурора обласної прокуратури В.Д.Тарана щодо порушень закону газетою УПЦ МП «Троїцький вісник»: «В ході перевірки встановлено, що редактором Л.Махіною порушено вимоги Закону «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні». На ці порушення буде відповідним чином відредаговано». Мова йшла про образи на Київський патріархат, Патріарха Філарета у статті «О национальной подлости». («3 життя адмінорганів». «Сіверщина» № 20 за 16 травня 1997 р., стор. 1). Далі той же прокурор повідомив, що газета єпархії Московського патріархату порушила три закони і «всі ці грубі порушення задокументовані обласною прокуратурою». І як покарано за порушення закону? Відповідне подання направлено митрополиту Чернігівському і Ніжинському Антонію. («Национальная подлость» встановлена». «Сіверщина» № 23 за 6 червня 1997 р., стор. 5). Звісно, далі ніяких кроків зроблено не було. Поскаржились на московську церкву – прокуратура добросовісно цю скаргу направила тому, хто координував і благословляв розпалювання міжрелігійної ворожнечі...

Голова чернігівського Комітету захисту українського православ'я Віктор Канівець звертався зі скаргою до Державного комітету у справах релігій з приводу порушення законодавства щодо УПЦ Київського патріархату, на що одержав відповідь – лист переслано в обласну адміністрацію. «Лист Держкомрелігій датований ще 18 квітня, але досі обласна адміністрація не тільки не розглянула всерйоз звернення, але й навіть не відповіла», – пише газета «Сіверщина». («Київ Чернігову не указ?», «Сіверщина» № 39 за 27 вересня 1997 р., стор. 1).

«УПЦ МП передано собор Різдва Богородиці у Козельці. А що передано УПЦ Київського патріархату? Нічого. А закон про рівність конфесій?» – пише газета «Просвіта». (В. Авдій. «Українські

храми – московській церкві!». «Просвіта» № 12 за 19 березня 1999 р., стор. 1).

Архієрей УПЦ Московського патріархату відмовився поховати померлу дитину, бо вона була охрещена священником Київського патріархату – цей факт, повідомлений отцем Олегом Сіренком, став в основу статті Василя Чепурного «Чи християни ми?». «Патріарх Філарет цілком справедливо називає московську церкву обрядославною. Дійсно, для них головне – пишнота риз, велич обряду, якого, до речі, люди, в масі своїй, не розуміють. На жаль, саме ця церква займає більшість храмів на Чернігівщині. Але пора повторити слова Миколи Гоголя: «А церковь ли это?», – говориться в статті. («Просвіта» № 17 за 21 квітня 2000 р., стор. 1). Тож виявляється, що обурливий факт відмови виконання одного з християнських обов'язків (поховати померлого), який став відомий у Запоріжжі і отримав розголос по всій Україні тепер, у час створення єдиної помісної православної Церкви, не був поодиноким ще задовго до цього часу.

В боротьбі з українською Церквою представники Чернігівської єпархії УПЦ МП поширювали вигадки, як ось щодо пророцтва святого Лаврентія (Проскури) про триєдину цільність Росії, України і Білорусі, блюзнірськи прирівнюючи її до триєдинства Святої Трійці. Особливо цим займалася єпархіальна газета «Троїцький вісник» («Про колиску, якої не було». «Сіверщина» № 3 за 17 січня 1998 р., стор. 2).

В той же час московська церква відверто втручалася у політику, як, скажімо, зафіксована «Сіверщиною» особиста агітація Антонієм (Вакариком) на виборах за генерального директора Чорнобильської атомної станції С.Парашина, голову сільськогосподарського підприємства В.Хоменка та одіозного Миколу Рудьковського. (Василь Чепурний. «Політика за рясами». «Сіверщина» № 17 за 25 квітня 1998 р., стор. 2).

На День Всіх Святих Землі Української 1997 року Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет здійснив перший візит до

Ніжина, де служив у Всіхсвятській церкві та відвідав державний педагогічний університет імені М.Гоголя, оглянувши картинну галерею, музей рідкісної книги, провів зустріч з громадськістю у міському Будинку культури, виступив по місцевому радіо і телебаченню. («Перебування Патріарха Філарета у Ніжині». «Сіверщина» № 27 за 5 липня 1997 р., стор. 2). Кожен візит Патріарха Філарета на Чернігівщину служив зміцненню нашої Церкви і викликав біснування в апологетів московської церкви.

У селі Нові Яриловичі, де діє парафія Київського патріархату, освячено криничку над цілющим джерелом. Капличка постала з ініціативи та зусиллями просвітянина з Чернігова Івана Осадціва. (Василь Чепурний. «Оновлення святого джерела». «Сіверщина» № 32 за 9 серпня 1997 р., стор. стор.1, 4).

В Чернігові служив і причащався в храмах Київського патріархату єпископ Лондонський Української православної церкви в діаспорі Іоанн – «єпископ Вселенської патріархії спільним причастям підтвердив канонічність Української православної церкви Київського патріархату». («Єпископ Лондонський Іоанн: «Ми підтримуємо Київський патріархат!» «Сіверщина» № 36 за 6 вересня 1997 р., стор. 2).

Практично щонамера видання чернігівського товариства «Просвіта» імені Т. Шевченка інформують про нові кроки відродженої Чернігівської єпархії УПЦ Київського патріархату. Портаємо і ми сторінки газет.

Єпископ Чернігівський і Ніжинський Варлаам на чолі делегації Київського патріархату здійснив візит до Росії, де в Обояні Курської області служив разом з єпископом Білгородським і Обоянським Іоасафом (Шибасєвим). Незважаючи на будній день, на службі було більше сотні росіян, які знаходяться в опіці Київського патріархату. («Дружній візит у Росію». «Сіверщина» № 40 за 4 жовтня 1997 р., стор. 3)

У шкільному класі відроджено храм Київського патріархату в селі Клубівка Ріпкинського району, на службу прийшло 30 меш-

канців села. Зусиллями старости Філіппа Кайба клас став храмом. (Ярослав Селянський. «Відродження храму в Клубівці». «Сівєрщина» № 50 за 13 грудня 1997 р., стор. 4).

Відроджується Спаська церква у Ніжині, де на куполі росли берези, «а використовувався, прости Господи, як відливочний пункт біля пивної точки та автостанції». Храм передано Київському патріархату після двох років користування ним греко-католиками, що його не відроджували. («Оживає старовинний храм», «Просвіта» № 20 за 12 травня 2000 р., стор. 1).

Кандидатом богослів'я став настоятель Всіхсвятського храму в Ніжині о. Сергій Чечин. А настоятель чернігівського храму святих Михайла і Федора о. Олег Сіренко кілька неділь підряд благословляв тих, хто отримував допомогу від Суспільної служби. Єпархія надала вітаміни для роздачі потребуючим. (Інформаційна добірка «Наш край: події, оцінки». «Просвіта» № 29 за 14 липня 2000 р., стор. 1).

Всіхсвятська парафія в Ніжині профінансувала вихід книги Олександра Морозова «Ніжинський протопоп Максим Филімонович», а підприємці – відмовили. Епіграфом книги є слова Василя Стуса: «Стинаються в герці скажені сини України: той з ордами ходить, а той накликає Москву...». («Книга про авантюриста?», «Просвіта» № 32 за 4 серпня 2000р., стор. 1). Важко переоцінити значення таких книг – тим паче, в університетському місті.

Як молитися до Божої Матері, навчає у своїх виданнях Покровська парафія Ніжина, йде реставрація Спаської церкви. Найбільше парафій Київського патріархату – у Бобровицькому районі: Браниця, Вороньки, Марківці, Піски, Стара Басань тощо. За минулий місяць єпископ Никон здійснив три архіпастирські візитації. Рукоположив на священників двох випускників семінарії, взяв участь у хіротонії єпископа Михаїла (Зінкевича), займався облаштуванням єпархіального приміщення, викладав у Ніжинському духовному училищі церковнослов'янську мову. («З життя Чернігівської єпархії». «Просвіта» № 45 за 3 листопада 2000 р., стор. 1).

На храмовому святі Параскеви-П'ятниці владика Никон рукоположив у священники Андрія Костура, а Літургію служив разом з єпископом Сумським і Охтирським Михаїлом. («Храмове свято». «Просвіта» № 47 за 17 листопада 2000 р.).

«Ліс видався мені якимось наляканим. Може, тому, що виріс на трупах?» – питає автор у розповіді про вшанування пам'яті жертв терору комуністів біля Халявина, де служили поминальну службу. Біля Катерининської церкви молився єпископ Никон. Виступав Іван Горілий, свідок голодомору, якому досі вчувається виск сусідського хлопчика Дмитрика з Городища Бахмацького району, який помирав від голоду, організованого комуністами. (Василь Чепурний. «Хлібина на камені». «Просвіта» № 49 за 1 грудня 2000 р., стор. 1)

Важливою сторінкою становлення єпархії стало відкриття та діяльність протягом трьох років Ніжинського єпархіального училища, що діяло при Всіхсвятській церкві. За словами настоятеля храму і фактичного керівника училища отця Сергія Чечина, воно випустило біля 20 студентів, які потім поступили в семінарії і більшість із них стали священниками. Читати один із предметів навчального курсу їздив до Ніжина і владика Никон.

Незвичним був візит до Ічні єпископа Никона – як правило, владика їздить туди, де громада молиться, а тут нема де молитися. Про це були зустрічі з місцевою владою. В районі діють 4 храми КП – у Дорогинці, Іваниці, Монастирищі та Мартинівці. («Коли в Ічні буде українська церква?». «Просвіта» № 51 за 15 грудня 2000 р., стор. 1).

По святинях Києва мандрували прихожани чернігівського храму святих Михайла і Федора, а ніжинська Всіхсвятська церква роздавала подарунки дітям членів товариства сліпих та грецького товариства. (Інформаційна добірка «Наш край: події, оцінки». «Просвіта» № 52 за 22 грудня 2000 р., стор. 1).

Встановлено капличку над джерелом у колишньому Рихлівському Миколаївському монастирі, її освятили священники УПЦ КП,

але «в селі та райони з'явилися агітатори з УПЦ Московського патріархату, які сіють розбрат і неправду». (Іван Осадців, депутат обласної ради, голова асоціації «Зелений світ». «Хрест над джерелом». «Просвіта» № 1 за 1 січня 2000 р., стор.1). Монастир був спішно переданий УПЦ Московського патріархату. Тут же – запрошення парафіяльної ради Свято-Катерининської церкви і Чернігівського міського православного братства про святкування 2000-ліття Різдва Христового: богослужіння, колядки та козацький куліш. «Ваша участь у святкуванні підтвердить нагальну потребу в передачі віруючим козацької Свято-Катерининської церкви». Про святкування біля Катерининської церкви – молебень, присяга джур на Євангелії, канчук від козацького судді Миколи Кузуба, вертепи і куліш, розповідає наступний номер газети «Просвіта», відзначаючи, що куліш спробували біля 700 чернігівців – це вже показує всезростаючу прихильність чернігівців до української Церкви. («Куліш з універсалом», «Просвіта» № 3 за 14 січня 2000 р., стор. 1). Тут же – оголошення про братську православну школу у приміщенні «Просвіти», випуск у Ніжині касети піснеспівів хору Всіхсвятської церкви.

Архієрейський хор створено на чолі із заступницею голови обласного товариства «Просвіта» імені Т.Шевченка Ларисою Куровською. («Хор співає у тих храмах, де служить владика Никон». «Просвіта» № 15 за 7 квітня 2000 р., стор. 1).

Здавалось би – рядове повідомлення про один із численних візитів архієрея, а за ним – все нові й нові парафії української Церкви, все зростаючий її вплив, що так важко виборювався: «Правлячий архієрей владика Никон відвідав парафії у Дігтярях Срібнянського, Пісках Бобровицького та Ведмедівці Носівського районів, у Ніжині очолив молебень за добре навчання у духовно-му училищі». («З пастирськими візитами». «Просвіта» № 36 за 1 вересня 2000 р., стор. 1).

Обласне товариство «Просвіта» імені Т.Шевченка організовує вчир вшанування з нагоди 100-річчя від дня народження першого українського Патріарха – Мстислава (Скрипника). («Святителю Мстиславе, моли Бога за нас!», «Сіверщина» № 16 за 18 квітня 1998 р., стор. 1).

*Митрополит Чернігівський
і Сумський Володимир Ро-
манюк (згодом – Патріярх)*

Довідка.

Патріярх Київський і всієї Руси-України Володимир (в миру – Василь Омелянович Романюк) народився 1925 року в селі Химчин на Галичині, помер 1995 року у Києві.

За належність до ОУН у віці 19 років був засуджений радянським судом на 10 років, а родину вивезли в Сибір, де батько його помер, а малого брата вбили раніше за те, що пробував втекти під час вивезення.

1959 року закінчив вищі богословські курси в Івано-Франківську та згодом Московську духовну семінарію. З 1964 по 1972 роки служив священником на парафіях Івано-Франківської області. Хрестив В'ячеслава Чорновола. 1970 року виступив на захист історика Валентина Мороза, внаслідок чого його парафію у селі Космач КГБ розпустило. 1972 року заарештований та засуджений на 10 років за антирадянську агітацію та пропаганду. Покарання відбував у Мордовії. 1976 року відмовився від радянського громадянства та заявив про перехід до УАПЦ, очолюваної митрополитом Мстиславом. З 1979 року став членом Української Гельсинської групи. На його захист виступав, зокрема, президент США Рональд Рейган.

Після відбуття заслання виїздить в Канаду, де виступає з лекціями. По поверненні в Україну у 1990 році приймає чернецтво і висвячується в єпископа УАПЦ. Очолює місійний відділ УАПЦ і здійснює поїздки на Далекий Схід. Після смерті патріярха Мстислава його обирають місцезблустителем патріяршого престолу з титулом митрополита Чернігівського і Сумського. 1993 року обраний Патріярхом Київським і всієї України-Руси з возведенням на престол у Софії Київській. Помер від четвертого інфаркту.

Глава 10

Внутрішні незгоди

Звісно, як завжди буває в процесі будівництва, та ще й у такій тонкій сфері, де задіяні не тільки інтереси та амбіції окремих осіб, але й різних церков і навіть держав, обійтися без суперечностей не вдається. Були вони й тут.

При всій стриманості, адже учасники розбудови церкви розуміли, що всі незгоди можуть бути використані противною стороною, все ж дещо проривалося на публіку. Так газета «Сіверщина» в січні 1998 року публікує статтю прихожан П'ятницької церкви Івана Горілого, Івана Казибріда, Тамари Непомнящої, Галини Нестеренко під промовистою назвою «Падіння отця Двінятіна». («Сіверщина» № 2 за 10 січня 1998 р., стор. 2).

Особливо явними внутрішні незгоди стали за часів керування епархією єпископом Варлаамом (Пилипишиним) – недарма аж двічі питання конфліктів між парафіянами та архієреєм Чернігівської епархії розглядалося на засіданнях Синоду. Зрештою, владики Варлаам був переміщений у Кіцмань (Чернівецька область) і потім таки повернувся до московської церкви, де він в радянські часи був благочинним. А вірні української церкви – ініціатори відродження УАПЦ в Чернігові почали збиратися по хатах для спільної молитви. З ними завжди був отець Олег Сіренко, нині – митрофорний протоієрей, настоятель храму святих князя Михайла і боярина Федора. Тільки з призначенням на чернігівську кафедру владики Никона внутрішньоцерковне життя стабілізувалося.

Схоже, що вірні української церкви мали пройти випробування на вірність своїй церкві ще й через внутрішні незгоди, конфлікти між священниками і правлячим архієреєм з одного боку і мирянами з іншого. Зрештою, об'єктивно конфлікти були неми-

нучими, враховуючи, що миряни тільки здобували досвід церковного життя після радянських років войовничого безбожництва, а священники, які, як правило, вийшли з РПЦ, були не готові сприйняти навіть елементарні, характерні для українського православного суспільства, елементи соборноправності.

Довідка

Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет (в миру – Михайло Антонович Денисенко) народився 1929 року в селі Благодатне на Донеччині.

1948 року закінчив Одеську духовну семінарію, а 1950 року, під час навчання в Московській духовній академії прийняв чернечий постриг. З 1953 року викладає в духовній академії зі званням доцента. Наступні роки він інспектор Саратовської та Київської духовних семінарій, ректор останньої, настоятель подвір'я РПЦ у Александрії в Єгипті. 1962 року його висвячують в архієреї з титулом єпископа Лузького, вікарія Ленінградської єпархії. Далі – єпископ Віденський, Дмитровський, а з 1964 – архієпископ Київський, екзарх московського патріарха. Це був перший українець на київській кафедрі за довгі роки правління московської церкви.

1990 року був обраний місцеблюстителем московського патріаршого престолу, але патріархом обраний не був через тиск КГБ. Був головою Помісного собору РПЦ 7-8 червня 1990 року. Єпископат Української Православної Церкви, за ініціативою митрополита Філарета, прийняв звернення до Патріарха Московського і всієї Русі Алексія II і архієреїв Російської Православної Церкви про надання Українській Православній Церкві самостійності і незалежності в управлінні.

Після проголошення незалежності України скликає собор УПЦ Московського патріархату, на якому ухвалено рішення про повну автокефалію української церкви, за що отримав наступного року анафему від РПЦ. Подав апеляцію до Вселенського патріарха і анафему не визнав. Провів об'єднання частини УПЦ МП

з УАПЦ, утворивши Українську православну церкву Київського патріархату, де став заступником патріарха Мстислава, згодом – патріарха Володимира.

Після смерті патріарха Володимира на Помісному соборі обраний патріархом (1995 рік). Багато зробив для утвердження української церкви, незалежної від Москви, що, власне, й привело до визнання автокефалії Вселенським патріархом Варфоломієм. Проте через власні амбіції відколовся від Православної церкви України.

Глава 11

Боротьба за Катерининську церкву

Довготривалою епопеєю була боротьба за Катерининську церкву – вона прикрашає в'їзд у Чернігів і московська церква, що вже захопила всі основні храми Чернігова, не могла просто так допустити української церкви в такому знаковому місці. Всі керівники обласної державної адміністрації послідовно відмовлялися передавати храм Київському патріархату, а коли, за часів урядування Петра Шаповала, стало відомо про намір передати храм таки московській церкві, віряни УПЦ Київського патріархату зайшли в храм-музей і між горшків та гобеленів «Слава великому Жовтню!» стали молитися, заклавши двері. Влада кинула ОМОН, який пригрозив викурити людей із приміщення димовими шашками. Тільки задля того, щоб не постраждали експонати музею, віряни звільнили храм. Наче програли. Але натомість були зірвані плани влади віддати храм московській церкві.

Зате орган влади – газета «Деснянська правда» повідомляє про цей факт під заголовком «Самочинство» і зауважує, що вірним УПЦ КП було «роз'яснено про недопустимість подібних дій» – це так названо погрози застосування владою проти віруючих сльозогінного газу. («Самочинство». «Деснянська правда» № 148 за 21 грудня 1995 р., стор. 1).

А ось як пояснював події правлячий архієрей УПЦ КП: «Ми не раз зверталися до влади з проханням повернути нам Борисоглібський та Катеринівський храми, але голова обласної держадміністрації Петро Шаповал у досить дивний спосіб реагує на наші прохання. У ході однієї із зустрічей він мені сказав: «Я комуніст, свої взгляди не меняю і не собіраюсь разговарівать с какімі-то попамі». Іншого разу він мені заявив, що не так вже й важко пе-

Отець Семен Перва служить біля замкненої Катерининської церкви

редати ті храми. Такі витівки нашої влади приводять людей до зневіри. 18 грудня вони прийшли до мене і запитали, чи можуть там молитися. Я їм сказав: «Ідіть з Богом, моліться». І вони пішли до храмів на всеношну». («Ви не забудьте, що в Чернігове советская власть, а ето власть жестокая!...». «Час – тайм» №6 за 9 лютого 1996 року, стор. 6).

Владика Варлаам розповідає про побиття вірних: «У храмі було понад 20 літніх жінок, священники правили молебень. «Близько 16 години до церкви увірвався загін ЗМОПу. Це були молоді люди в бронежилетах, з гумовими палицями, з димовими шашками, з газовими балонами та з багнетами на автоматах. Уявіть собі, це було кинуте проти купки літніх жінок. Змопівці забігли до храму і почали всіх гамселити куди попало. Неподалік від входу стояв хлопчина, який прислуговує у церкві, інвалід з дитинства. Він має десь півтора метра зросту. Один із змопівців вдарив його автоматом по голові. З вуха потекла кров. Біля ока все заплигло. Коли нападники побачили кров, кинули хлопця у машину, щоб сховати його від людей». З гострими заявами протесту виступили місцеві організації Народного Руху та «Просвіти» і після того, як про ін-

цидент повідомило радіо, затриманих відпустили, крім Олексія Лугановського, який тоді був паламарем (нині – він є ієромонахом Марком і служить у менській церкві св. Олексія, чоловіка Божого – авт.). На прохання його звільнити міліціонери відповіли, що той – злісний хуліган, бо ще в 1990 році вимажав пам'ятник Леніну фарбою. Після звернень до начальника обласного УМВС Віктора Свилярьова його було відпущено також, але медексперти отримали наказ не знімати побої. (Там же).

Російська газета «Черниговский полдень» у заголовку так оцінила подію: «Штурм храмів: прихожане «взяли» церкви – спецназ «взяв» прихожан». Видання повідомляє про затриманих міліцією: ігумен Геннадій (Авдєєв), студент духовної семінарії Юрій Андросенко, отець Михаїл (Якубів – авт.) з Ніжина, послушник Володимир Монастирський та паламар Олексій Лугановський. Керівником акції видання називає голову Всеукраїнського православного братства Олександра Гудиму. («Черниговский полдень» № 46 за 21 грудня 1995 р., стор. 1).

«Десятий рік добиваються вірні української Церкви повернення храму св. Катерини... Влада в області змінилася багато разів: головували Лисенко, Мельничук, Шаповал, Бутко, але храм і досі не переданий законному власнику», – пише в 2000 році газета «Просвіта». Тут же фото о. Семена Перви на перших богослужіннях під П'ятницькою церквою у квітні 1991 року, як нагадування – звідки все починалося.

У поезії «Митрополиту Володимирі (Сабодану)» Леонід Колесник пише: «Мов без сану та в безвір'ї, пане Сабодане, даруєте усім вірним приклади погані». «Постанову – зволікання прийняли, як в змові, «...для церковного єднання люди не готові». («З історії відродження Церкви у нашому краї». «Просвіта» № 23 за 2 червня 2000 р., стор. 2).

Спільні збори керівних органів Комітету захисту українського православ'я, православного Братства, «Просвіти», парафіяльних рад, НРУ за участю народного депутата Лілії Григорович

та завідувача відділом у справах релігій обласної адміністрації Віктора Молочка пройшли у Чернігові та ухвалили звернутися з протестом проти передачі московській церкві храму Різдва Богородиці у Козельці та з вимогою передачі УПЦ Київського патріархату Катерининської церкви і Борисоглібського собору в Чернігові, надання приміщень для богослужінь у Ріпках, Ічні, Козельці, Мені. Головував Віктор Канівець – доктор сільськогосподарських наук, голова чернігівського Комітету захисту українського православ'я. («Збори великих тривога». «Просвіта» № 5 за 29 січня 2000 р., стор. 1). Зрештою, влада проігнорувала це звернення, як і багато попередніх – скажімо, собор Різдва Богородиці у Козельці таки був відданий московській церкві, а українській церкві ні в Чернігові, ні у згаданих райцентрах приміщення для богослужінь так і не були надані.

«Всенічне пасхальне богослужіння біля козацької Катерининської церкви у Чернігові не відбулося. Як нам пояснили у прес-центрі єпархії Української Православної Церкви Київського патріархату, влада попросила утриматись від богослужіння, оскільки «братня» Церква – УПЦ Московського патріархату пообіцяла вийти зі Спаського собору, щоб влаштувати протистояння. Нахабство по-християнськи?» – ось у таких реаліях жили довгі роки православні українці. («Катерининська церква: протистояння», «Просвіта» № 19 за 5 травня 2000р., стор. 1).

Про молебень під замкненою Катерининською церквою йдеться в публікації № 7 за 11 лютого – «хоча є рішення про переміщення його (музею – авт.), але рішення підписав М.Каскевич - голова ОДА – авт.), тож воно і не виконується». Молебень очолив єпископ Никон, який сказав, що православні не відступляться від своїх прав. («Знову під замкненим храмом». «Просвіта», № 7 за 11 лютого 2000 р., стор. 1).

Відкритий лист голові Чернігівської обласної державної адміністрації Бутку М.П., копія: Президенту України Кучмі Л.Д., прем'єр-міністру України Ющенку В.А. від О. Ковальчука, голо-

ви регіонального комітету захисту українського православ'я, доктора філологічних наук, професора, О.Астаф'єва, голови Ніжинського міського товариства «Просвіта» імені Т.Г.Шевченка, доктора філологічних наук, М. Астаф'євої, кандидата фізико-математичних наук, доцента, В.Ємельянова, голови Ніжинського товариства «Меморіал», історика, протоієрея Сергія Чечина, благочинного Ніжинського і Носівського округу УПЦ Київського патріархату, настоятеля Всіхсвятського собору, священника Олександра Морозова, члена товариства «Просвіта» імені Т.Шевченка, історика, зокрема, говорить: «...В обласну державну адміністрацію звернулися окремі представники військових частин Чернігова з пропозицією створити у місті «військовий храм» для проведення військово-патріотичної та виховної роботи з молоддю та військовослужбовцями». Ідея непогана, вважають автори листа, але, оскільки пропонується відкрити цей храм під юрисдикцією УПЦ Московського патріархату та ще й у Катерининській церкві, то «здається, автори цієї ідеї втратили будь-який здоровий глузд і почуття відповідальності». Адже поява в армії священників Московського патріархату «становить загрозу для національної безпеки України». «Викликає подив чому Катерининська церква не передається законно зареєстрованій козацькій громаді УПЦ Київського патріархату, тим більше, що згідно з указом Президента саме українське козацтво, яке здавна було опорою державності, опікується військово-патріотичним вихованням молоді». («Просвіта» № 9 за 25 лютого 2000 р., стор. 1). Як бачимо, передбачливість українських активістів уже тоді бачила загрозу саме національній безпеці від російської церкви, що й підтвердила російсько-українська війна, що почалася в 2014 році. Не бачила тільки цієї загрози тодішня влада.

У боротьбі за повернення українцям Катерининської церкви нечисленні патріотичні журналісти вдавалися до креативних способів привернути увагу до задавненої проблеми. Так, з підписом «Фото на пам'ять П.Шаповалу» у «Сіверщині» вміщується фото та

інформація про молитву козацької громади під замкненою Катерининською церквою. («Під замкненим храмом». «Сіверщина», № 7 за 15 лютого 1997 р., стор. 5). (Петро Шаповал був тоді головою Чернігівської обласної державної адміністрації – авт.).

«Просимо Вас, керуючись справедливістю й благородством, допомогти у передачі Українській православної церкви Київського патріархату кафедрального Борисоглібського собору та Катерининської церкви у Чернігові, які зараз використовуються не за призначенням» – під таким листом підписалися знані українці - Володимир Дрозд, Володимир Мулява, Микола Мащенко, Володимир Білаш, Юрій Мушкетик, Ярослав Яцків, В'ячеслав Чорновіл, Лесь Танюк та інші...

Редакція «Сіверщини», публікуючи текст звернення у 2001 році, в'їдливо зауважує: «Цьому зверненню... чотири роки. Але нічого не змінилося: Л.Кучма ще президент, згадані церкви досі не передані Українській Церкві. Єдине, що змінилося, – відійшли в інший світ В. Чорновіл, Ф. Погребенник, Л. Новиченко, В. Кочевський... Хто ще з підписантів не дочекається «справедливості і благородства», про які мовиться в зверненні української еліти?». («Чи почує Кучма церковні дзвони?». «Сіверщина» № 2 за 5 січня 2001 р., стор. 5).

На жаль, ні в 90-х, ні на початку 2000-х років православні українці Чернігова так і не дочекалися повернення козацької Катерининської церкви, а коли рішення про передачу її козацькій православної громаді Київського патріархату таки підписав голова обласної державної адміністрації Микола Лаврик, московська церква та агенти російського впливу в особі Наталії Вітренко і Володимира Марченка разом з їх ставлеником у Чернігові, депутатом міської ради Іваном Донцем організували блокування храму. А одеський діяч Валерій Кауров навіть організував демонстрацію фільму проти НАТО на так би мовити церковному наметі. Архієрей московської церкви Амвросій (Полікопа) не тільки мар-

ширував під прапорами ПСПУ, але й направляв священників для імітації богослужінь у наметі, яким загороджено було вхід до Катерининської церкви. Влада мовчки спостерігала за цим, а коли ж патріоти намагалися самотужки розблокувати оточення – міліція поклала їх на асфальт. Проте це виходить за часові рамки нашого дослідження і ми залишаємо цю тему іншим дослідникам.

Довідка.

Митрополит Чернігівський і Новгород-Сіверський Амвросій (в миру – Андрій Якович Полікопа) народився 1943 року в селі Заливанщина на Винничині.

1967 року вступає до Одеської духовної семінарії, а 1970 року – до Московської духовної академії. 1972 року висвячений у сан диякона, а наступного року – в сан священника РПЦ. З 1974 року служить у Харкові в Благовіщенському соборі, де 1991 року проходив розкольніцький харківський собор.

Оскільки він овдовів, то приймає чернецтво і 1998 року його висвячують у сан єпископа Новгород-Сіверського, вікарія Чернігівської єпархії. 2003 року стає правлячим архієреєм Чернігівської єпархії.

Виступає за союз із Москвою не в останню чергу через родинні зв'язки – всі його сини живуть і служать у Росії, зокрема, один із них займає високу посаду в патріарших майстернях РПЦ у Софріно.

Глава 12

Боротьба за православний Ніжин

Ніжин є фактично географічним центром Чернігівщини, але ще й університетським, культурним та релігійним центром, що до комуністичного перевороту славився розкішними, особливо грецькими храмами. Звісно, після погрому церкви збереглися не всі, але за кожну з них вірним української Церкви довелося немало поборотися.

Марія Астаф'єва – кандидат фізико-математичних наук, голова громади Всіхсвятської церкви Ніжина

Найбільш тривалою і яскравою була боротьба за повернення Всіхсвятської церкви, оскільки її для себе обрала університетська інтелігенція і головою релігійної громади стала кандидат фізико-математичних наук, активна провісвятка Марія Астаф'єва.

Коли ніжинська «Просвіта» стала видавати газету під такою ж назвою, тема передачі вірним Всіхсвятської церкви не сходила з газетних шпальт. Так у квітні 1993 у третьому числі газети увагу привертає «Заява парафіян» на останній сторінці. «Відбулися збори парафіян другої у Ніжині громади Української Православної Церкви Київського патріархату, зареєстрованої в обласній держадміністрації в листопаді минулого року, – говорить в ній. – Понад 30 членів – викладачі, студенти, інтелігенція міста – ще не мають свого храму. На зборах прийнято текст заяви до облдержадміністрації з проханням передати громаді Всіхсвятську церкву по вулиці Євгена Гребінки, 31». (Надія Онищенко. «Золота цеглинка у споруді теперішнього і майбутнього. (Огляд газети «Просвіта» 1992-1994 р.р.)»/Збірник з наго-

ди 30-річчя відновлення ніжинської «Просвіти», Ніжин, 2019 р., стор.).

А вже у 5-6 числі газети Марія Астаф'єва, як голова громади УПЦ Київського патріархату, з'ясовує «Для кого пишуться закони» – з приводу загублених у Ніжинському міськвиконкомі заяв про передачу в користування релігійній громаді Всіхсвятської церкви. У наступному числі голова церковної громади Марія Астаф'єва публікує на першій сторінці «Відкриту заяву» про дворічну бюрократичну тяганину, пов'язану з передачею релігійній громаді Всіхсвятської церкви.

«Уже другий рік від одного християнського свята до іншого ми терпляче чекаємо, поки наші, з дозволу сказати, керівники і блюстители законів, задовольнять наші законні вимоги. Найдивніше, що усі ці високопоставлені особи, які з цинічною впертістю зневажають законодавство України, заповзято і наполегливо знову балотуються на найвищі посади (а дехто вже й обраний) і заповняють виборців у своїй непохитній готовності будувати правову, та ще й українську, державу», – говориться в ній. (Там же).

Настоятель Всіхсвятської церкви о. Сергій Чечин

У січні 1995 року в Ніжині створюється Комітет захисту українського православ'я за прикладом чернігівського. Його очолив професор Олександр Ковальчук. («Хто захистить православних», «Сіверщина» № 5, 28 січня 1995 р., стор. 4).

Боротьба ніжинців за Всіхсвятську церкву тривала довго, але, зрештою, увінчалася перемогою. Влучно визначив мотто боротьби в заголовку газетної публікації настоятель парафії о. Сергій Чечин: «Бога перемогти неможливо». («Сіверщина» № 26

Всіхсвятська церква

за 24 червня 1995 р., стор. 1). В розповіді йдеться про перше храмове свято парафії, коли вона вже служила у своєму храмі. Адже ще у травні «Сіверщина» радісно повідомляла: «Всіхсвятська церква в Ніжині передана громаді Української православної церкви Київського патріархату». Хоча газета, як правило, уникає довгих заголовків, але тут традицію було виправдано порушено. В публікації розповідається, що комуністи Ніжина писали скарги голові Верховної Ради О. Морозу з протестом проти передачі храму (і яке до цього

діло безбожникам!), але 18 квітня 1995 року голова обласної ради Петро Шаповал підписав рішення облвиконкому про передачу храму. («Сіверщина» № 20, 13 травня 1995 р., стор. 2). Звісно, таке рішення було вимушеним, воно просто підсумовувало багаторічну боротьбу мирян за свою церкву. Нині Всіхсвятська церква є кафедральним (другим після Катерининської церкви) храмом Чернігівської єпархії Православної церкви України.

Першим же храмом, переданим українській церкві в Ніжині, стала Покровська церква. Її передачу забезпечили патріоти у владі на чолі із заступником голови обласної державної адміністрації Валерієм Сараною. Комплекс включає в себе теплий та літній храми – Покровський і Миколаївський. Їх передача пройшла без помітного суспільного збурення.

Глава 13

Правлячі архієреї

Як уже зазначалося, першим чернігівським архієреєм з титулом «Чернігівський і Сумський» був Роман (Балащук). Вся його архіпастирська діяльність на чернігівській землі обмежилася походом «Дзвін – 90», який він очолив – і це був яскравий початок української церкви на сіверській землі. Адже ми всі тоді вперше бачили українського архієрея і, до того ж, він вперше за довгі роки комуністичного безбожництва відслужив панахиди по гетьману Івану Мазепі в Батурині та по наказному гетьману Павлу Полуботку в Чернігові. Оскільки на той час не було жодної парафії УАПЦ та помешкання для проживання архієрея – він від'їхав до Києва і в Чернігів уже не повертався. Нині владика Роман служить у Вінниці, в об'єднаній Православній Церкві України.

Налагоджувати церковне життя взявся єпископ Полікарп (Пахолюк), який перебував на кафедрі до 12 січня 1993 року і відійшов з церкви. Через півроку правлячим архієреєм стає митрополит Володимир (Романюк) з титулом «Чернігівський і Сумський». Оскільки він був місцезлюстителем патріаршого престолу – на чернігівській кафедрі так практично і не побував, хоча вважався чернігівським архієреєм до 21 жовтня 1993 року. Далі він був обраний Патріархом Київським і всієї Руси-України. Його похорон став «чорним вівторком» новітньої української історії, про що є велика література. В похороні Патріарха Володимира брали участь і вірні з Чернігівщини, а прихожанка Катерина Тарасенко залишила свої спогади про цю трагічну подію.

Тимчасово на кафедрі перебував владика Володимир (Ладика), нині – митрополит Миколаївський і Богоявленський. Певний час керував єпархією владика Іоан (Сіопко), який згодом перейшов до московського патріархату. А 14 грудня 1994 року на

нашу кафедру був призначений єпископ Варлаам (Пилипишин), де він і перебував до 25 січня 1999 року. На жаль, ці роки відзначалися протистоянням владики з громадами Чернігова і Ніжина, неспокоєм серед священників та відсутністю розвитку єпархії. Досить сказати, що тільки Синод двічі розглядав питання про негаразди в Чернігівській єпархії, а скільки було візитів до Патріарха, письмових скарг – ніхто не рахував...

З січня 1999 року на нашій кафедрі з Кіцмані (Буковина) став єпископ Никон (Калембер) і він очолював Чернігівську єпархію до своєї раптової кончини 18 вересня 2002 року. Саме з владикою Никоном активні парафіяни української церкви і пов'язують реальне становлення Чернігівської єпархії, налагодження правдивого церковного життя.

Отець Олег Сіренко освячує козацький хрест на могилі Валерія Сарани. Фото 2019 року

Глава 14

Єпархіальна рада

В українській православній традиції соборноправність діяла до змосковлення церкви синодальним неканонічним управлінням. Ще у 18 та на початку 19 століття в деяких парафіях вибирали і священника, і дяка, а в козацькі часи виборними були і митрополити та інші українські архієреї. Тільки з перемогою Московії над українськими традиціями зникло і право мирян брати участь в управлінні церквою.

Єпархіальна рада діяла в Чернігівській відроджуваній єпархії спорадично, особливо у період зміни правлячих архієреїв. Один склад ради був особисто затверджений Патріархом Філаретом, завдяки чому вдавалося безболісно владнувати ряд конфліктних ситуацій.

До ради, зокрема, входили священники – настоятелі храмів чернігівського о. Олег Сіренко і ніжинського о. Сергій Чечин, голови обласних організації Народного Руху та «Просвіти».

Глава 15

Стосунки з єпархією УПЦ Московського патріархату

Вони були різними, але з боку московського патріархату ніколи не відзначалися толерантністю. Чернігівська єпархія, керована Антонієм (Вакариком) – архієреєм радянської «закваски», завжди вірно прислуговувала владі, поскільки в ній тон задавали комуністи. Так напередодні референдуму про незалежність України Чернігівська єпархія випустила великим накладом, на дорогому крейдяному папері відвертий політичний заклик – голосувати за збереження СРСР.

Були зафіксовані також випадки відвертої політичної агітації під час виборів народних депутатів за... лідера комуністів Петра Симоненка. Тільки стокгольмським синдромом можна пояснити таку любов нинішніх священників РПЦ до партії, яка знищувала їх попередників...

Активною була агітація архієрея та священників УПЦ МП за Віктора Януковича в 2004 році – аж до того, що настоятель парафії св. Симеона – стовпника з села Топчіївка Чернігівського району о. Сергій Іваненко на мітингу в Чернігові закликав «повергнуть деньгі за агітацію к архієрейським стопам». За що був виключений з кліру РПЦ та заборонений у служінні.

До священників же і вірних української Церкви служителі РПЦ ставилися з відвертою ворожістю, поширюючи брехні прямо з амвонів про неканонічність, безблагодатність української церкви, називаючи її і петлюрівською, і бандерівською, і католицькою...

Так, скажімо, в 1995 році чернігівська «Просвіта» направляє протест правлячому архієрею Чернігівської єпархії УПЦ МП Антонію (Вакарику) проти розпалювання ворожнечі священником Спаського собору Чернігова, який у проповіді в Страстний четвер називав українську мову безблагодатною, непридатною для

богослужінь, закликав не ходити в українські храми. («Протести чернігівської «Просвіти», «Сіверщина» № 23, 3 червня 1995 р., стор. 2). Не дивно, що й влада поступала відповідним чином – так заступник голови обласної ради Олександр Лисенко заборонив настоятелю П'ятницької церкви о. Олександр Двінятину благословити новобранців і «Сіверщина» поміщає про це інформацію під в'їдлигим заголовком «Єпископи від Компартії». («Сіверщина» № 24, 10 червня 1995 р., стор. 2).

Висміюючи українську мову, московські попи чернігівського пошибу навіть глумливо перекладали українською мовою слова «Радуйся, Невесто Неневестная», як «Регочися, дівко незасватана!». І це був викладач училища псаломщиків – регентів, а не якийсь затурканий невчений піп!

Навіть у 2001 році ситуація не змінилася, про що яскраво свідчить звернення 41 прихожанина Христо-Воздвиженської парафії УПЦ КП селища Срібне до митрополита Чернігівського і Ніжинського Антонія – його автори відзначають поширення брехні про Патріарха Філарета і єпископа Никона від священників МП. «В кабінеті голови Срібнянської райдержадміністрації Голдовського Г. І. з боку присланого за Вашим, владико, указом священника Віктора Волина, а також його підручних, лунали звинувачення про те, що наш священник не має благодаті Божої і наші прихожани є мало не слугами Сатани» – йдеться в листі. («Звернення». «Сіверщина» № 6 за 2 лютого 2001 р., стор. 4).

Група прихильників московського патріархату в тому ж 2001 році силоміць захопила Миколаївський храм Київського патріархату у Дорогинці Ічнянського району. За кілька днів до цього єпископ Никон, благочинний о. Сергій Чечин і настоятель о. Микола Дурнас повідомили голову ОДА М.Бутка і голову РДА А.Шкрєбка про спробу захоплення храму прямо під час служби. («Москва захопила українську церкву у Дорогинці». «Сіверщина» № 42 за 12 жовтня 2001 р., стор. 1). У номері за 26 жовтня газета повідомляє про службу на вулиці у Дорогинці. («Українська церква: богослужіння на вулиці». «Сіверщина» № 43 за 26 жовтня 2001 р., стор. 2).

УПЦ МП стверджувала, що вона є церквою самостійною, незалежною від Москви. І тільки нечисленні проукраїнські газети викривали цю брехню. Так у «Сіверщині» висміється неграмотність газети МП «Троїцький вісник» – як, скажімо, піснеспіви у редакторки Л.Махіної, москвички родом, стали піснеспіваннями, а вікарій став вікарем. Зате газета агітує поступати в Івановське духовне училище – яка ж це церква самостійна? (Василь Чепурний. «Рятуйте мову від ...церковників?», «Просвіта» № 31 від 28 липня 2000 р., стор. 1).

«...У Троїцькому соборі Чернігова продаються «Санкт-Петербурзькі єпархіальніє ведомості», і нема жодної української книги. Хто після цього повірить, що УПЦ – МП має з Москвою виключно молитовне спілкування?» – питає просвітянська газета. («Вселенський Патріарх визнав Україну своєю канонічною територією...». Там же.)

Подаючи фото першої сторінки єпархіальної газети УПЦ МП «Троїцький вісник», де вміщено над логотипом видання вітання патріарху московському, «Просвіта» іронізує про синівську любов до Москви, викриваючи брехню про самостійність УПЦ МП. Митрополит Антоній та архієпископ Амвросій «вітають свого первосвятителя з «синівською любов'ю». І при цьому кажуть, що вони не його, не від нього...». (Василь Чепурний. «Синівська любов до Москви», «Просвіта», № 11 за 12 березня 1999 р., стор. 1).

Журналіст Олег Головатенко, який підписався вірним УПЦ КП, реагує на статтю в «Аргументах и фактах»: «Звичайно, «круто» бути Редігеру (Алексію II) Патріархом «всея», як, власне, «круто» мати на своїх храмах дзвони «От солнцевской братвы» (про це не раз писала московська преса). А може Редігеру варто все-таки попросити прощення і протекції у Київського Патріарха єдиної Української (Руської в істинному розумінні цього слова) Православної Церкви?». (Олег Головатенко. «У нас що – війна?». «Просвіта» № 33 за 11 серпня 2000 р., стор. 1).

В той же час чотири нові парафії УПЦ КП утворено в області і два священники перейшли з московського до київського патріархату – це дані за 2000 рік. («Просвіта», № 16 за 14 квітня 2000 р., стор. 2).

Глава 16

Єпископ Никон (Калембер)

Фактичне представлення єпископа Чернігівського і Ніжинського Никона (Калембера) мешканцям області відбулося в інтерв'ю «Про піст» у газеті «Просвіта». В газеті, яку не можна назвати ні офіційною, ні великотиражною – це також характеризує ставлення влади до нашої Церкви.

Владика Никон: «Я родом з Рівненщини, батьки були колгоспниками. Батькову рідню навіть сам батько не пам'ятає, бо вони померли рано. А мамині батько і мати були віруючими, водили мене до церкви. Правда, тільки доки в школу не пішов. Бо тоді вже було неможливо. Але в діда зберігалась велика Євангелія з таким календарем, де розписано, що в який день читати. І коли не було змоги піти до церкви, то дід читав дома Євангеліє. І потім нам роз'яснював значення свята, притчі. Оці зерна і проросли згодом». («Про піст», «Просвіта» № 10 за 5 березня 1999 р., стор. 1).

В яких умовах довелося працювати єпископу Никону частково показує уривок з його інтерв'ю. «Наша Церква досі не має нормальних умов для свого розвитку. Досі нема приміщення для єпархіального управління, нема належного кафедрального собору, не вирішується питання про передачу козацькій православній громаді Катерининської церкви, збудованої козаками. Проблемою є для нас і відсутність храмів у Козельці, Ічні, Ріпках, Мені, хоча громади вірних там давно зареєстровані. Турбує і те, що ми не маємо жодного монастиря, хоча в нас є бажаючі жити чернечим життям. Більше того – є рішення київської влади про реєстрацію наших статутів Густинського жіночого та Іллінського чоловічого монастирів. Але перший з них захоплений УПЦ Московського патріархату, а для другого нема приміщень», – говорить єпископ Никон у статті Василя Чепурного про ювілейну академію в Києві

з нагоди 2000-ліття Різдва Христового. («Важка дорога до єдності», «Просвіта» № 5 за 28 січня 2000 р., стор. 2).

Владика Никон відвідує парафії, укріплює в душі вірних, наставляє священників, ще і ще йде до влади, просячи елементарних умов для виконання Церквою своєї місії. Після довгих зволікань вдалося домогтися виділення, хоч і не презентабельного, але приміщення для облаштування єпархіального управління. Там же було влаштовано згодом і домову церкву св. Феодосія Чернігівського.

Довгою була епопея з виділенням владою монастиря нашої Церкви – як тільки єпархія подавала заявку на той чи інший монастир, влада передавала його московській церкві в терміновому порядку. Так було, зокрема, з Новгород-Сіверським та Рихлівським монастирями. Якщо передачею першого російській церкві особисто опікувався Президент Леонід Кучма, то другим займався голова Коропської районної адміністрації Михайло Півень, який подзвонив владиці Никону і сказав, що тільки через його труп монастир належатиме Київському патріархату. Хоча там уже патріоти із «Зеленого світу» очистили криничку і провели перше богослужіння українського священника. Владика Никон відступився...

Тоді до влади було адресовано прохання надати будь-який монастир, без вказування його конкретної адреси. Такий крок привів до рішення влади передати УПЦ КП руїни Максаківського Спасо-Преображенського монастиря у Менському районі. Відповідно до рішення Синоду там було утворено чоловічий монастир Київського патріархату, статут якого був зареєстрований Державним комітетом України у справах релігій 26 вересня 2000 року. («Звіт про поїздку на місце Максаківського чоловічого Спасо-Преображенського монастиря»\Збірник «Пам'яті єпископа Никона (до річниці упокоєння)». Чернігів, «Просвіта», 2003 р., стор. стор. 65-67). Як говориться у звіті про поїздку, священником Євгеном Ордою було відслужено перший молебень, а зі споруд монастиря лишилися «дзвіниця – в непоганому стані, без дверей та

з невеликими тріщинами, будинок ігумена на 4 кімнати, з коридором і горищем – в доброму стані дах і стіни, нема дверей, вікна частково з рамами і майже всі без скла, підлога є в одній кімнаті – цементна. Від храму лишився фундамент, від мурів – рештки до 1,5 метра висотою. На території монастиря – водонапірна башта та підстанція і рештки сараю, які лишилися від колгоспної ферми, що була тут 2-3 роки тому. Вся територія монастиря заросла бур'яном в людський зріст. Від монастирського саду лишилися дві груші – дички». (Там же, стор. 66). На жаль, раптова смерть єпископа Никона зупинила плани по відродженню цього монастиря, де ігуменом свого часу був св. Димитрій (Туптало).

Помітною подією в житті єпархії стало освячення хрестів на Спасо-Преображенській церкві у Ніжині. Цей старовинний храм був свідком прощання ніжинців із Тарасом Шевченком, коли труну з його тілом перевозили із Санкт-Петербурга до Канева. Спершу храм був наданий владою греко-католицькій церкві, але уніати не змогли його впорядкувати. І тоді храм влада передала УПЦ Київського патріархату. За участі Голови Верховної ради Івана Плюща та київського міського голови Олександра Омельченка, які виступили меценатами, владика Никон освятив хрести на відреставровані куполи Спасо-Преображенської церкви.

Також єпископ Никон з єпископом Переяслав – Хмельницьким Димитрієм (Рудюком) за участі Голови Верховної ради Івана Плюща, голови Українського Народного Руху Юрія Костенка освятив Покровську церкву у Ніжині. («Покровський храм відкрито». «Сіверщина» № 43 за 19 жовтня 2001 р., стор. 2) Це був перший діючий храм української Церкви в Ніжині, переданий ще за перебування Валерія Сарани на посаді заступника голови обласної державної адміністрації.

Для здійснення своєї діяльності церковним активістам довелося вдаватися і до хитрощів. Саме завдяки їм вдалося відслужити повну Літургію у Борисоглібському соборі Чернігова – ніжинський композитор Іван Синиця написав літургію, як музичний

твір, і товариство «Просвіта» попросило представити його в соборі, що використовується як зал духовної музики. Влада дозволила, а вірні Київського патріархату запросили очолити Божественну Літургію, як богослужіння, єпископа Чернігівського і Ніжинського Никона. Тобто з концерту зробили богослужіння. Як писала тоді музикознавець Лариса Куровська, «виконання нового твору І. Синиці стало знаменною подією в церковному і культурно-мистецькому житті обласного центру. У древньому храмі зібралися миряни, гості з Києва, Ніжина, з-за кордону. Присутні були зачаровані як музикою, так і натхненням, вправним її виконанням». (Лариса Куровська. «Свята Літургія сучасного композитора»\ Збірник «Пам'яті єпископа Никона». Стор. 75).

Єпископ Никон освятив першу в лікарнях Чернігова і області капличку – це сталося в обласному діагностичному центрі радіаційного захисту та оздоровлення населення. З'явилася вона стараннями завідуючого поліклінічним відділенням центру Івана Осадціва, священника Євгена Орди та за підтримки головного лікаря Григорія Маленка. На освячення прийшов весь персонал центру, хоча молилися і не всі. («Святий Пантелеймон прийшов у діагностичний центр»\ Там же. Стор. 78).

Гроном серед ясного неба стало повідомлення про смерть єпископа Никона, яка сталася в Криму, на відпочинку. Владика мав вроджену ваду серця і ще при прийомі його на навчання у духовну семінарію приймальна комісія висловлювала сумнів чи треба приймати – та єпископ Даниїл (Чокалюк), який очолював семінарію, сказав, що Господь управить. Так Володимир Калембер (світські ім'я і прізвище єпископа Никона) закінчив навчальний заклад, був висвячений у священники, а згодом – у єпископи.

Похорон владика Никона перетворився у демонстрацію сили і єдності української Церкви. Спершу – в Ніжині. «Вирішили, що вночі храм Всіх Святих (з труною владика Никона – авт.) мусить бути відкритим. Просимо у влади встановити на ніч чергування міліції. Після всенічної у церкві залишаються священники та прихожани ні-

Книга про єпископа Никона Калембера, видана чернігівською «Просвітою», друкувалася двома накладами

жинських церков. Священики цілу ніч читають Євангеліє, – розповідав у збірнику «Памяті єпископа Никона» настоятель ніжинської Всіхсвятської церкви о. Сергій Чечин. – Зранку соборно служимо Літургію. Владика Климент (Сімферопольський і Кримський, який супроводжував труну з тілом владика Никона – авт.) благословляє нас виходити на зустріч архієрея і читати всі відповідні молитви на облачення. «Владика Никон служить свою останню службу в Ніжині. Він тут правлячий архієрей. Я вийду йому назустріч і піднімуся на кафедру пізніше, у відповідний момент перед початком Літургії». (Сергій Чечин. Це

була людина високої духовності\\ «Памяті єпископа Никона» (до річниці упокоєння). Чернігів, «Просвіта», 2003, стор. 43).

Хресна хода з труною тричі обходить храм і вулицею Гоголівською виводить до мікроавтобусів, що беруть курс на Чернігів. А тут єпархіальна рада взяла у свої руки всі питання похорон: Після панахиди у П'ятницькій церкві хресною ходою сотні православних українців йдуть вулицею гетьмана Павла Полуботка до церкви святих князя Михайла і боярина Федора. Цією дорогою так часто ходив владика Никон. Попереду священики несли за престольний хрест і євангеліє, далі окремо – панагію, хрест, митру покійного, які є символами архієрейської влади. Іподиякони владика – трикирій та дікірій, якими той благословляв вірних під час літургій. Багато вінків від організацій, громад, окремих сімей. У процесії – керівники області і міста, священики римо- та греко-католицьких церков, не було тільки з московського патріархату...

Заупокійну літургію очолив архієпископ Рівненський і Острозький Даниїл, з ним молилися архієпископ Білгородський і Обоянський Іоасаф, єпископи Білоцерківський Олександр, Сумський і Охтирський Михаїл, Сімферопольський і Кримський Климент та багато священиків з Чернігівської і Кіцманської єпархій.

«Вперше Чернігів хоронить православного архієрея. І ось священики опускають гроб і самі ж засипають могилу, люди кидають землю руками. За чином архієрейського похорону всі присутні мали б стати на коліна, але подвір'я церкви так спресоване людьми, що фізично це зробити неможливо. Встановлюється хрест, виростає гора квітів. Глухо бемкає дзвін» – так описано похорон єпископа Никона. (Василь Чепурний. «Українці Чернігівщини три доби прощалися зі своїм архіпастирем» \\ «Пам'яті єпископа Никона» (до річниці упокоєння). Чернігів, «Просвіта», 2003, стор. 88). Автор робить висновок: «Міцною вже є Українська Православна Церква Київського патріархату на Чернігівщині, бо вкорінена могилою свого архієрея». (Там же, стор. 89).

«Владика Никон відслужив свою останню службу у Чернігові, – пише о. Сергій Чечин. – І ця служба була, мабуть, однією з найголовніших служб нашого владика, бо своєю смертю він консолідував віруючих людей Чернігівщини». (Там же, стор. 44).

«Стійко, з християнським смиренням, переносячи всі тяготи архіпастирства Української Церкви у нашому зрусіфікованому краї, владика Никон вчив нас любові, бо Христос – це любов. Він був вільний від ненависті до тих, хто поширював неправду на нашу Церкву, хто замість допомоги шкодив їй. Він усіх прощав і таким милосердним залишиться в нашій пам'яті» – говорилося в інформаційному повідомленні Чернігівського єпархіального управління. («Помер преосвященніший Никон, єпископ Чернігівський і Ніжинський. Вічна пам'ять!» \\ «Пам'яті єпископа Никона» (до річниці упокоєння). Чернігів, «Просвіта», 2003, стор. 69).

Міцною стала Українська Православна Церква Київського патріархату на Чернігівщині, бо вкорінена могилою свого архієрея.

Єпископ Никон біля Спаської церкви Ніжини. Зліва – отці Михайл Якубів і Віталій Філозоф

Єпископ Никон з Іваном Плющем, Миколою Бутком та єпископом Дмитрієм Рудюком висаджують Покровський сад у Ніжині

Довідка.

Єпископ Чернігівський і Ніжинський Никон (в миру – Володимир Максимович Калембер) народився 1958 року в селі Черняхів на Рівненщині, помер 2002 року у Криму, похований у Чернігові.

Мав вищу філологічну освіту, а з 1991 року навчався у Київській духовній семінарії. 1993 року рукоположений у сан диякона, а наступного року – в сан священника. 1997 року пострижений у чернецтво і того ж року висвячений на єпископа Кіцманського (Буковина). 1999 року призначається на чернігівську кафедру.

Після смерті перепохований в храмі святих мучеників князя Михаїла і боярина Федора.

Післямова

Ми завершили дослідження періодом владики Никона і сьогодні маємо добру нагоду не тільки нагадати нашу історію, не тільки порадіти за постання так важко вибореної єдиної канонічної Православної Церкви України (Української Православної Церкви), але й впевнитись: боріння згаданих і незгаданих нами активістів українського церковного руху були не марними. Визнана Вселенським патріархом Варфоломієм I, Константинопольською, Елладською, Олександрійською та Кіпрською церквами, наша українська Церква веде свій побожний народ до розуміння Христової науки, а відтак до спасіння наших душ. Хіба це не є найвищою нагородою для всіх, хто починав рух за автокефалію?!

Спогади активістів відродження української церкви

Надія Никонівна Лук'яненко

– Розкажіть, як ви прийшли до Української церкви? Якою була діяльність Української церкви у перші роки її становлення у Чернігові?

– З самого початку я підтримувала патріотичні українські сили. У 1989-1990 роках у Чернігові в Будинку культури будівельників збиралися активісти Руху та «Просвіти». Я ходила на ці збори. Там іноді обговорювали і питання підтримки Української церкви.

І ось влітку 1990 року відбувся патріотичний похід «Дзвін - 90». Я брала участь у цьому поході. Тоді ще місцевих священиків Української церкви у нас не було. Тож для участі у поході до нас приїхав із Львова єпископ Роман і з ним ще два священики. Ми організували два автобуси і ними поїхали по області. Нас зустрічали по-різному. Пам'ятаю, у Борзні місцеві комуністи закидали нас яйцями. На завершення походу «Дзвін-90» ми з Бахмача поїхали у Сумську область.

Також на початку липня 1990 року я поїхала до Коломиї на Перший Всесвітній Собор Духовної України. Кілька днів брала участь у багатотисячному церковному зібранні. Люди, які приїхали на цей Собор з усієї України, підтримували створення Української церкви.

Ще, пам'ятаю, у жовтні 1990 року я їздила у Київ зустрічати Патріарха Мстислава. Це була дуже урочиста зустріч. Було багато людей з усіх куточків України. Приємно було відчувати, що і представники з Чернігова вітають свого Патріарха.

Також я брала активну участь у відродженні Української церкви у Чернігові. У мене був вільний час, щоб багато допомагати на-

шій церкві, бо на той момент я уже була на пенсії. Також мені дуже хотілося, щоб нарешті і в Чернігові залунала українська мова під час богослужінь. Спочатку я допомагала у П'ятницькій церкві, бо її передали нам першою. Потім ми добивалися передачі нам церкви Михайла і Федора. Найактивніше добивався цього Славко Логін. Пам'ятаю представники влади радили нам написати заяву ще і на Казанську церкву Чернігова, але Славко Логін переконав мене, що краще нам добиватися передачі церкви Михайла і Федора. У 1992 році нам нарешті передали цю церкву. Вона була у великому запустінні. Облаштовували її всією громадою. Пам'ятаю, що я принесла з дому найкращі штори для церкви.

Ще, починаючи з 1991 року, ми організовували богослужіння перед зачиненими дверима Катерининської церкви. Проводив богослужіння священник Семен Перва. Також майже кожен понеділок я ходила у облвиконком, ходила до уповноваженого у справах релігії. Добивалася від них, щоб вони зареєстрували нашу релігійну громаду на Катерининську церкву. Потім пізніше, коли начальником відділу у справах релігії був Віктор Молочко, то ми написали заяву на реєстрацію нашої релігійної громади на Борисоглібський собор. Пізніше це намагався використати єпископ Варлаам. Десь у 1996 чи 1997 році, точно я вже не пам'ятаю, він повів нас у Борисоглібський собор, щоб здійснити там богослужіння. Цей собор на той час був музеєм. Нас було десь чоловік 20. Приїхала міліція. Нас затримали і тримали десь 4 години, а потім відпустили.

Був у нас у 1992 році єпископ Полікарп. Він висвятив перших місцевих священників Олега Сіренка та Петра Кириченка. Вони дуже гарно правили служби у наших храмах.

Також у 1991 році я брала участь у поході «Козацькими шляхами». Похід проходив під покровительством Української церкви. Весь похід пройшов під патріотичними гаслами. Ми знайомили людей з Українською церквою.

Пам'ятаю, що на початку 1990-х років у мене були церковні ноти, які прислала українська діаспора з Австралії та Канади.

Потім я віддала ці церковні ноти Ларисі Куровській, яка керувала церковним хором. Також, крім Лариси Куровської, активно допомагали у розбудові Української церкви у Чернігові Василь Чепурний, Володимир Ступак, Юрій Соболев, Дарія Євсієнко. Всіх уже і не згадаю, бо мені зараз уже, слава Богу, 89 років, та й багато часу пройшло від тих подій.

Священик Петро Кириченко

– Розкажіть, як ви прийшли до Української церкви? Якою була діяльність Української церкви у перші роки її становлення у Чернігові?

– Я єдине, що не пам'ятаю, хоча сам закінчив історичний факультет, це хронологію. Але в нас багато подій було різних, тому я хронологію не тримав у голові, бо не до цього нам тоді було.

Ще не було Української церкви у Чернігові, а я працював в обласній дитячій лікарні. Тоді була відкрита на все місто лише одна Воскресенська церква. Я живу на П'яти кутах і на зупинці прочитав об'яву, що буде зібрання Української автокефальної церкви. Бо я ж знав прекрасно, що Воскресенська церква — то московська. І ще коли у 1988 році святкували 1000-ліття хрещення Русі, то тоді ще не було церкви Української в Чернігові. І ось, людей дуже сильно обурило, навіть листи такі лежали у Воскресенській церкві: «Что это паехали наши архиереи в Маскву Крещение праздновать ? Москви тогда вообще не било ! Там разве медведя можно било крестить!». Оце вже я чув такий дух патріотизму.

Я теж настроєний патріотично був, національно-свідомий і освіта відповідна була. Я прочитав цю об'яву. І в той же вечір, якраз бачу – встигаю на ці збори. Прийшов туди, а це був зал на площі, мабуть, у товаристві «Знання». Я приходжу, вони вже сидять. Я відкрив двері, пройшов і сів. Сидів у президії Дмитро Попружний, нині покійний. Він розписував нам потім хрестильню у

церкві Михайла і Федора. Також у президії сидів В'ячеслав Логін, тепер він єпископ Білоруської автокефальної церкви.

Виступали там. Багато там гиркали – а чому саме Патріарха Мстислава обрали головою Української автокефальної церкви. Він же петлюрівець, племінник Петлюри. А в мене батько з Полтавщини. Так воно мені близько. Прижали наших хлопців, а вони щось пик, не дуже. А я кажу: «Апостол Павел учить: «Блюдіть як опасно ви ходите». Чого ви лізете не в своє діло? Церква ж відділена наче від держави». Це ж ще Советський Союз був. Бачу - виступає, а в мене деканом історичного факультету у Полтаві був кандидат наук Бойко Микола Корнійович. Цей Бойко у нас у Полтаві викладав історію України. Але викладав як водевіль. Отаке: козаки - п'янички, жінок боялися, тільки невідомо як до Туреччини у походах добиралися. З його слів виходило, що тільки цариця Катерина пукне, а козаки вже боялися. Такий радянський підхід. Я Бойку кажу: «Давайте, хай вирішують питання самі віруючі. А от з вас я нікого в церкві не бачив ні на причасті, ні на сповіді». Кажу: «Ви ж не вірите ні в Бога, ні в кого. Хто вас сюди прислав?». Мені пропонували і на трибуну вийти. А я кажу: «Мені з місця видніше. Миколо Корнійовичу, ну чого ви оце прийшли. Не ганьбіть себе». Ще когось там зачепив, вже не пам'ятаю. Пам'ятаю, в кінці сказали, що про Ісуса Христа фільм буде безплатно показаний.

Це все було ще до незалежності України. Тоді на цих зборах з Руху хлопці були. Я пізніше з ними зійшовся. Пам'ятаю, ще тоді були на цих зборах Надія Никонівна Лук'яненко, Катерина Фотіївна Тарасенко, нині вже покійна. І ще там багато жінок було — Дарія Євсієнко, Тамара Непомняца. Багато жінок було, всіх, на жаль, уже не пам'ятаю. Вони мені сказали: «Ой, спасибі, синочок, хоч ти їм рот закрив». Тоді після фільму до мене підійшли В'ячеслав Логін і Дмитро Попружний. Я Дмитра бачив у Воскресенській церкві.

Потім з В'ячеславом Логіним ми часто зустрічалися. У нього там щось таке типу офіса було, там, де Будинок побуту. Приходив до нього кілька разів, говорив з ним. Також збирались ми дома

на квартирі у В'ячеслава Логіна. Там у нього на квартирі я і познайомився з отцем Олегом Сіренком. Семен Перва тоді приїхав сюди. Ну він такий, бажано б кращого. Він учився у Західній Україні, дець в інституті. А потім уже приїхав єпископ Полікарп. Це вже був 1992 рік. Вже відкрилася церква Параскеви П'ятниці, а за церкву Михайла і Федора ми ще бігали і добивалися.

До речі, В'ячеслав Логін дуже багато трудився. І в Міністерство оборони їздили, і куди тільки не їздили. Тоді Патріарх Мстислав приїжджав. Тоді і КГБ і всі працювали, щоб «не допустить бандеровское отродье сюда». І Спаський собор захопила московська церква. Вважаю, ми помилку зробили. Треба було нам Успенський собор брать.

Отак отець Семен Перва трохи послужив, а тоді вже дець восени 1992 року приїхав єпископ Полікарп – Петро Петрович Пахолюк світське ім'я його. Священиків не було. Він привіз з собою якогось чоловіка – кандидата для Рівного. Володимир його звали, прізвища не пам'ятаю. Він його висвятив, але той поїхав до Рівного. Для Чернігова священика не було. І цей єпископ щось там каже мені: «Давай, да давай». Я тричі відмовився, а тоді вже кажу: «Да Бог з тобою». Тоді єпископ каже: «Ну, що отець Петро – я тоді по вечорах уже відпочиватиму». Бо у нього постійні справи. У нас же була Чернігово-Сумська єпархія. В Чернігові один приход і у Сумській області у селі один приход. Якщо неділя, то я в суботу їду туди на Сумщину, село Підлипне. Я возив туди літературу. Там у селі була велика дореволюційна церква, у ній був клуб. Але там зробили дискусію місцеві попи з Галичини, вони за Московську церкву у село агітувати приїхали. Ці попи як заробітчани, духу патріотичного ніякого. Там збори провели у Підлипному. Я вже був диякон. Я людям кажу: «Так голосуєм! За московську церкву будете, чи що? Чи вам треба ще нових Крут?». Отак я їм пояснив. Там місцеві теж підтримали. Люди за нас проголосували. Той московський попик так озвіріло дивився на нас. А я йому кажу: «Через покаєння можеш до нас вернуться». Після цього більш вони не турбували Підлипне, не лізли туди, бо там ядро було хороше.

Взагалі кадри вирішують усе, а в нас кадрів не було. Тоді отець Олег навчався в політехнічному інституті, він працював на заводі. Він взагалі людина освічена, толерантна і культурна. Так його потім і висвятили. Я ще дав йому свою зелену ризу на висвяту. Але мало нас все рівно. Єпископ служить зранку і ввечері. Так не має бути. Він же архієрей.

Як почалась незалежна Україна, то Валерій Сарана нам дуже допомагав, Василь Чепурний нам допомагав, Юрій Соболев допомагав. І взагалі актив Руху допомагав. Потім у Русі почалися непорозуміння і воно відбилосся і на церкві. Спочатку до нас ходили тільки інтелігенція, патріотичні люди, а потім вже пішли і справжні віруючі. Надія Лук'яненко тоді дуже допомагала. Вона вчила молодих, шила облачення. Отримаєм гуманітарну допомогу, вона там уже щось вибере і шие.

Потім відкрилась церква Михайла і Федора. Треба ще священика. Була у П'ятницькій церкві Софія Степанівна Боба. У неї був племінник Олександр Супронюк. Він в інституті вчився. От його і висвятили. Його поставили настоятелем церкви Михайла і Федора. От владика мені каже: «Перевірятимеш його». Я тоді служив у П'ятницькій церкві. Потім я був секретарем Чернігово-Сумської єпархії, а потім уже лише Чернігівської єпархії, бо Сумська відділилася від нас. І четвертого священика висвятили – Юру Петрова. Взагалі мені тоді московські попи багато допомагали, поки їм не сказали проти нас вести активну боротьбу.

Пам'ятаю, ще треба було їхати в Прилуки освятити літаки і до присяги привести льотчиків. Частина літаків у нас зосталася, а частина полетіла у Росію. Нам тоді допомагали Рух і місцева «Просвіта» у Прилуках.

Ще у нас мінялися часто єпископи. Поки єпископ уживеться, поки поведеш його в адміністрацію і з усіма познайомиш. Квартири для єпископів спочатку не було. Пам'ятаю, Валентин Мельничук більш прихильно до нас віднісся. Він повпливав на Віталія Ко-

сих і той дав нам приміщення під єпархію на вулиці Жабинського. Воно під квартиру хороше. Там три кімнати, санвузел, кухня.

У Чернігові ми добивалися передачі нам Катерининської церкви. Мене призначив єпископ відповідальним за це. Ми по неділях після служб там перед церквою збиралися. Музейні працівники мені завжди стіл давали. І ожеледиця, і дощ, і сніг, і грязюка, але збиралися так біля церкви кілька років. А потім з трудом нам цю церкву передали.

Взагалі у нас були і вдалі і невдалі єпископи. Але спочатку нічого не було. Московські священники мені трохи таємно допомагали, але щоб ніхто не знав. І миро, і ладан я у них брав. А потім уже тільки щось, то вони кажуть: «Пускай тебе Філарет дайот».

Пам'ятаю, ще їздив я у Крути з самого початку. Я їздив усюди з козаками постійно як духівник. У Батурин, у Крути їздив майже кожен рік.

Пам'ятаю, як ми громади релігійні реєстрували. Тоді якраз Валерій Сарана був заступником у обласній адміністрації, то він нам протегував. Василь Чепурний теж допомагав, як риба у воді плавав. Юрій Соболев теж допомагав. Так нам тоді стало легше дихати, легше було реєструвати наші громади. Але у нас не вистачало кадрів. Не вистачало освічених, хороших священників. От Василь Чепурний загітував із Сосниці хорошого священника Миколу. Але з нашого оточення знайшлися такі заздрісники, що з'їли його. «О, він від москалів перейшов!».

Звичайно, для Чернігова слабо ми здобули. Заважало багато чого. Сильна позиція московської церкви і населення таке трохи «рускоязыческое». Оце зараз у зв'язку з війною ідуть до нас люди багато.

Пам'ятаю, як був у нас Об'єднавчий Собор. Якраз не було у нас єпископа і я сам їздив туди, бо був секретарем єпархії. Це був десь 1992 рік. Я зустрів там Семена Перву. «У мене мати циганка, батько – румун, а я українець!» – так Семен Перва нам пояснював. Так з Семеном ми на Соборі побачились. Тоді на цьому соборі об'єднались

Українська автокефальна православна церква і частина московської церкви, що прийшла до нас на чолі з Філаретом.

Спочатку тут у церкві Михайла і Федора не було нічого. Підлога прогнила, попровалювалася. Тут було три поверхи у церкві. Холодно було у церкві. А вже на третій рік, я тут служив, старшим священиком був, то на Пасху людей було дуже багато.

Взагалі, моя думка така, що ми б більше храмів здобули для Української церкви і в Чернігові, і по області, але у нас кадрів не було. Священиків не вистачало, а кадри вирішують усе.

Дарія Михайлівна Євсієнко

– Розкажіть про перший етап боротьби за Українську церкву у Чернігові. Якою була ваша участь?

– У березні 1991 року приїхав отець Семен. Видно, що з небагатих, бідний такий. З Західної України він приїхав. Йому тут винайняли ми квартиру. Перші дні, по-моєму, він навіть кілька ночей ночував у Софії Степанівни Боби. Ми у Софії Боби брали дома стіл. Виносили сюди, ставили під двері П'ятницької церкви і отець Семен правив. Збиралися люди небайдужі, які хотіли, щоб відкрилася та церква. Людей спочатку було небагато, десять, двадцять чоловік. Громада потихеньку збільшувалася. Була зареєстрована громада, нині покійною, Катериною Фотіївною Тарасенко. Це було у 1991 році. Підписи ми збирали, документи оформляли. Довго нам обіцяли, що відкриють церкву. Ходили ми дуже часто на прийом до Віктора Молочка, який ще знаходився отут у товаристві «Знання» на другому поверсі. В громаду П'ятницької церкви входили: Софія Степанівна Боба, Катерина Фотіївна Тарасенко – вона була головою громади вибрана, я входила туди, Надія Никонівна Лук'яненко, Тамара Тарасівна Непомняца, Володимир Ступак, Сергій Ковбусь. Деяких я вже позабувала прізвища. Коли вже церкву нам відкрили у вересні місяці, то хор «Просвіти» почав співати у церкві. Коли від-

крили церкву, то посередині церкви був великий камінь, не камінь, а кусок такий, видно, як бомбили під час війни церкву, то видно потім викопали. Коли відновлювали церкву, то посередині, вона ж була як музей П'ятницька церква, то посередині лежала ця глиба із старої цегли – залишки чи від фундаменту, чи від стіни. Окрім отця Семена, на відкриття церкви приїжджав владика, але я не пам'ятаю хто. Ми дуже хотіли цей камінь винести, тому що церква дуже маленька, місця було мало. Люди поприносили з дому, хто що міг. Рушники, ікони в кого які були, шторами позавішували, бо не було ж ніякого іконостасу. Зробили такий тимчасовий і позавішували тими шторами. Церква, звичайно, на відкриття була набита. Людей було дуже багато, і на подвір'ї стояли. Юрій Соболев тоді працював, по моєму, чи в Товаристві охорони пам'яток. І ось він довго добивався, щоб оцей камінь з церкви винести. Врешті-решт його винесли, але минуло кілька місяців, поки змогли той камінь звідти винести. І заглядили там тую підлогу, що вже можна було людям бути більше в церкві.

Тоді був зроблений тимчасовий, він не зроблений був, а з якоїсь, з тих з музейних видно сховищ, з якоїсь церкви сільської з області, тому що церкви були ж зруйновані, був привезений іконостас. І він стояв у П'ятницькій церкві до того часу, поки не приїхав владика Варлаам. Він першим питанням поставив, щоб збудувати новий іконостас. Воно, звичайно, дуже дорого коштувало. Але трохи ми збирали гроші, трохи люди, трохи ми шукали спонсорів. На той час іконостас обійшовся, щось навколо десяти тисяч доларів. Це були тоді дуже великі гроші. Варлаам привіз зі Львова майстра. Я от забула, чи Микола його звати... (Микола Швець – авт.) Може, у Софії Степанівни Боби десь у паперах збереглося, тому що вона була тоді касиром. Вона виплачувала гроші, то можливо вона пам'ятає або знає.

Майстер приїхав зі Львова, зробив ескізи. Цей іконостас зроблений у візантійському стилі. Зроблений він з дерева. Цей майстер працював довгі роки в Сибіру, і він привіз звідти для своїх потреб

сибірські породи цих дерев. І цей іконостас у П'ятницькій церкві зроблений з такого доброго дерева сибірського. Я часто бувала у Львові. Ми часто з ним зустрічалися, коли він приїжджав сюди. Він і ночував у мене вдома. В мене вдома ікони зберігалися цього майстра. У 1999 році цей іконостас освячував Никон. Якщо владика Варлаам появився у 1996 чи в 1995 році, я точно вже не можу сказати, бо не пам'ятаю, то десь певно за два роки робився цей іконостас, а може навіть і більше. У зв'язку з тим, що тут були негаразди у церкві, то дві ікони в мене зберігалися, напевне, років два і не були встановлені у зв'язку з тим, що були негаразди у церкві. Коли вже з'явився владика Никон, тоді ці ікони я повернула. І був освячений іконостас. Він був повністю вже тоді закінчений.

Становлення церкви йшло дуже важко. Справа в тому, що побутових умов і у священників і у владик тут не було. Громада багато добивалася, щоб забезпечити якесь житло. Спочатку, як самий перший отець Семен і перший владика, я його імені вже не пам'ятаю, то ми навіть там на Муринсона самі знімали квартиру. Громада робила там ремонт. Цей перший владика жив у нас в цій найманій квартирі на Муринсона у моїх знайомих. Багато ми там і білили, і клеїли, і прибирали. Привели в порядок і знімали за невеликі гроші цю квартиру. Це було у 1991 році. Ми це робили, щоб хоча би люди затримувалися, щоб хоча би було де їм жити. Потім громада добивалася квартиру на Жабинського. Це така благоустроєна, хороша квартира, тільки те, що далеко вона була від церкви. Також ми робили ремонт, фарбували, клеїли шпалери, купляли туди меблі, килими. Цю квартиру дала нам міська рада. Ми її довго добивалися і добилися. І вже ці владика, які поступово приїжджали були, вони жили там. І владика Никон також. Він там жив до останнього. Потім пізніше при Михайлу дали приміщення під єпархіальне управління. Никон ще, по -моєму, одержав це приміщення, а вже Михайл привів у порядок.

На початку 1990-х років ми дуже ходили до влади і добивалися передачі нам церков. Під час служби часто приходили люди, які

зривали нам служби. Але ми чи в холод чи в дощ все одно стояли під церквою. Ціле літо ми кожен вихідний правили за столом Софії Степанівни. Стіл принесли, кожну неділю, кожне свято ми під церкву, доки її не відкрили. Хор «Просвіти» співав. З хором також не все було добре. Не всі в хорі були ентузіасти. Не всі були безкорисливі люди. Ларисі Куровській також було важко втримати цих людей, тому що деякі люди думали за гроші. В церкві грошей ще не було, часто були і сварки. Священнику треба було платити, за квартиру треба було платити. А громада була невелика, людей у церкву спочатку ходило небагато. Та ще Московська церква весь час присилала агентів підбурювати людей. І уніатською називали церкву і неканонічною. Різні ярлики навішували.

Крім того, була зареєстрована Надією Никонівною Лук'яненко наша громада Катерининської церкви і Спасо-Преображенської. Але Російська церква, я не думаю, що без згоди влади, тому що їх ніхто не виганяв – збили замки, зайшли туди. Ми не змогли цього зробити, глупі, а вони це зробили. Також, почали працювати над тим, щоб відкрити церкву Михайла і Федора. Там був склад госпіталя, руїна була. І ми розпорошилися. Частина людей туди, а частина людей залишилася тут. Це були 1992-1993 роки. Що віддали цю церкву, це велика заслуга В'ячеслава Логіна. Він ходив багато. Під час всіх цих передряг якраз отець Олег Сіренко, він же ж тоді був молодим священником, долучився до громади Михайла і Федора.

Збори релігійної громади проходили на квартирі у Софії Степанівни, або в мене. І в Івана Омеляновича Горілого, нині покійного, також ми збиралися кілька разів. Голову громади вибирали шляхом голосування. Катерину Тарасенко головою громади взагалі під церквою вибирали, тому що зареєструватися треба було. Часто ми збиралися під церквою, а якщо треба було щось важливіше вирішити, то збирались в когось на квартирі.

Ми запрошували людей до П'ятницької церкви. Оголошували про це по радіо. Багато людей збиралося під П'ятницькою церквою, коли вже було освячення пасок і освячення води. Вже тоді лю-

дей якось ставало все більше, і кругами ставали навколо церкви. Вже ж люди отак от, більше почали знати, що є така церква, в газетах дуже багато матеріалів було про церкву.

Скарбником громади була Софія Степанівна Боба. Потім, коли приїжджали владики, чи якесь свято було, ми готували обід і Софія Степанівна у своїй квартирі приймала делегації владик. І хто тільки не приїздав заходили до квартири Софії Степанівни!

Також ми зустрічали на площі Патріарха Мстислава у листопаді 1990 року. Ми стояли біля драмтеатру. Було холодно. Ми чекали. Була зроблена Московською церквою ціла толпа. Вони кричали там. У них були плакати: «Ганьба» і «Позор». І потім ми швиденько пішли до міськради. Тоді велику роботу на цій зустрічі зробила, нині покійна, Раїса Іванівна Решетнюк. Вона з Патріархом вже до того зустрічалася. Він уже її знав. І самий цікавий факт, тоді під міською радою. Його ж не пускали з машини, обступили. Кричали: «Ганьба» і так далі. Він пішов тоді у міську раду. Його там приймали. А потім, коли вийшли вже з міської ради і ці з цими плакатами стояли. А з машини Мстислава витягли Біблії і почали людям роздавати. То ми не могли їх взяти, тому що їх ці промосковські люди з рук виривали, забирали. Ми їх не отримали, вони їх отримали.

Коли приїхав отець Семен, ми дуже раділи. Приїхав уже священник. Його представили на засіданні «Просвіти» у клубі будівельників на князя Чорного, тоді ще Пролетарська. Це було десь у березні 1990 року. Вже були плани. Як і що, як ми будемо правити. Люди організовувалися вже. Отцю Семену найняли квартиру. Спочатку наче так було нічого. Потім почалися конфлікти. Отець Семен десь рік був у Чернігові.

Нам допомагали Рух і «Просвіта». У похід «Дзвін-90» ходили, і хор туди їздив. Мене там, на жаль, не було, не було можливості поїхати. Ми співали у хорі, спочатку під церквою трохи співали, а потім вже ні. У мене ж музичної освіти немає, і це важко мені було. Перші прихожани і перші організатори, ініціатори – це все

були члени «Просвіти», члени Руху. По-іншому і не могло бути, бо хто б збоку прийшов і це організовував?!

Це був 1991 рік. Тоді ж якраз і Референдум був 1 грудня. Приїжджало дуже багато хлопців із Західної України. Також, тоді в мене вдома хлопці ночували, ті, які приїхали допомагати нам у референдумі. Тільки у серпні 1991 року проголосили незалежність України. Як воно могло бути по другому? Комуністи тоді були при владі. І дурили вони нас, і документи пропадали, агентів прислалі. Все, що хочеш, було. Влада упиралася.

Ми залучали людей через об'яви. Тоді вийшли перші номери газети «Сіверщина». Дуже багато матеріалів про церкву було в газеті. Дуже багато мітингів тоді ще було. Там ми все це роздавали. Я особисто ходила і в поштові скриньки клала афішки і матеріали ці.

Я з дитинства була вихована у вірі в Бога. Я то на Лісковиці живу і ходила спочатку у єдину відкриту у місті Воскресенську церкву набрати свяченої води. На служби я туди не ходила. Не лежала в мене душа, бо воно було не по-нашому. Я чекала поки відкриють церкву з українською мовою богослужіння. Мене з дитинства привчили до молитви українською мовою. Я родом зі Львова, і в мене в роду був греко-католицький священик. Я є внучатою племінницею владика Івана Бучка.

Сергій Михайлович Ковбусь

– Розкажіть те, що ви пам'ятаєте про події кінця 80-х — початку 90-х років ХХ століття? Яка була ваша участь у відродженні Української церкви?

Тоді більше робили Чепурний Василь, Соболь Юрій, Галковська Надія, Боба Софія. Тоді всі були просвітянами і я був просвітянином, бо Руху тоді ще не було. Вже тоді почалися розмови про становлення Української церкви. Ми збиралися у Будинку будівель-

ників. Це було після «ковбасної революції», я повернувся додому із санаторію і прийшов у «Просвіту». В «Просвіту» мене привів Олексій Івченко. Після подій «ковбасної революції» я вступив у «Просвіту». Тоді на засіданнях «Просвіти» починалися ці розмови – що нам треба відбудовувати нашу церкву.

У листопаді 1990 року до Чернігова приїздив Патріарх Мстислав і я був на зустрічі з ним. Патріарх був тоді у нас перший раз. Тоді під час зустрічі всякі бабки кричали на нас: «Католики!» і так далі. Патріарх нас тоді дуже сильно підтримав своїм приїздом. Пізніше відкрилася П'ятницька церква і почалося церковне життя. На початку 1991 року до Чернігова приїхав отець Семен. Відбувалися богослужіння перед закритими храмами. Я був на цих службах. Людей спочатку збиралося небагато, десь до сотні. Всі просвітяни обов'язково ходили для кількості. Я старався домовитися на роботі, щоб прийти на богослужіння. На великі свята, а також у неділю, ми приходили і проводились служби перед зачиненими дверима П'ятницької церкви. Я збирав на роботі підписи з вимогою передати П'ятницьку церкву віруючим. У своєму будинку зібрав десь два десятки підписів. Я офіційно входив у релігійну громаду П'ятницької церкви. У просвітянських походах «Двін-90» та «Козацькими шляхами» 1991 р. я участі не брав через зайнятість на роботі, але я їздив у Крути і Батурин.

Пам'ятаю, як разом з першим єпископом Полікарпом, засукавши рукави, ножовкою та молотком з оргаліту, брусків, фанери зробили перший іконостас у П'ятницькій церкві. Єпископ Полікарп подарував мені Біблію, яка і зараз є у мене. Фактично з нуля ми відроджували церкву. Я зробив всю електрику у П'ятницькій церкві. Зараз там друге панікаділо, перед цим було теж непогане, більш скромне. Пам'ятаю, як ми з Юрієм Соболев поїхали в Київ з кишенью грошей і в Святомихайлівському монастирі три панікаділа висять. Ми подивилися, що одне з них може в сільській хаті почепити можна. А інше нам підійшло по грошах. Нам його спустили ці монахи. Ми з Юрієм його розібрали. Нам дали дві коробки. Ми його

привезли в Чернігів. Їхали електричкою. Це був десь 1992 рік. Холодрига, електрички не опалюються, але якось доїхали. А потім зібрали це панікадило і теж я його і вішав. Прийшов мужик з поштою. Приніс розсувну драбину. Він каже: «Там же чотири кінці». Тоді я придумав підвіску, ми купили ланцюг. На хорах Софія Боба і інші жіночки відмили його. Потім пофарбували бронзовою фарбою. Як же ж чіпляти чотири кінці? Треба два зразу, а я один. Тоді я кажу: «Я наверх полізу, я вже багато років працюю на баштовому краї!». Поставили драбину, заліз один чоловік, дали йому верьовку. Потім я заліз, мені дали верьовку. Ми за верьовки одну сторону підняли. Закріпили там і підняли другу сторону.

Спочатку людей приходило у церкву небагато, хоча богослужіння були регулярно. Ми старалися завжди прийти. Заходив часто на богослужіння після роботи. Побув у церкві і потім вже додому. Весь актив старався бути, щоб кількість була, щоб було видно, що люди ходять. При мені провокацій не було. Так, іде якась бабка: «Ууу, католики!». Таке було. Я пояснював де тільки міг – в тролейбусах, чергах, магазинах. Тоді якраз активно все це обговорувалось. Так і я добавляв своє слово. Я спочатку прочитав спеціальні брошури, щоб знати як пояснювати людям. Порівняно з простими людьми я вже був підкований теоретично.

Самими активними у релігійній громаді П'ятницької церкви були Софія Степанівна Боба зі своєю сестрою покійною, як її звали, на жаль, забув. Іван Омелянович Горілий – він пізніше прийшов, з самого початку його не було. З самого початку найактивнішими були Василь Чепурний, Юрій Соболев.

Полікарп був непоганим єпископом, хоч і молодий зовсім хлопець. Він же потім зняв із себе сан. Не витримав. Потім був отець Олександр Двінятін. Він був наче і непоганим священиком, хоча на нього косо так дивились кацапи. Він служив непогано. Потім, правда, переметнувся до Варлаама, коли єпископом став Варлаам. Потім був Іоанн, але він перейшов у Московську церкву. Хоча ми його використовували, він нам допомагав. По товар їдемо у Київ за хрести-

ками, іконками до Іоана в Лавру. Він там був якимсь головним по адміністрації, щось таке. Він нам по чарочці коньяку наллє. Пише записку: «Представникам такоїто церкви». Зі стелі брав. Так отоварювались там і не раз. У вертепах участі я не брав. Так, для кількості приходив. У мене артистичних даних нуль.

Якось ми ходили на акції під виконком. Пару раз ходили для кількості. Ходили на ці акції як наші представники Чепурний Василь, Соболь Юрій, а ми приходили для кількості.

Також я допомагав у церкві Михайла і Федора. Там туалет в дворі стоїть. Я і ще один мужик зробили туалет тоді. Я якось прийшов, дивлюсь – яма. Я в Славка Логіна питаю: «Що це за яма?» Він каже: «Хлопці викопали, щоб туалет зробити. І цегла є, так нема ж кому викласти». Кажу: «Цемент є?» «Є». Говорю: «Я завтра після роботи заїду.» І я за два вечора після роботи виклав яму, а потім я і ще один мужик за декілька вечорів після роботи зробили той туалет. Церква ж була там завалена дошками, брусками. Там же ж Славко Логін все це порозбирав. Ми йому говоримо: «Треба ж витягти?». «Так треба ж якийсь сарай!». «Так от же ж матеріалу скільки». Домовились на якусь там суботу. «Організуй пацанов, щоб носили, тягали». І ми за день зробили отой сарайчик. А то і служба йде, а тут штабеля досок, брусків.

Також, була козацька громада зареєстрована і ми приходили під Катерининську церкву. Ну як же, треба було ж. Якщо три чоловіка прийде вимагать, то це одне, а як вже тридцять чоловік – то це вже кількість. Ходили до Катерининської церкви, регулярно, обов'язково ходили.

В основному становлення Української церкви у Чернігові підтримували рухівці і просвітяни. Від Руху і від «Просвіти» була ця ініціатива. Рух – це та ж сама «Просвіта» фактично.

Ще, пригадую, у П'ятницьку церкву я приніс одну ікону. Люди теж поприносили ікони, рушники – в кого які були. У мене було дві ікони, так я подарував одну у П'ятницьку церкву. Вона потім там у віттарі висіла. Пам'ятаю ще священника Петра Кириченка. Він

постійно тут був. Олег Сіренко вже пізніше підійшов. Не набагато, але трохи пізніше, а Петро з самого початку був.

В 1991 році – на початку 1992 року всі в основному ходили у П'ятницьку церкву. А в Михайла і Федора довго не ходили, поки не розібрав Славко Логін з людьми різні ці стелажі і не зробив примітивний іконостас – там служби Божої не було. Коли вже зліпили щось примітивненьке, почепили декілька ікон, почалися і служби. І потихеньку, й потихеньку воно пішло. Бабулі туди ходили, там же поряд приватний сектор. На Паску, на Різдво, на Хрещення та на великі свята у церкву ходило багато людей. Багато вже людей ходило, навіть не вміщались всі у церкві, деякі стояли на вулиці. П'ятницька церква все це підтовхнула, а потім вже легше було. Ми ж вели увесь час агітацію. З Києва приходили нам брошурки. Брошурки ці ми людям роздавали. Я то трохи знав це з дому, я ж прилучанин. Бабка розповідала моя багато, бо багато чого вона знала. Я родом з села Антонівка Варвинського району, а ріс я в місті Прилуки і жив у бабки. У мене дід був священником, його розстріляли у 1920 році.

Ще пам'ятаю: один наш прихожанин П'ятницької церкви, який вже давно вмер, він працював на аптечному складі, десь там на Шерстянці. Якось про свічки розмова зайшла. А ми ж недопалки цих свічок збирали і віддавали. Приходив мужик і він переплавляв. От він каже: «Якщо б був парафін, так я б вам свічок наробив». А той мужик каже: «Так я вам можу парафіна дістати на аптечному складі». І він нам дістав три здорові брили, я ледве до таксі допер. Ото багато свічок получилось.

Лариса Дмитрівна Куровська

– Розкажіть, як ви прийшли до Української церкви? Якою була діяльність Української церкви у перші роки її становлення у Чернігові?

– Я почала цікавитися церковними питаннями у 1990 році. Як я пам'ятаю, десь влітку, можливо це був червень місяць, тоді ми зустрілися на квартирі у Надії Никонівни Лук'яненко. І говорили якраз на цю тему: «Як нам в Чернігові організувати автокефальну українську церкву». І тоді вона мені порадила, щоб я поїхала в Київ у Верховну Раду, чи під Верховну Раду. Тоді ще депутати були більш такими доступними і в обідню перерву вони виходили із самого цього приміщення, із зали Верховної Ради до народу. Люди завжди десь якось стояли і чекали депутатів, цікавились що і як. Ми знали, що тоді були ще депутати такі демократичні. Порядні це були люди.

Мені вона порадила тоді звернутися до депутата Олесь Шевченка. І коли я дочекалася, ну я ж наглядно всіх знала, тому що їздила уже ж і на рухівські з'їзди і на різні акції. Я багато кого в обличчя знала. Я підійшла до нього, кажу:»Пане Олесю, так і так, я з Чернігова. От у нас така проблема. Хочемо організувати вже громаду автокефальної церкви в Чернігові». І він тоді мені, в свою чергу порадив говорити на цю тему із Євгеном Олександровичем Сверстюком. Він мені дав адресу Сверстюка. І я дуже добре пам'ятаю, що я поїхала на метро «Лівобережна». Знайшла той будинок, здається п'ятиповерховий такий будинок-«хрущівка». І тоді ж іще під'їзди не зачинялися. Мене зустріли. Може хтось і був вдома, але я знаю, що із Євгеном Олександровичем три години ми сиділи у одній кімнаті, отак от за столом. Він тоді, ще я знаю, повернувся з-за океану і подарував мені, як музикознавцю, деякі видання з діаспори. І ми з ним багато говорили на різні теми. Звичайно, це мені запам'яталося на все життя, такий співбесідник.

І власне, чітко було вже зрозуміло, що треба. Ми звертаємось уже до влади. І я знаю, що збирали тоді ми підписи саме, щоб передали нам Катерининський храм, тому що не знаю чогось ми так розмахнулися. Хоча там іще ж був музей. І ніхто навіть не уявляв, що скільки років має пройти, поки нам віддадуть цей храм. Це все було 1990 року, десь влітку. І ось, так власне, якихось людей тоді

ми вже знали. Які це були люди? Це були, як правило, одні й ті самі люди, тому що був у нас вже і Рух, було Товариство української мови. Зрозуміло, що в основному перші люди в списку цьому – це були наші люди. Це була Надія Никонівна Лук'яненко, Софія Степанівна Боба, Дарія Михайлівна Євсієнко, мабуть, і Іван Омелянович Горілий і ті люди, які співали зі мною, особливо перші роки, Галя – мама «Петлюри», як їх прізвище я не знаю, Іван Іванович Іващенко, ті, хто були ближче, Ступак Володимир. Зрозуміло, що всі ці люди тоді, і Сарана Валерій, всі вони були в цьому списку однозначно. Ще Канівець Віктор Іванович, Іван Іванович Неділько, Галина Федорівна Нестеренко, Інеса Іванівна Вачнадзе.

І от у жовтні 1990 року, якщо я не помиляюсь, це було чи не 20 жовтня. Ми вже знали, що приїде Патріарх Мстислав. Приїхали ми у Бориспіль. Були люди зі всієї України тоді. І чекали. Тоді ж іще літак з Америки до Києва не прилітав. Спочатку до Москви, а з Москви уже в Київ прилітав. Ну і літак затримувався. І я знаю, що ми вже якось так туди-сюди, чекали-чекали. Люди, пам'ятаю, отак от стали літерою «П». Дивились тоді на літовисько те. Мав уже ж приземлитися літак. І ми, це ще ж була Віра Дерев'янка, Ганя Мілейко. І ось ми утрюх, у мене навіть десь може є і фотографія. Ми ще, я пам'ятаю, притягли лавочку, щоб стати на неї, щоб було краще видно. А навпроти була шеренга, вони тримали в першому ряду, такий великий плакат розтягли: «Україна вітає свого Патріарха» було написано. І так оце ми стояли. Приземлився літак. Пам'ятаю, що там уже ж якісь хлопці посадили його на такий металевий стільчик. І коли вони вже від літака сюди рушили, то оці люди, які стояли посередині і в перших рядах, це були гуцули. Там стояли в гуцульському вбранні хлопці і дівчата. Дівчата тримали короваї неймовірної краси, а хлопці заграли в трембіти. Я на все життя це запам'ятала. Такий по шкірі пішов аж мороз від цього всього. Таке було справді, і сльози бризнули з очей. Отака була зустріч!

Потім уже ж всі в автобуси посідали і поїхали на Софійський майдан. І там зібралось дуже і дуже багато людей. І Патріарх

тоді виступав. Я ще пам'ятаю, покійну, Царство їй Небесне, Інесу Іванівну Вачнадзе. І вона ще пам'ятаю, схопила мене за руку, бо людей було багато і почала туди вперед пропихатися, щоб уже ж все бачити і все чути. Так ось там підсвічувалось якось усе і я пам'ятаю, як Патріарх тоді виступаючи, він сказав таку фразу, що «Я привіз і для Чернігова для дітей, які постраждали в Чорнобилі 7 скринь із різною медициною», тобто з різними ліками і приладдям медичним і так далі. І ми вже тоді знали, що десь уже пізніше приїде Патріарх у Чернігів, бо він сказав: «Що я приїду передавати оцю гуманітарну допомогу». Отаке було.

А приїхав він сюди уже в листопаді. І я пам'ятаю, тоді, що нависли хмари такі зловісні. Заарештували тоді Степана Хмару і відчувалося, що пішла знову така чорна смуга, знов наступ реакції. Знали в який день, в який час приїде Патріарх Мстислав. І ось настав той день. Якось розподілялись ролі, хто як. Планувалось зустрічати його на площі. І тоді я мала таке завдання: підносити йому хліб-сіль на рушнику. І крім того, це вже мабуть була моя ініціатива, щоб якось так Патріарха по-людськи зустріти, та проспівати «Многая літа». Для цього я ясно, що залучила кількох студентів. За що мені потім був наганяй. Але потім, не так сталося як гадалося, бо були ж провокації з боку московської церкви, і потужні. І «Деснянська правда», наш обком партії, всякі горкоми і так далі. Всі співали в одну дудку, що він «нацистський приспінник» і таке інше.

Ми знали, що Патріарх Мстислав підїде до Чернігівської міськради. Ми пішли туди і звичайно, якби він приїхав тоді без автобуса, з якого вийшло може десятки чотири молодих здорових хлопців, вони все це розчепили, то там би було! Убили б, мабуть, Патріарха і всіх, хто його зустрічав. Тому що в скверику, де жабки, і там скрізь були люди з московської церкви, які кидали каміння, кричали всякі матюки, всяку гадість. Я пам'ятаю, що коли піднялась уже в міськраду, туди тільки це на перший поверх, я думала, що в мене взагалі ноги повіднімає, тому що стан був жахливий.

Тоді там була я, був Василь Чепурний. Валентин Мельничук тоді нібито кудись поїхав і нас зустрічав Віталій Косих. Він повів нас кудись у коридори і там в кімнаті, пам'ятаю, лежали на столах такі всякі брошури про Чернігів, буклети різні, все таке для туристів. А уже ж Патріарх стояв, я стояла просто за ним і увесь час тільки дивувалася тому, яке у нього почуття гумору, як у нього багато терпіння, тому що Косих тоді молов що попало.

Почав він так: «Шановний патріархат!» і далі уже таке було. Уже ж занесли ці медичні скрині і ключі. Але потім, коли ми поїхали на вечерю, туди, де ресторан «Дружба» був, то з'ясувалось пізніше, що в цей час хтось одну скриню вже вкрав у міськраді. І потім мене ще викликали і в прокуратуру, і взагалі були всякі неприємності. Коротше кажучи, були різні провокації. А Патріарх, я пам'ятаю, тоді чітко сказав, Косих коли був і було це кілька людей. Він тоді сказав: «Я хотів би побачити шпиталь, де була духовна семінарія і де було в роки війни гестапо». Його ж заарештовували тоді, під час війни і він тут сидів в тюрмі. І Катерининську церкву він тоді ще згадував. Йому ще хотілося і Катерининську церкву побачити. Патріарх це людина була унікальна. Тоді ми повечеряли, але він не підіймався. Він принциповий був. Він сказав: «Що ви мене за мандарина маєте?!», бо хотіли його на стільці туди понести, а він уже ж відмовився: «Ні, Ні, Ні! Ви значить ідіть, а я туди не піду». Потім, вони коли вийшли, то кудись мали їхати. Ми боялися, що те ж десь якусь провокацію влаштують, хоча ніби закінчилось все нормально.

Священик приїхав до нас на початку 1991 року. Це був отець Семен. Церкву ще не відчиняли. Отець Семен приїхав, і як Петро Антоненко потім говорив, що «у тебе там на квартирі і церква, і клуб». Коротше, у мене на квартирі ми збиралися і уже ж думали, як нам усе це організувати. Які служби, що нам співати. Ми нічого цього не знали. Які ноти брати. Тоді з-за океану якісь ноти ми мали і збирались і щось починали вчити. Тоді ж були люди, які грамоти музичної не особливо знали. Галя там медсестра була, або

Іван Іванович – електрик. Це просто були ті люди, які не боялися іти в Українську автокефальну церкву. І так ми от рухалися. Ми приходили до П'ятницької церкви. І приходили ми до Катерининської церкви. Я пам'ятаю тоді такий холод, такий вітер був, що голову зносило. Тобто і там, і там під церквою отець Семен щось відправляв, ми щось там: «Господи помилуй», «Амінь» співали. А потім уже ж у травні місяці 1991 року було організовано похід «Останнім шляхом Кобзаря». І ми знали, що якась чимала група людей із Петербурга будуть їхати вони сюди в Україну. Приїдуть вони у Глухів, а з Глухова у Батурун. Тоді отець Семен, я і ще кілька людей. Точно знаю, що були Олександр Жогалко, Іван Іванович Іващенко, шестеро здається, і Галя Лугановська і ще кілька хористів. Зі мною всього було сім людей.

Ми приїхали в Батурун і там мали чекати цю делегацію. І далі уже ж були які акції. Зупинялися в тих населених пунктах і в тих місцях, де колись зупинялися з труною Тараса Шевченка, коли її везли з Петербурга на Канів. У Батуруні було таке місце. Це, мабуть, влада робила ці каплички. Я знаю, що коли ми туди прийшли, ніде не було жодної місцевої людини. Я пам'ятаю, з-за паркана один такий, уже сивий чоловік визирав. Як потім нам уже сказали, влада оголосила людям, що: «Ніхто ж не виходьте, бо прийдуть бандерівці, будуть вас убивать». Так як в 1990 році був похід «Дзвін-90». Так само тоді лякали бандерівцями і католиками. «Католики відберуть у вас храм». І ми, коли прийшли на те місце, де була капличка, звичайно був жах, тому що туди привезли якийсь комбайн, мабуть. І воно щось там так торохтіло, тріщало. Тобто все було зроблено для того, щоб нічого не було чути, але ми все-таки стали. Уже отець Семен відслужив. Ми щось співали, а потім поїхали уже далі. Поїхали ми. Були і в Борзні і в Оленівці, там ще люди столи накривали. Якби уже засвітилися більше у цій акції. Ясно, що тут уже Московська церква якби не проходила. Вона дисонувала просто із цією акцією. А П'ятницьку церкву відкрили, якщо я не помиляюсь, 21 вересня 1991 року. Власне, з цього

все і починалося. В 2017 році восени було 10 років, як я завершила усю цю свою діяльність із церковним хором.

Я у 1992 році пішла працювати в управління культури, якраз на свій день народження 27 травня. Я користувалась своїм службовим становищем. В управлінні культури тоді ксерокс був. Я ж багато чого писала, там ноти, від руки, а то вже можна було, там же бухгалтер був мій сусід, нормальний чоловік Анатолій Іванович. І я, бувало, підійду і кажу: «Трохи мені там щось оце відксерте». І ясно, що у мене були можливості уже і зібрати якихось більш-менш підготовлених хористів. Тобто, хто це були. Наприклад, Юрій Кравчук, який був донедавна директором філармонії, Ігор, який був актором у ляльковому театрі. Співали багато хто і співаки, які оце в філармонії. Тетяна Чепурна була, яка в управлінні у мене працювала інспектором. Вона була грамотна хористка. Потім прийшла Леся, теж людина, яка нотну грамоту знала. Ясно, що мої вчорашні студенти теж не відмовляли. Тобто, у нас десь 12 було хористів, з якими можна було співати серйозні твори. Ясно, що ми і їздили. У 1994 році ми тоді їздили в Батурін, іще приїздив тоді Патріарх Філарет. І ми там співали. І тоді ми отримали два запрошення. Одне запрошення було в Словаччину, у Кошице на Міжнародний фестиваль духовної музики. В листопаді 1994 року, тоді ж ми їздили таким складом потужним. А влітку 1994 року на наш День Незалежності, ми їздили тоді в Литву. Нас запрошувала тоді Громада українців Литви.

Спочатку у П'ятницьку церкву ходило не так багато людей, як сьогодні. Але, як для П'ятницької церкви, то цілком достатньо. Були це може непостійні люди, але принаймні ніхто косо не дивився. П'ятницька церква на виду і люди бачили, що це ніякі там не перевертні, неканонічні. І люди наверталися. А ще ж великою подією було, коли передали Михайла і Федора храм. У другій половині 1990-х років настоятелем цієї церкви став Олег Сіренко. Ми раділи, що якось все це привели в порядок, бо спочатку все таке було занедбане.

Пам'ятаю перший вертеп. Це був, мабуть 1992 рік. Тоді в Товаристві української мови організували вертеп. Тоді ходили ми не тільки один одного вітали, але ще на якихось підприємствах. Тоді ж тільки з'являлись якісь банки. Заходили кудись, пам'ятаю, і думали, що нам там якусь коляду дадуть. І ми, пам'ятаю, уже ж пізніше, пройшло там трохи і приїздив тоді хор «Антей» зі Львова. Вони тут виступали у цьому нашому залі музичного училища. Це був 1992 рік, бо нам, музичному училищу, це приміщення передали, коли вже була незалежна Україна. Хор «Антей» зупинявся на Бобровиці. Ми з ними святкували старий Новий Рік.

Віктор Михайлович Молочко

– Розкажіть те, що ви пам'ятаєте про події кінця 80-х — початку 90-х років ХХ століття? Яка була ваша участь у відродженні Української церкви?

– *Особливо бурхливе відродження релігійного життя проявилось в часи незалежної України. На кінець 1980-х років у Чернігівській області були тільки громади Московського патріархату. В Чернігові діяли дві громади. Це Воскресенська церква і Троїцький собор. У 1988 році я пішов до Чернігівської єпархії, де зустрівся з нині покійним митрополитом Антонієм і провів з ним розмову. Він запросив мене до театру, в якому відбувалося відзначення 1000-річчя хрещення Київської Русі. У театрі було багато людей. Люди купляли Біблії. Я побачив священика і виявилось, що це мій учень. Ми привіталися. Це був нині діючий настоятель церкви 2000 - річчя Різдва Христового Анатолій Товстогон. У нього батько був священиком. Отже я побував на цьому форумі. Потім зайшов у єпархію і придбав Біблію українською мовою.*

Потім уже у часи незалежної України у 1992 році на сесії міської ради Валентин Мельничук оголосив, що він забирає мене на роботу до обласної державної адміністрації. Коли я вже прийшов

на посаду начальника відділу у справах релігій, то почав зустрічатися із священиками. Це було у травні 1992 року. Перед призначенням мою кандидатуру погоджували у Києві. Там очолював Раду у справах релігій при Кабінеті Міністрів України Микола Колесник. Цей Колесник потім після Харківського собору зареєстрував Статут Української Православної Церкви (Московського патріархату). Хоча тоді головою Верховної Ради був Іван Плющ і після цього Харківського собору було прийнято Постанову Верховної Ради про те, що цей собор відбувся з порушенням статутних норм, що ми його не визнаємо. Я тільки вийшов на роботу і тут мені дзвонить Василь Чепурний, а він тоді працював прес-секретарем у облдержадміністрації. І каже мені: «Віктор Михайлович, треба провести брифінг». Я написав собі тези на основі Постанови Верховної Ради, зв'язався з Києвом. Заходжу в зал на другому поверсі облдержадміністрації. Уже зібралися журналісти. Я виголосив тези, розказав про ставлення до Харківського собору.

У Чернігові група людей, що брала участь у національно-визвольних процесах, збиралася у Будинку культури будівельників. І коли ми там збиралися, то одного разу на збори прийшов отець Семен. Він був висвячений на священика, але ще не був дуже досвідченим у обрядових церковних справах. Він виголосив перед нами богословську проповідь і промову політичну. Саме з отцем Семеном і пов'язаний початок богослужінь біля П'ятницької церкви. Богослужіння відбувалися біля церкви. У певні дні ми всі приходили до П'ятницької церкви, там поширювалася література. Довгий час богослужіння були перед зачиненими дверима церкви. Лише 21 вересня 1991 року влада передала П'ятницьку церкву Українській церкві. Можливо, тодішня влада досить швидко передала церкву також і з тієї причини, що вона була маленька і не могла вмістити великої кількості віруючих.

Потім у 1992 році Українській церкві передали церкву Михайла і Федора. В'ячеслав Логін, як голова релігійної громади, доклав для цього великих зусиль. Церква Михайла і Федора була майже вся

зруйнована. Там не було підлоги, вітер всюди свистів. І церква в такому стані нікому не була потрібна. Тоді вже єпархія УПЦ МП мала свій комплекс, ще вони забрали Спаський собор. Загалом, на мою думку, розвиток тогочасного українського церковного життя – це час втрачених можливостей. На місцях УПЦ Київського патріархату не вистачало владик і особливо священників. В основному у Чернігівську область йшли священники із Західної України. Це були люди, які не стільки були християнського характеру, скільки більше, можливо, підприємницького напрямку. Хоча вони багато вкладали своїх зусиль для благоустрою храмів, треба віддати цьому належне. Тобто, це не були священники, які у часи Радянського союзу зазнавали репресій.

Коли я прийшов на посаду начальника відділу у справах релігій, то привів мене на робоче місце Валерій Сарана. Події показали, що структура УПЦ МП виявилася більш готовою до роботи з тогочасною владою. Вони знали як працювати, бо вони перейняли ще радянський досвід. Тоді Валерій Сарана повіз мене до митрополита Антонія. Я заходжу до нього і кажу: «Я, владика, прийшов до вас з миром». Потім ми поговорили і я кажу: «Я б хотів познайомитися із кліром, з духовенством єпархії». Він каже: «У нас будуть збори і ви тоді приходьте». Потім до мене прийшов Василь Чепурний і каже: «Я хочу з вами піти на ці збори». Ми з ним разом пішли пішки. Треба ж було взяти машину, продемонструвати свою владу і все було б нормально. А ми ж демократи, то й пішли пішки. Ми прийшли, коли збори уже почалися. Мене побачив митрополит Антоній і сказав: «А ось і наш уповноважений». І тут була така ситуація. Священники стояли напівколом і я їду до центру. І тут такий шепіт з двох сторін. Я виступив перед ними і сказав, що ми з вами повинні діяти по закону. Василь Чепурний мені потім сказав, що коли я йшов до Антонія, то священники у мене за спиною шепотіли: «Руховець пошел». Хоча я офіційно не був членом Руху, але був прихильником Руху і Рух мене висував кандидатом у депутати Чернігівської міської ради у 1990 році. Отак починалась моя діяльність на державній посаді.

Потім, пам'ятаю, Юрій Соболев поїхав у Бобровицький район і привіз мені сімнадцять статутів релігійних громад. А тоді уже був Київський патріархат. Я подивився на ці статuti і вирішив, що ми їх зареєструємо. Тобто за цими статутами громади перейшли до Київського патріархату. Я підготував відповідне розпорядження. Після цієї події Московський патріархат почав друкувати у пресі статті проти мене. Особливо завзято це робила Лариса Махіна. На цій посаді, що я займав, треба мати толерантність до всіх релігійних течій. Якщо відкрито займати чиюсь сторону, то одразу виникають проблеми. Толерантність потрібна для користі держави.

Коли у Києві зняли з посади керівника Ради у справах релігій Колесника, то цю посаду зайняла дуже грамотна і патріотично налаштована людина. Це був Арсен Зінченко. Ми з ним по духу були дуже близькі. Одного разу я приїхав до нього у Київ. Зайшов до кабінету, а він при мені телефонує нині покійному Василю Червонію. Червоній тоді прибіг із Верховної Ради у кабінет до Зінченка і почав переді мною свою патріотичну промову. Я його вислухав і кажу: «Треба, щоб на місцях органи влади діяли». Він же ж коли почав у Рівному керувати, то тоді зрозумів, що не так все це просто.

Ще пригадую, що коли у 1992 році вже відбувся Харківський собор, то мені зателефонували із Києва і попросили зробити моніторинг, щоб з'ясувати питання: «Скільки священиків у вашій області готові перейти у Київський патріархат?». Приблизно так було сформульоване питання. Я тоді особисто дзвонив у райони, або голові або заступнику голови, бо це було конфіденційне опитування. Дав їм всім це завдання, за два дні зібрати інформацію. Ми зібрали з усіх районів інформацію. Більшість священиків московського патріархату в області, тоді були із Західної України. І вийшла така цифра – 75 відсотків священиків нашої області були готові перейти до Київського патріархату. Це було у 1992 році. І я телефоную у Київ, називаю ці цифри і кажу їм: «Приймайте якесь рішення». Але Леонід Кравчук і команда його не були до цього го-

тові. Якщо б тоді зробили це, то ми уже б тоді могли мати нашу потужну Українську церкву. Другий момент був після Помаранчевої революції, і третій момент після Революції Гідності. Особливо були можливості після Помаранчевої революції. Та, на жаль, Ющенко, коли поїхав у Москву, одразу пішов на зустріч до Алексія II. Це була катастрофічна помилка. Тут спрацювала недосвідченість влади. Як казав Яцик: «Хлопці, ви тут кричите про мову, а за вашою спиною забирають заводи і банки. А в кого заводи і банки, в того і мова». А ми акцент робили на гуманітарну сферу.

Ще пригадую як восени 1992 року відбувалося святкування 1000-ліття Чернігівської єпархії. Тоді Арсен Зінченко приїхав до нас у Чернігів разом зі своїм заступником. Тоді у Чернігів приїхали ієрархи з усього світу. Я Володимир Сабодану кажу: «Давайте покажемо гостям музей Коцюбинського». А Сабодан, до речі, мав український дух, але він просто був заручником ситуації. Особисто мені він розказував скільки у нього прижиттєвих видань «Кобзаря» Тараса Шевченка. І він гордився цим. Але він як людина системи не міг поламати цю систему. Отже Зінченко, Мельничук і Сабодан були на сцені, а ми всі в залі. Ці збори були в театрі. І всі встають, а заступник Зінченка сидить, бо він не сприймає Московську церкву. Як прізвище цього заступника було, я зараз уже точно не пам'ятаю (Артур Губар – авт.). Але коли влада змінилася, то Зінченка прибрали з посади. Але це був один з найкращих голів. Якби він залишився, можна було б багато чого зробити.

Ще пам'ятаю, коли вирішувалася доля Густинського монастиря, то ми зареєстрували статут громади Київського патріархату. Спочатку дається довідка з області, а потім Рада релігій у Києві реєструє. І не змогло скористатися з цього, на жаль, керівництво Київського патріархату. Працювали вони іноді інфантильно і не прислухалися до наших структур. Це все було на початку 1990-х років. Там процеси всі ці довго тягнулися. На території Густинського монастиря був інтернат для хворих людей. Прилуцька влада буквально фізично вигнала людей Київського па-

тріархату. Я вже дізнався про це постфактум. І там поселили цю ігуменю, яка є і до цього часу. Вона була бухгалтером великого колгоспу, вона мала досвід. Але ж треба було ще зареєструвати статут. І я упирався довго, бо довідка у Київ мала йти від нас. Довго я упирався і це мені вдавалося. По-моєму, уже і Валерія Сарани не було в обладміністрації, а я упирався. А далі новопризначений у Києві один із керівників Ради релігій, прізвище його Сирота, приїхав у Чернігів. Мене викликали в обладміністрацію. А цей Сирота уже сидить у кабінеті і разом з ним уже знаходиться ця ігумення. Я тільки зайшов до кабінету привітався, а Сирота на мене як почав! Що я такий-сякий і неправильну політику веду. І таким чином Густинський монастир, який мав стати Лаврою Українського національного православ'я, потрапив у руки московського православ'я.

Загалом Московський патріархат мав тоді тут постійного керуючого єпархією. Мав канцелярію свою, мав фінанси. Вони працювали не тільки із місцевими можновладцями, але і з керівниками різних підприємств. У них були можливості і відреставрувати, і побудувати. І вони цим скористалися. Київський патріархат не мав таких структур, не мав фінансів. І, мабуть, все ж таки тут було багато інших причин. По-перше, майже в усіх східних областях України мої колеги, які працювали на такій посаді, що і я, всі служили московському патріархату в силу тих чи інших обставин. Представники Президента, а пізніше голови адміністрацій до них дуже прислухалися. Та й керівництво держави займало позицію відповідну. Поки нарешті ми визріли до розуміння, що церква, мова, засоби інформації і військо – це все є найбільшими факторами державотворення. Але ми довго до цього йшли.

Ще цікавий момент, коли почав їздити сюди патріарх Філарет, то були тільки дві церкви Київського патріархату у Чернігові – П'ятницька і Михайла і Федора. У Михайла і Федора взагалі неможливо було спочатку служити. Так ми з патріархом Філаре-

том зустрічалися на квартирі у Боби Софії Степанівни, на вулиці Магістратській. Я ще у 1992 році їздив у Київ до патріарха Філарета. Я з ним поговорив, ми наче добре порозумілися. Хоча владики на Чернігівській кафедрі УПЦ КП були різні. Іноді були і непрофесійні. Помилка Київського патріархату, що вони сподівалися на владу. І сьогодні певною мірою це робиться. А треба сьогодні думати не тільки про автокефальну церкву, але й про якість. Про її рівень і богословський, і соціальної роботи, і просвітницької роботи. Бо, на жаль, ентузіаста не все можуть зробити в серйозній справі. У наших північних сусідів на це працюють цілі інститути. Треба говорити про системну роботу. Для того, щоб у нас в Україні була автокефальна єдина помісна церква треба провести величезну просвітницько-роз'яснювальну роботу. І творення цієї церкви повинно йти не тільки згори, але й з низів.

Взагалі те, що ми зробили для Київського патріархату в Чернігівській області, якщо порівняти зі східними областями України, то більше ніде не було зроблено. Поступово ми це робили. Основні моменти – це передача Катерининської церкви, передача церкви у Седневі, Жуклі та інше.

Тамара Тарасівна Непомняца

– Розкажіть, як ви прийшли до Української церкви? Якою була діяльність Української церкви у перші роки її становлення у Чернігові?

– Батько мій був віруючою людиною, навіть Псалтир читати умів та у хорі церковному співав у Чернігові. Мій батько родом з Ріпкинського району, а мама родом із Козелецького району. Коли у 1943 році звільнили від німців Чернігів, то мої батьки пішли працювати на фабрику первинної обробки вовни. Я народилася у Чернігові на Шерстянці. Ще мій дід по материнській лінії співав у церковному хорі. Я виростаю у віруючій сім'ї. Саме тому, коли почала відроджуватися Українська церква, я вирішила їй допомагати.

У листопаді 1990 року, у день приїзду у Чернігів Патріарха Мстислава, я купила квіти, купила хлібину круглу, рушник і пішла на площу. Людей на площі було багато. З Російської церкви, з Троїцького собору були приведені усі учні духовного училища і кричали на нас: «Ми вас зараз камінням закидаємо!». Мені пощастило зблизька вітати Патріарха. У мене був такий настрій, щоб зблизька побачити Патріарха. Мені кинули на асфальт целофан. Целофан полетів, а я все одно стала на коліна, бо Патріарх раз у житті приїжджає. Стала на коліна, цілувала йому руки. Він був дуже позитивний, але настрої псувало те, що московська церква своїх прибічників організувала. Потім, коли стали роздавати Біблії, то перші пішли їх забирати прихильники московської церкви. До міської ради я не заходила. Залишилась на вулиці.

Це було не перше моє знайомство з Українською церквою. Десь приблизно у 1989 році В'ячеслав Логін до мене підійшов і каже: «Як ви дивитеся на те, щоб у нас була своя Українська церква?». Я відповіла: «Позитивно». З В'ячеславом Логіним я познайомилася тоді, коли він приходив у «Просвіту».

У грудні 1990 року треба було нам уже зібратися. Приміщення у нас на той час не було. Так я своєму чоловіку сказала: «Ти не проти, якщо мої однодумці прийдуть до нас до хати? Я б дала їм свою адресу і сказала на яке число приходити». Чоловік сказав: «Я не проти». Ми збиралися у мене за адресою: Толстого, 94. Потім, коли мене бачили учні духовного училища з Троїцького собору, то вони казали: «Ви неправильно себе ведете». Я в той час працювала на складі на камвольно-суконному комбінаті. Десь у двадцятих числах грудня 1990 року ми зібралися на перші збори у мене на квартирі. На цих зборах були: Софія Боба, Надія Лук'яненко, я, Віктор Левченко, Юрій Соболев, Лариса Куровська, Олег Сіренко. Він ще тоді був студентом політехнічного інституту. Тоді на цих зборах нас було десь десять чоловік. Треба було розсадить людей, а в мене кімнати прохідні. Потім, як ми розійшлись, мій чоловік каже: «Слухай, так у вас уже і священик є». Я кажу: «Ще немає». «А ото (а Олег Сіренко був тоді з

борідкою) молодий чоловік із борідкою». Ось так мій чоловік запрокував майбутнє священство Олегу Сіренку.

На перших зборах ми вирішили створити релігійну громаду і йти до уповноваженого з питань релігії. Кого ми тоді обрали головою релігійної громади я точно не пам'ятаю, можливо В'ячеслава Логіна. І після зборів мене попросили сходити до уповноваженого по релігії. І пішла я. Він знаходився на нинішній вулиці князя Чорного. Кочерга був уповноважений. Я заходжу. Кочерга сидить і ще один чоловік, який з ним працює. Я вітаюсь і кажу: «Доброго дня! Мир і Боже благословення тим, хто тут працює!». Вони роти пороззявляли. «Сідайте». Я сіла і сказала по якому питанню. «Треба ж документи». Потім почали ми готувати необхідні документи. У процесі підготовки необхідних документів найбільш активними були Надія Лук'яненко, Софія Боба, Олег Сіренко, Віктор Левченко.

Вже весною 1991 року приїхав перший священник отець Семен. І ми півроку під П'ятницькою церквою служили. Ми кожного дня як на роботу йшли на шосту годину вечора і служба відбувалася під церквою. Служив отець Семен. Йому допомагав Олег Сіренко. Отець Семен мені подзвонив, перед тим як ми перший раз паски святили, і каже: «Пані Тамаро, мені треба, щоб хтось мені допомагав». Я дзвоню Олегу Сіренку і говорю: «Ви знаєте, таке і таке діло. Вам треба допомогти отцю Семену». Він відповів: «Та я в принципі не проти».

На першу Пасху біля П'ятницької церкви зібралося багатенько людей, десь чоловік сто. Ми вранці на шосту годину поприходили, поставили свої кошики і слухали службу. Це було у квітні 1991 року. Лариса Куровська організувала тоді півчих.

Нам було важливо, щоб нам передали хоч якусь церкву. Взагалі у нас було створено три громади: Катерининська, П'ятницька і Михайла і Федора. Пам'ятаю, що я поїхала до Львова у 1990 році в єпархію і ми так розговорились про передачу церков. Я наші варіанти розказала. Секретар єпархії і каже: «А може б з військовими швидше домовились». Так він мені підказав. І ось у 1992 році нам передали церкву Михайла і Федора.

21 вересня 1991 року було свято Різдво Пресвятої Богородиці. В цей день нарешті відкрили для віруючих П'ятницьку церкву. Це було вранці. Був отець Семен і приїздив єпископ із Києва. Служили в церкві. Людей було так багато, що в церкві не могли всі поміститись. Ми всі були дуже раді і задоволені. Правда, в церкві ще нічого не було. Почали облаштовувати. Ми купили дещо. Ще Андрій Карнабед зайшов і каже: «А що це ви тут дешовку почіпляли?!». Ми ж ікони купили штамповані. Це все було в перший день відкриття церкви. Ми відповіли Андрію Карнабеду, що нам треба молитися на ікони, а прийде час, то купимо кращі. З того часу, як відкрили П'ятницьку церкву, я постійно ходила туди на богослужіння. Найбільше тоді допомагала Софія Степанівна Боба. Вона була скарбником релігійної громади. Головою громади була, нині, на жаль, покійна, Катерина Тарасенко. Вони організовували активних людей. Такими людьми були Лариса Куровська, Юрій Соболев, Василь Чепурний, Володимир Ступак. Спочатку у нас було непросте фінансове положення. Потім люди почали жертвувати кошти, допомагала діаспора. Облік коштів вела Софія Боба. Спочатку скарбником була я, але у мене чоловік хворий був, лежачий, то я тоді передала ці питання Софії Степанівні.

У поході «Дзвін - 90» я не була, бо ходила на роботу. Я була на зустрічі, як львів'яни сюди приїхали. Я поспілкувалась з владикою Романом. Він опікувався Черніговом тоді. Ми з владикою Романом спілкувалися на площі. Це було десь у липні 1990 року. Тоді львів'яни приїхали з концертом. Був владика Роман і з ним був священник зі Львова. Саме після цієї зустрічі я вирішила, що у Чернігові теж має бути Українська церква і треба добиватися передачі нам храму.

Також, з 1990 року я була членом «Просвіти». Я прочитала об'яву на стовпі, що організовується Товариство української мови і збираються в такі то дні у Будинку культури будівельників. І я туди пішла. Це було десь у 1990 році. Тоді були мітинги. І ось я на стадіон прийшла на мітинг. І мені ж треба знайти «Просвіту». Я підійшла до Юрія Соболя на стадіоні. І він мені сказав, де знаходяться просвітяни.

В ніч на 7 січня 1990 року я стояла у Троїцькому соборі на всенічній. Десь пів дванадцятої було. Стою, молюсь, коли десь пізніше, може о першій ночі заходять люди і кажуть: «Ой, ледве добрались. Там таке робиться». Тоді ж Різдво був робочий день і мені на другу зміну на роботу. Приходжу на роботу і спілкуюсь з людьми. Люди мені кажуть: «Вчора ж вночі тягнули машину з Рокосовського до обкому партії».

Отець Семен прослужив у П'ятницькій церкві недовго, десь до початку 1992 року, а потім він, мабуть, поїхав назад у Західну Україну. Він був, здається, з Городенки Львівської області. Після отця Семена у П'ятницькій церкві служив єпископ Полікарп. Він був родом з Рівненщини, добре проводив богослужіння.

Також, з самого початку відродження Української церкви у Чернігові ми робили спроби отримати для богослужінь Катерининську церкву. Зокрема, ми часто збиралися біля Катерининської церкви і проводили богослужіння перед зачиненими дверима храму. Колись був мітинг на естраді на Валі у пам'ять про роковини Чорнобильської трагедії. Це було у квітні 1991 року. Було багато людей. Прийшов і московський священник в президію. А наш отець Семен без президії. Московському священнику надали слово. А я підійшла до Валентина Мельничука і кажу: «Дайте слово отцю Семєну!». І тут оголошують: «Зараз панахиду буде служити секретар Троїцького собору». А люди всі знялися і пішли під Катерининську церкву.

Софія Степанівна Боба

– Розкажіть, як ви прийшли до Української церкви? Якою була діяльність Української церкви у перші роки її становлення у Чернігові?

– Я допомагала організовувати перші богослужіння Української церкви у Чернігові. У мене була скатертину красива в укра-

їнському стилі і стіл кухонний. Цей мій стіл носили, десь півроку, для здійснення богослужінь то до Катерининської церкви, то до П'ятницької церкви. Я ж живу якраз у самому центрі міста, на вулиці Магістратській. А потім бувало не раз, що стіл покинуть, а ми з моєю дочкою Галиною після богослужінь несли цей стіл додому. І внук малий допомагав нам і вся сім'я.

Богослужіння перед зачиненими дверима церков проводив отець Семен. Багато разів здійснювались такі богослужіння. Ті люди, які були на службах, наприклад Дарія Євсієнко, Валерій Сарана, Володимир Ступак, Лариса Куровська, Любомир Боднарук, Надія Галковська – це був актив нашої релігійної громади. Навіть, якщо йшов дощ, ми все одно збирались на богослужіння біля П'ятницької церкви і стояли під зонтами. Я підспівувала отцю Семену під час богослужінь. У мене ж гарний голос і дуже добрий слух. Мама моя все життя співала у церковному хорі. Я лише іноді співала. У церковному хорі у мене не було часу співати, бо я стояла за прилавком у церкві, продавала свічки. Я все закупувала, оскільки була скарбником.

Коли 21 вересня 1991 року відкрили П'ятницьку церкву, то у ній для здійснення богослужінь нічого не було. Тільки павуки були, і дуже брудно було, і пилуки багато. Я пішла у пожежну частину попросила драбину. У церкву привезли цю пожежну драбину. Ми взяли віники і ганчірки і все повимивали, скільки могли дістати. Я з дому забрала килим. Розділила його на дві частини. Одну частину постелили у віттарі, а іншу частину у центрі церкви. Мені все це робити допомагали різні люди. Помагав Михась Ткач, Надія Лук'яненко, Дарія Євсієнко, моя дочка Галина, Раїса Решетнюк. У деяких питаннях допомагав Андрій Карнабед. Він мене дуже поважав, бо я у П'ятницькій церкві намагалася зберегти все старе. Я розуміла, що це пам'ятка архітектури. Ось так, фактично з нуля ми всі разом відроджували П'ятницьку церкву. Ще, пам'ятаю, купували з Юрієм Сободем ікону. На все це потрібні були кошти. І нам ці кошти жертвували люди та підприємства. Також, ми стави-

ли скриньку для збору пожертв у церкві. Всі ікони ми купували за кошти релігійної громади і пожертви громадян. Перше панікаділо для П'ятницької церкви було зроблено з обруча на радіозаводі. Робили його робітники Славик Шахнович, Дмитрієнко. Всі нам чим могли, тим і допомагали.

Ще пам'ятаю, що багато богослужбової літератури для церкви мені подарував владика Володимир Романюк. У П'ятницькій церкві була зроблена спеціальна кладовочка, де вся ця література зберігалася. Ці кладовочки зробив один робітник із радіозаводу.

Також цікавою була історія з прибиранням великого каменю із П'ятницької церкви. Коли трошечки грошей у церкві вторгували, то одразу машину найняли, щоб усе вивезти.

Після того як отець Семен поїхав із Чернігова, священники у церкві мінялися досить часто. Приїдуть до нас, побачать, що складна ситуація і їдуть звідси. У мого племінника була квартира. Він давав цю квартиру безкоштовно. І священники жили у цій квартирі. Ми намагалися забезпечити священників житлом, аби вони лише залишалися у Чернігові. Місцевих священників у нас тоді ще не було.

Поки ми проводили богослужіння перед зачиненими дверима П'ятницької церкви, то часто на ці богослужіння приходили рухівці і просвітяни. Церковний хор організувала Лариса Куровська. З усіх просвітян найчастіше приходив до церкви Юрій Соболев і він тримав у церкві порядок. Він помагав мені.

У П'ятницькій церкві священники мали хороше фінансове забезпечення. Я не від освячення хат, не від хрестин нічого у них у скарбницю релігійної громади не забирала. Як скарбник, я працювала таким чином, щоб церква була забезпечена всім необхідним – свічками, іконами, рушниками тощо. Я організувала прибирання церкви так, щоб підлога завжди блищала. Також, я часто їздила в Київ за богослужбовою літературою і потім розповсюджувала її у церкві. Наша громада завжди підтримувала тісний зв'язок із Києвом і особисто із Патріархом Філаретом. Я часто їздила до

Патріарха по церковних питаннях. Він мене знає особисто в обличчя. Як побачить мене, то відкриває кухню і каже: «Покорміть цю жінку, вона, мабуть, голодна». Потім, коли Патріарх Філарет приїздив у Чернігів у 1994 році, то вечеряв у мене на квартирі. Він був дуже задоволений смачною їжею. Казав мені: «Такої смачної печінки я ще не їв. І пироги з маком у вас дуже смачні». Тоді у нас на квартирі разом з Патріархом Філаретом були настоятель Володимирського собору Києва, ректор Київської духовної семінарії.

Також я разом з В'ячеславом Логіним займалась реєстрацією релігійних громад Української церкви. Пам'ятаю, як радянські чиновники нам казали: «Ви тут гурьбою не ходіть! Хай В'ячеслав Логін приходять по питаннях церкви Михайла і Федора, а ви приходьте по питаннях П'ятницької церкви». «Ми про все домовимося» - так мені на вухо сказав один чиновник. Я В'ячеславу Логіну про це сказала. І ми потім окремо ходили і вирішували питання реєстрації релігійних громад. Врешті -решт, хоч і з труднощами, але наші громади зареєстрували. Потім мені подзвонили і сказали, щоб я йшла у архітектурно-історичний заповідник отримати ключі від П'ятницької церкви.

Ще, пам'ятаю, мій племінник, на жаль нині покійний, Олександр Супронюк, він десь місяці три-чотири служив у П'ятницькій церкві. Він дуже гарно говорив проповіді українською мовою. І він умів закликати людей до релігії, до віри в Бога. Деякі люди до цього часу згадують, що таких гарних проповідей більше ні у кого не було.

Пам'ятаю, до нас з самого початку було вороже ставлення з боку Російської церкви. Навіть, одного разу підходив якийсь московський піп і погрожував мені. У їхній газеті я дещо читала образливого про нас. Тобто конфлікт з ними був лише на особистому рівні. Ніхто нам наметів під церкву не ставив і богослужінь не зривав. Я ще один раз ходила у Спаський собор, бо мені люди сказали, що там у проповідях московські священники обгажують нашу церкву. Кажуть, що наша церква не така. Та мабуть вони помітили мене,

бо мене знали всі попи московські. Отож, під час мого перебування у Спаському соборі не сказали ні слова проти нашої церкви. Це було десь на початку 1990-х років. А взагалі я вважаю, що всі церкви, що стоять на українській землі – вони всі наші.

Загалом, я п'ять років майже не виходила з П'ятницької церкви. Фактично, використовувала майже весь свій вільний час для потреб релігійної громади. Мені доводилося вирішувати різноманітні питання. Наприклад, ми добилися від міської ради, що вона виділила квартиру для священників Української церкви у будинку по вул. Жабинського. Ми зробили красивий ремонт у цій квартирі, в основному за кошти релігійної громади П'ятницької церкви. У цій квартирі також жив нині покійний єпископ Никон. А взагалі майже всі чернігівські єпископи часто бували у мене вдома. Пам'ятаю, що деякі документи про діяльність релігійної громади П'ятницької церкви я передала одному з чернігівських єпископів, мабуть, Іларіону. Найкращі ж стосунки у мене склалися із єпископом Михаїлом. Зараз він керує Волинською єпархією. Пам'ятаю, якось я була на похоронах у Луцьку і зайшла до місцевої української церкви. Ми зайшли і кажемо: «Ми з Чернігова. Ми наша Українська церква. Ми не маємо ще достатньо грошей». То нам тоді дали велику сумку церковної літератури. Ми з моєю донькою ледве дотягли цю сумку до Чернігова і все віддали у П'ятницьку церкву.

Також я допомагала підшуковувати приміщення для Чернігівського єпархіального управління. Ходила і дивилася приміщення по вул. Коцюбинського. І казала владиці: «Оце берем!». Подзвонив мені якось владика Никон і каже: «Софія Степанівна, підійдіть подивитися. Нам дають приміщення для єпархії». Подивилася приміщення на Коцюбинського і кажу йому: «Це підходить. Тільки треба ремонт зробити». Владика Никон був уже тоді дуже хворий.

Найактивнішими були Дарія Євсієнко та Юрій Соболев. Це такі люди, що я на них в усьому могла покладатися. І більше нікого не було. Ще ті люди, що робили за прилавком. Сестру свою я там поставила, бо я знала, що вона ніколи і копійки не візьме, і там же

одна. Дві їх робило. Ми зробили багато чого у П'ятницькій церкві. Такий іконостас. Підлогу я накрила. Це теж великі гроші. Документи по всіх цих фінансових витратах я залишила у П'ятницькій церкві.

Коли я вже відходила від керівництва громади П'ятницької церкви, то вже на Чернігівщині було 86 парафій. Так мені сказав єпископ, бо я дуже цікавилась цим питанням. Я кажу: «Ну як, ідуть люди в нашу церкву?», а єпископ відповідає: «Так, ідуть. У Ніжині пішли люди». Я ж потім і у Ніжин їздила. Де мене тільки не знають! Це тепер я вже сіла, бо вже немає здоров'я.

Іконостас, який зараз стоїть у П'ятницькій церкві, ми замовляли у Львові. Причому, він дуже дорогий. Частинами нам зі Львова цей іконостас привозили. Дарія Євсієнко у Львів часто до мами їздила, то вона частинами привозила іконостас. В неї він стояв вдома частинами, як вже все привезли.

Священик Олег Сіренко

– Розкажіть, як ви прийшли до Української церкви? Якою була діяльність Української церкви у перші роки її становлення у Чернігові?

– Нас дуже сильно тоді, на зорі незалежності, надихало те, що ми читали про наших співвітчизників, які покинули були Україну, коли були переслідування. Вони були гонимі, виїжджали до інших країн. Поселялись в Америці, Канаді, Австралії, в Німеччині. В колонії українській вони спочатку не так облаштовувалися житлом, як ставили обов'язково церкву. Церкву ставили, служба була налагоджена, а потім уже кожний починав, як кажуть образно, зивати своє гніздечко. І це дійсно тоді нас так надихало. Ми говорили про те, що Україна неможлива, як незалежна держава, без своєї церкви. Неможливо їй бути, тому що церква – це дуже тонкий інструмент, через який можна діяти на людські душі.

Ми дуже хотіли Української церкви. Сюди до нас приїжджали перші священики українські. Вони не православні, а греко-католики були, але все одно це українські священики. Це був отець Володимир Зварич. Ми на квартирі у Сергія Потапенка були збиралися. І от тоді слухали літургію українською мовою. А потім дуже хотілося нам відродити Українську православну церкву. І в той час я був зустрівся з таким нашим земляком, він зараз в Америці і Канаді, єпископом Білоруської церкви В'ячеславом Логіним. Він зараз щороку приїжджає в Україну. Ми з ним зустрічаємося. Ми навіть дійшли до такого, що в нашій церкві вони були служили служби білоруською мовою. І тут висвячували своїх священиків. Тому що йому в'їзд до Білорусії заборонений. Він там персона нон-грата, тому що у них там править Російська церква і автокефальна Білоруська церква там не вітається.

І ось колись ми з ним зустрілися у дворі будинку, де є Рух. Тоді це була вулиця Щорса, а зараз це вулиця Мазепи. І ось у дворі ми зустрілися і почали про це говорити. Чесно кажучи, до того я не знав як це може бути. Не уявляв собі як це – українська церква. Це такі мрії. Ну як їх здійснити? Напевно, неможливо. Я був один, а коли я з ним зустрівся, то він так впевнено сказав: «Слухайте, якщо ми наберемо двадцятку – зараз за законом, якщо збирається двадцять людей віруючих, то можна зареєструвати громаду. Будь-яку громаду. Зараз свобода совісті. І ми можемо зареєструвати Українську автокефальну православну церкву, незалежну від Москви». І це якраз тоді мене дуже сильно піднесло духом. Так я подумав, якщо двадцять людей, то потім далі іще люди зберуться, все потрошки, потрошки. Кажу йому: «Мене обов'язково запиши! Я дуже цього хочу!». Він мене записав і показав мені список перших людей. Це Тамара Непомняца, Надія Лук'яненко. І ми почали збиратися. Збиралися на квартирі у Тамари Непомнящої, у самого В'ячеслава Логіна, теперішнього владика Святослава. Все частіше і частіше збиралися.

Потім зареєстрували нашу громаду. А потім ми збиралися під П'ятницькою церквою. Раз наша громада маленька, а ця церква не-

діюча теж маленька, то хоча б маленьку церковку нам отримати. І тоді до нас приїхав священник автокефальної церкви отець Семен Перва. Я не знаю, де він зараз і яка його доля, але тоді він приїхав і біля П'ятницької церкви, наближалось свято Пасхи, це було у 1991 році, ми тоді там зібралися. І я проявив таку активність – кадило там розпалити. А дивлюся серед тих, хто нас оточував, одне дуже знайоме обличчя я впізнав. Це був службовець КДБ. Колись він до мене приходив, коли я на заводі працював. Він чогось до мене приходив, я так і не зрозумів чого він приходив. Там мені сказали у відділі кадрів, що прийшли з вами побесідувати. Може, він у мене щось хотів вивідати. Ми говорили про те, що не належить тут у Чернігові бути заїжджим, як вони називали, це хор був, зі Львова приїжджав тоді. Тоді моя сестра займалася поселенням їх в готелях. Вона приїхала своїм ходом з дітками, а просила у готелях: «Знайдуться у вас стільки -то місць?». Їй відповідали: «Так, звичайно». «А звідки люди?». «Зі Львова». Як тільки це почули, їй казали: «Ні, ні. Це такий проблемний народ». Знаходили всякі відмовки. Нісенітниця якісь говорили. І я цього працівника КДБ побачив біля П'ятницької церкви. І я до нього підходжу. А він побачив, що я його впізнав і почав ховатися. А я кажу: «А ви чого тут?». А він мені: «У нас служба така». А я кажу: «Яка така служба? Тут якісь хулігани зібралися чи що. Тут віруючі. Яку тут загрозу вони можуть нести суспільству». Він каже: «Ви розумієте – это наша служба». Ось таке от було.

Потім приїхав владика Полікарп. Перший час він жив у Надії Никонівни Лук'яненко. І якось вона каже: «З вами хоче поговорити владика». Очевидно, вона йому про мене перед цим розказала. Він, мабуть, питав у неї: «Хто у вас тут найбільш активний? На кого можна спертися?». Я прийшов до владики. Тоді він такий змучений був, спав. Прокинувся. Ми з ним сіли, поговорили. І домовилися, що будемо зустрічатися. Я буду приходити на служби. Я буду допомагати у П'ятницькій церкві. Нам вже тоді віддали П'ятницьку церкву. Я буду приходити і допомагати. Я тоді працював на заво-

ді, вчився в політехнічному інституті. Потім, через хворобу, взяв академвідпустку і пішов на завод працювати, а потім після того поновився на заочне відділення. Тоді я працював на заводі, а по неділях приходив до церкви і допомагав.

І якось церкву Михайла і Федора нам передали у 1992 році. Ми сюди приходили і потрошки щось робили. Кожен, хто міг, допомагав чим міг. В основному цим займався тоді В'ячеслав Логін. Він неначе був старостою. Він мені каже: «От, якби був такий священик». А я тоді ще абсолютно не уявляв себе священиком. І я не для того приходив допомагати, щоб бути священиком. Я не думав цього. А потім якось увечері у П'ятницькій церкві підходить до мене владика Полікарп. Підходить і каже мені: «Знаєш що, Олег. Давай готуйся – я тебе висвячу у священики». Я йому кажу: «Я не знаю. Я не готувався і ніколи не думав про те, що я буду священиком». Кажу йому: «Я буду просто ходити допомагати». Він каже: «Ти не спіши. Хто його знає. Ти ж людина віруюча. Ти розумієш, що може сам Бог моїми вустами грішними до тебе промовляє». Я пам'ятаю, що після цієї розмови я цілу ніч не спав. Це була дуже різка переміна у моєму житті. Ну як я, світська людина, ніколи не уявляв, та навіть зовнішньо, що я буду виглядати як священик. Я ніколи не думав, що я можу підрясник одіти. Навіть отакий моральний стрес у мене тоді був. А потім я побачив, що якась невидима рука мене вела. Тому що, мало-помалу я з цією думкою зрісся. І тоді настав такий час, що мене висвятив в читця владика Полікарп. Тоді в диякона. А тоді став я і священиком. Ну, не зовсім став. Священиком я був просто за саном, а працював на заводі автозапчастин. По неділях я приходив служити до П'ятницької церкви. А сюди в Михайла і Федора був поставлений перший священик, нині покійний, отець Олександр Супронюк.

А тоді ми колись зібралися з отцем Петром Кириченком, він тоді не був ще священиком. І я не був ще священиком. Зібралися у В'ячеслава Логіна на квартирі і ось почали розмовляти про те, що владика Полікарп хоче висвятити. Йому ж треба, щоб церк-

ва була, щоб були священники служили. І я тоді якось сказав: «А хто його знає. От в Михайла і Федора я б служив». Ну це скоріше було не бажання, а просто було таке слово. Я не уявляв тоді, що я буду священником, бо я тоді на заводі працював на гальваніці, там шкідливе виробництво, але ми заробляли досить великі гроші там. При тому як тоді у людей була зарплата 120 , то ми десь до 400 рублів радянських заробляли. Це дуже великі гроші були.

І ось пройшов час і владика Полікарп нас покинув. І сюди був призначений владика Іоан Сіонко. Це в 1993 році. Він мене якось викликав і каже, що «я хочу отця Олександра забрати з церкви Михайла і Федора у П'ятницьку церкву. А тебе замість нього поставити туди настоятелем». Знову ж таки я не був готовий. А мені Логін В'ячеслав каже: «Знаєш, 20 рублів я тобі гарантую». Це те що матеріальна сторона. Я думаю, ну а нащо ж я буду жити? Тоді в мене відбулася ввечері сімейна нарада. Ми сіли, подумали. І я кажу: «Якщо я не погоджуся (це ми обговорювали тільки матеріальну сторону цього питання. Моральна сторона – це все в мені залишалося. На яку я готувався. І готувався піти сюди настоятелем), якщо я відмовлюся і піду тим шляхом, думаючи, що я буду матеріально забезпечений там на заводі. То це мої думки. Я цього не знаю. Я не знаю який мій шлях. Я не знаю, що зі мною завтра буде. А якщо Бог кличе, то Бог знає кожен день мого життя. Якщо Бог кличе, то не можна відмовляти. Він знає для чого він мене кличе». Мені ніхто не заперечував тоді. Сказали: «Ну що, дивись, твоя думка. Тобі тільки вирішувати. Твоя думка нехай буде». Тоді прийшли ми ввечері з В'ячеславом Логіним до владика Іоана. Поговорили. Я кажу:»Я ще працюю». І він каже: «Ну, за місяць звільнишся».

Потім я прийшов сюди у церкву Михайла і Федора і почалося церковне життя. Як я прийшов в цю руїну, то так було на душі не добре. Підлоги тут не було, нічого. І все це треба було з чогось починати. Як це все робити? Тоді нам ніхто не допомагав. До кого не ходили. Ну може там добрим словом в кращому випадку. А то вза-

галі, кажуть: «Ідіть!». Були помічники такі, яких десь В'ячеслав Логін знаходив. Директора річкового порту, з ЗАЗу прийшли спеціалісти-фахівці і пообрізали нам балки тут у церкві, другий і третій поверх і тоді вже ця церква стала такою, ну більш-менш. Але П'ятницька церква була для нас материнським храмом, тому що ми звідти починали. Ми туди із задоволенням приходили. І тут потихеньку, я пам'ятаю, що на перших наших службах, може одна якась людина зайде, ну двоє там стоїть. Але все одно. Ніякого опалення тут не було, нічого. Тоді зими люті були. Десь градусів мінус 25, я пам'ятаю як прижме на Миколая, а вікна побиті, то в храмі десь теж мінус 22-23 градуси. Холодно добряче. А потім потрош-ку- потрошку люди почали, такі які хотіли слухати українське слово, слово Боже українською мовою. Взагалі, не тільки релігійно налаштовані люди, а взагалі ті люди, які хотіли, щоб відродилася Україна. І я потім як почав ходити, там десь мене запросять освятити квартиру чи відспівати покійника, то в основному я помітив, що отут на Бобровиці, наш район Бобровиця. Отут люди такі, що за Україну вони. Тому що де не зустрінеш, наливаєшся на такий спротив. Що от насміхалися з України.

Тоді взагалі, коли ми сюди приїхали - я був малий, я тут школу закінчував в Чернігові. А Чернігів був щось на зразок Донбасу. Теж тут росіян дуже багато було. Тут завод автозапчастин був, з містом Горьким пов'язаний був. Багато було росіян. Я чому це згадав, тому що ми змогли це подолати. Не залишився Чернігів таким Донбасом. І я думаю, що Донбас теж, якби ми тоді не проспали це, якби ми тоді працювали і Донбас міг би переіменитися. Наш Патріарх казав, що якби на Донбасі була Українська церква, то оцього теперішнього безумства зараз би не було.

Також активно допомагала Українській церкві Лариса Куровська. Вона займалася церковним хором. Був Володимир Ступак активним. Він теж дуже активно включився в цю роботу і допомагав. Він і співав у хорі. Надія Лук'яненко була головою громади Борисоглібського собору. На ту церкву ми претендували. Був та-

кий Шумило Сергій – я пам'ятаю, ми з ним їздили у Київ на збори Братства. Ще ж у нас було Братство святого апостола Андрія Первозванного. Був ще зі мною мій кум – диякон отець Михаїл Лобас. Був активним Соболь Юрій. У нас були перші священники це отець Петро Кириченко. Це був найперший священник. Другий священник, був, по-моєму, нині покійний отець Юрій Петров і третім був отець Олександр Супронюк. Пізніше прийшов Василь Якович Федорчук. Була скарбником Анастасія Григорівна, прізвища зараз не згадаю.

Владика Полікарп повернувся до світського життя, потім я не знаю як склалось його життя. Після Полікарпа тут у нас мінялися архієреї. Був і Пантелеймон, він зовсім недовго. Потім був такий Володимир, він тепер митрополит. Потім після того нам прислали владика Іоана Сіопка. Якраз він мене сюди і поставив настоятелем. А потім, здається, уже приїхав владика Варлаам. У нас були з ним складні відносини.

Влада стримувала зростання Української церкви. Я дивуюсь, як нам передали церкву Михайла і Федора. Тоді головою обласної адміністрації був Валентин Мельничук і за його сприяння передали цю церкву. Взагалі, щоб українська громада щось отримала — це було дуже важко. Потім час пройшов і почали піднімати це питання: «Що, як це так!». Але вже, що зроблено, то зроблено. Як Понтій Пилат казав: «Що я написав, то я написав». Влада чинила дуже великий нам спротив. Колись, ще за владика Варлаама, пішли до Катерининської церкви. Ну що, церква повинна служити, щоби там була служба, а там килими «Слава Октябрю». Правда, я туди не ходив, тому що такими методами не можна діяти. Ми просто збуримо владу ще більше. Ще далі нас відкинуть назад. А ці церкви – Борисоглібський, Катерининська, Марії і Магдалини. Це все тоді загальмувалося. Нам чинили дуже сильний опір. Була сильна боротьба з незалежністю України. Воно то Україна здобула свою незалежність і тільки милістю Божою утрималася. Бо якби захотіли зробити те, що зараз Путін робить, то можна було

тоді все це зробити дуже просто. Тоді ще народ хитався, як юдеї, яких вивели з Єгипту: «Нащо нас вивели! Що це таке?». Так і наші люди: «Нащо нам ця незалежність? Що вона дала ця незалежність?». А зараз уже виросло нове покоління. Вже все. Вже Україну не віддадуть!

Записав Андрій ГЛУХЕНЬКИЙ

Сергій Шумило

Важка стежка до храму...

Спогади очевидця відродження УАПЦ у Чернігові: 1990 – 1991 рр.

У кожного свій шлях до Бога... У одних він полегшений через релігійне виховання з дитинства за допомогою віруючих батьків та близьких, у інших, позбавлених такого «привілею», поєднаний з безкінечними пошуками та митарюваннями... Часто такі пошуки вистраждані через численні внутрішні переживання, травми, помилки, спотикання та розчарування. У часи панівної богоборчої атеїстично-комуністичної ідеології та заборон будь-якої віри і релігії цей шлях був особливо важким. Радянська імперія була перетворена на суцільну «духовну пустелю», де окрім богоборчо-атеїстичного дурману та зомбування будь-яка альтернативна думка, зокрема релігійна, сприймалась як виклик системі. За безневинне носіння хрестика на шиї, а тим паче за висловлювання «релігійних забобнів», багато хто ще в недалекі 1980-ті рр. мав серйозні проблеми на роботі або у навчальних закладах. За цим слідували численні секоти, співробітники КДБ, компартійні та комсомольські активісти. Тоталітарна комуністична система намагалась тримати людей в страху. І хоч остаточно релігійні традиції і цінності вона так і не змогла витравити в душі народу, проте нанесла серйозну духовну травму, позбавивши більшість людей внутрішнього духовного стрижня.

Віра в Бога як світогляд, як спосіб життя, поведінки та мислення, як найвища цінність і правда в суспільній та культурній сферах в СРСР жорстоко винищувалась. Нас роками, десятиліттями вчили не думати, не мати віри та власних думок, власних поглядів, переконань, ідей. Нам згори нав'язували примітивний атеїстичний стандарт і одноманітність, ізолюючи від будь-якого світоглядного розмаїття.

Той сімдесятилітній советський атеїстичний експеримент не дався дарма. Як заявляли самі ж компартійні ідеологи, їм вдалося витворити, селекційно вивести відверто нову формацію – «советську людину» (*homo sovieticus*) з власною, відмінною від стародавньої, неповноцінною ментальністю, свідомістю, психікою, світосприйняттям та підходом до вирішення життєвих проблем. Найголовніша риса людей такої формації полягала у легкому пристосуванстві до будь-якої неправди, спущеної згори, у боязні правди і навіть неприязні до неї на рівні підсвідомості. Інша суттєва її ознака – духовна і культурна вихолощеність та внутрішня пустота. На це була спрямована уся система советського експериментального виховання – через партійні ЗМІ, школи та інститути, піонерські, комсомольські та партійні «ячейки», регулярні уроки «політінформації» та лекторії товариства «Знання», обов'язкове залучення до травневих та жовтневих комуністичних святкувань і т. п. Життя радянського суспільства було наскрізь просякнуте безбожною пропагандою.

Це був справжній «вавілонський полон». Спроби внутрішньої втечі, ізходу і звільнення від якого неодмінно вимагали своєрідного «дисидентства», внутрішніх духовних пошуків, переоцінки цінностей, а отже і навернення до Бога, що несумісне було з панівною комуністично-богоборчою ідеологією.

Але ж «душа за природою християнка» («*anima naturaliter christiana*»), як казав св. Тертуліан. Віра закладена в самій природі людини. Навіть та, яка думає, що є невіруючою, насправді вірить... Це закон природи людського буття. Від раннього дитинства і протягом всього життя у кожної людини неодноразово відбуваються особистісні зустрічі з Богом, навіть якщо вона не помічає цього. Дух, душа завжди є первинними над тілом, а вони неодмінно прагнуть до свого першоджерела – Творця. І тут, у сфері духу і душі, безсила будь-яка тоталітарна система та ідеологія. Навіть позбавлена ззовні такої можливості, перебуваючи в «духовній пустелі» та неволі, душа сама, хоч інколи, потребує доторкнутись до благодатних джерел віри...

Саме такий внутрішній пошук сенсу життя, вищої правди, віри і Бога був характерний для багатьох з нашого покоління 1980-х. Однозначно, він не був прямим і легким. У кожного він був свій. На цьому шляху було чимало спотикань, помилок, відхилень і розчарувань... Але це був щирий порив вирватись з того безбожного «вавілонського полону», богоборчого «царства п'їтьми і олжі», в якому перебували всі ми, наші батьки й діди протягом майже цілого століття.

Духовні шукання 1980-х

В моїй родині, особливо від бабусь, я з дитинства чув про Бога та православну віру. Тому навіть коли ходив до дитячого садочка, а потім і в школі намагався носити хрестик і відвідувати церкву. Проте в радянській школі релігійні симпатії школярів навіть в 1980-ті піддавалися висміюванню і цькуванню, тож за носіння хрестика у школі мене навіть якось побили...

Наша родина тоді у Чернігові жила поруч з Троїцьким монастирем, який до 1988 р. був закритий і на його території в малопристосованих умовах жили «пролетарські» сім'ї простих людей. З дитинства я фактично ріс на території колишнього Троїцького монастиря, посеред закритих храмів та інших монастирських будівель. Все це відклало якийсь особливий відбиток на мою дитячу свідомість і пам'ять. Дуже добре пригадую, як ще коли ходив до дитсадка, то під стінами зачиненого Троїцького собору я часто бачив якихось бабуль у чорних хустинках, які навколішках стояли і молилися біля віконця до підземної крипти з задньої сторони собору. У тому вікні я бачив якусь гробницю, яка на мене тоді справила дуже сильне враження. Вже значно пізніше я дізнався, що то була гробниця прп. Лаврентія (Проскури) Чернігівського, а ті бабці – то його духовні чада і колишні катакомбні монахині... До однієї з них, яка жила поруч з монастирем, я навіть якось випадково потрапив у гості... Копіюючи тих бабуль, я теж майже щодня

вдома перед розп'яттям, яке висіло у нас вдома, став навколішки молитись і хреститись, навіть ще не розуміючи тоді до кінця, що і чому так роблю... Мені було тоді десь років п'ять. Розіп'ятий на хресті «чоловічок» якимсь незбагненим чином притягував мою дитячу увагу, навіть попри те, що у дитсадку, а потім і в школі чи не щодня доводилось чути, що «Бога нет!».

Розташований поруч з нашим будинком Троїцький монастир і його святині, навіть попри сплюндрованість і запустіння, весь час вабили мою дитячу увагу якоюсь своєю незбагненою таємничістю. Я намагався пролізти крізь щілини поміж поламаними дверима вівтарного приділу і подовгу роздивлявся обідрані фрески та деякі ікони, які ще збереглися в недіючому і закритому соборі... А ще поруч були Антонієві печери, куди я з самого дитинства також полюбляв часто ходити...

Ще дуже добре пам'ятаю, як мій рідний дід – герой Вітчизняної війни Андрій Федотович Савенко (1912 – 1988), який в 1937 – 1938 рр. відсидів у сталінських концтаборах як «ворог народу», разом зі мною ходив до церкви, щоб купити собі на похорон церковне поховальне покривало та інші церковні речі, необхідні для покладання до гробу небіжчика. Дідусь завчасно готувався до своєї смерті і сам собі купував на похорон необхідні церковні поховальні атрибути. Це також справило на мене досить сильне враження... Він розповідав, як ходив до Троїцького собору ще до його закриття радянською владою і завжди зберігав у себе іконки, які колись після війни придбав саме у цьому соборі. Вони і досі зберігаються у нашій родині як особливі сімейні реліквії. Ще пригадую, як я розповів йому, що вчителька на уроці накручувала нас не святкувати Пасху і не їсти пасок, на що він засміявся і наказав ні в якому разі не слухати її...

Коли ж в 1988 р., під час святкування 1000-ліття Хрещення Русі, після багаторічних наполягань віруючих Троїцький собор нарешті відкрили для богослужінь, я став навіть тікати у школі з уроків, щоб послухати зранку церковні молитви і піснеспіви.

Дуже добре пам'ятаю відкриття і перше богослужіння у Троїцькому соборі у 1988 р. Посеред храму ще стояли дерев'яні реставраційні ліси, а сам собор був настільки переповнений людьми, що неможливо було поворухнутись; чимало хто непритомнів від тисняви та нестачі свіжого повітря. Переповнений людьми був і монастирський двір, хоча на вулиці стояв сильний мороз. Вже за кілька тижнів, 19 грудня, відбулося урочисте перенесення до Троїцького собору мощів святителя Феодосія Чернігівського. Добре пам'ятаю, як раку з мощами до монастиря привезли у звичайному радянському хлібному фургоні з написом «Хліб». Так само стояв сильний мороз і було багато снігу, але весь монастирський двір і сам собор був ущент переповнений тисячами людей, які зустрічали святиню.

Особисто для мене, не дивлячись на ще юний вік, святкування 1000-ліття Хрещення Русі здавалось найзнаменнішою подією, яка яскраво вирізнялась серед стандартних і одноманітних комуністичних свят і ювілеїв. На radoщах я купив тоді в храмі значок на честь ювілею з зображенням князя Володимира з Хрестом, і став носити його у школі. Якись комсомольці це дуже скоро помітили і прямо посеред школи побили, насміхаючись над моєю «забобонністю». Не знаю чому, але такі дії ще більше посилювали «упертість» і тягу до віри. Згодом я свідомо став відмовлятися носити піонерський червоний галстук, який вважав несумісним з носінням хрестика на шиї, через що почалося цькування мене ще й з боку вчителів.

У школі на всіх уроках в душі пануючої комуністично-атеїстичної ідеології нам постійно втовкмачували, що наука начебто доводить, що «Бога нет!». Що віра - то від малограмотності і невігластва. Вся система піонерсько-комсомольської роботи з учнями була спрямована на це. Але, пригадую, як саме у школі на уроці фізики мене особливо вразив почутий «Закон збереження енергії». Вчитель був переконаним атеїстом, але те, що він сказав, мене ще більше переконало в існуванні Бога та безсмертності людської душі. І хоч я не дуже полюбляв фізику, цей закон я тоді

запам'ятав на все життя: «Енергія не виникає з нічого і не зникає в нікуди, а може лише перетворюватись з однієї форми на іншу». Отже, своїм дитячим розумом я це зрозумів так: людське життя існує через енергію в матеріальному тілі, вона «не виникає з нічого і не зникає в нікуди». Без цієї «енергії» неможливе людське життя. Без неї це мертва матерія, труп. Але тоді звідки ж береться у людини ця «енергія» і куди вона дівається після її смерті? Що ж є тією «енергією», яка живить людське тіло? Для мене стало очевидним, що ця «енергія» – це і є душа людини, а джерелом цієї «енергії, яка не виникає з нічого і не зникає в нікуди», є Сам Бог, як Найвища Енергія. Коли я запитав про це вчителя, він на мене сильно розлютився, сказавши, що я «нічого не тямлю». Але такий його аргумент мене не переконав...

Після Чорнобильської катастрофи серед людей якось особливо почали просинатись потяг до релігії. Та катастрофа зі своїми жахливими наслідками та приховування правди про неї підштовхнули багатьох до зневіри у пануючу комуністично-атеїстичну пропаганду, до якогось внутрішнього пробудження, переоцінки цінностей і навіть навернення до віри в Бога. Серед мешканців Чернігова почали ширитись чутки, що від смертельної радіаційної хмари, яка рухалось на місто, всіх нас врятував небесний заступник міста – святитель Феодосій Чернігівський. Хто це такий, багато хто тоді почув уперше. І одразу чимало людей стали намагатись потрапити до його мощів у єдину тоді в місті діючу маленьку Воскресенську церкву. Люди почали купувати іконки, задумуватись над «вищими сенсами», а ще почали намагатись спіймати через радіоприймачі закордонні «мутні хвилі», щоб почути правду про аварію на Чорнобильській АЕС. Слідом за цим поступово пішов і процес національно-культурного пробудження в суспільстві, переосмислення та повернення до національних першовитоків, коріння та самосвідомості.

Суттєвим поштовхом до цього якраз було святкування 1000-ліття Хрещення Русі та відкриття деяких храмів. Тоді по

всьому СРСР багато людей, які до того ніколи не ходили до церкви і фактично не мали уяви про віру, масово потягнулись до храмів, де вони досить часто прагнули побачити альтернативу існуючій системі, в якій багато хто почав розчаровуватись. Але, на жаль, радянське духовенство значною мірою виявилось не готовим до роботи з зовсім неосвіченими в вірі масами. Переважно звикле до обрядовіства та требовиконавства для малограмотних бабок, воно було ще не придатним до нових викликів та нової місії не тільки серед інтелігенції, але й серед молоді та простих людей. І за це їх важко засуджувати, адже вони так само були «продуктом радянського виховання», до того ж, за багато років шаленого тиску і репресій з боку комуністичного режиму – заляканих і відучених численними заборонами від проповіді та місії.

У той же час, за роки пануючого атеїзму, заборон і обмежень, у багатьох людей, особливо серед інтелігенції, важкі кроки на шляху особистісного внутрішнього самопізнання, духовних пошуків Бога і віри нерідко були поєднані з «дисидентством». Дуже часто вони були невід'ємними від прагнення внутрішньої свободи, правди як в духовному, так і в громадсько-політичному житті, поєднані з неприйняттям і протистоянням комуністичній богосборчій системі та зануренням в шукання власної національної ідентичності та самосвідомості. Це все були прояви внутрішніх духовних пошуків. По мірі воцерковлення ці люди починали звертатися в офіційну церкву, де нерідко натрапляли на нерозуміння, а подекуди й недоброзичливість з боку легального радянського духовенства, яке в переважній більшості боялося будь-яких форм «дисидентства» та інакомислення. Проходячи жорстку фільтрацію з боку відділу у справах релігій та КДБ, у місті на керівних церковних посадах не могло бути священників, які б переймалися християнською проповіддю і місією. Таких відсіювали або ламали ще на самому початку священницької кар'єри. У кращому випадку їх відправляли на віддалені і бідні сільські парафії. У місті ж давали можливість служити тільки тим, хто позитивно проявляв

свою лояльність до правлячого режиму. Ніякими проповідями та місіонерством вони не займались і навіть забороняли іншим. Як писав в одному зі звітів куратор релігійної політики в СРСР К. Харчев, їм вдалося виховати і сформувати новий тип «советського духовенства». Деяким з таких священиків наприкінці 1980-х навіть дозволили стати депутатами місцевих рад, де вони в усьому підтримували комуністичну владу. Ще одним лихом тодішнього церковного життя у місті були малограмотні бабки, які у церквах поводитись неначе «власниці». Досить часто, коли після 1988 р. люди масово потягнулися до храмів, вони грубо сварили і виганяли з них молодь, яка не так була вдягнена, не так хрестилась чи поводитись... Це теж відкладало свій відбиток. Замість духовної альтернативи, проповіді любові і вищих сенсів, зовсім ще не знайомі з релігією радянські люди у храмах нерідко зустрічали недобррозичливість з боку обсілих навколо церковної «кормівки» тутешніх «обивателів». Замість іншого, альтернативного світу вони стикались з такими ж проявами радянської дійсності... На жаль, багато хто після такого «досвіду» перших у житті відвідин храму більше ніколи туди не пішов...

Так відбувалося, зокрема, й у Чернігові. На привеликий жаль, на той час серед місцевого духовенства не знайшлося пастиря, який зміг би духовно опікуватися інтелігенцією, духовно повести її за собою, разом з нею співпереживати і перейматись важливими духовно-культурними питаннями. Тому вона лишилась на самоті зі своїми переживаннями і пошуками, почавши самотужки реалізовувати задоволення своїх духовних потреб.

У цей час (1980-ті рр.) у Чернігові існував неформальний гурток «дисидентствующої» творчої інтелігенції, в якому, серед іншого, активно переймалися філософсько-релігійними питаннями. До цього гуртка належали художник Дмитро Попружний та археолог Юрій Шевченко, Юрій Шульга, Борис Калфов, Віталій Шумило та інші. Збирались вони по квартирах, у «чайній» на Серьожнікова та у кав'ярні біля Валу. В самвидаві вони читали та

поширювали філософсько-релігійну літературу, яку тоді ще неможливо було придбати, влаштовували закриті релігійно-філософські диспути тощо. Тематика обговорень була різнобарвна – від різних вчень і течій християнства до східних релігій, йоги і навіть окультизму. В добу атеїстичного «духовного вакууму», заборон та одноманітності хотілося пізнати все, що виходило за рамки пануючої і єдино дозволеної комуністичної ідеології... На ці «тусовки» ходив і я, пропитуючись тими розмовами і дискусіями. Там я вперше дізнався про таку християнську містичну практику, як ісихазм та Ісусова молитва, а також про Святу Гору Афон. У Дмитра Попружного, який у колі місцевої інтелігенції мав прозвісько «Християнин», вдома зберігалась велика бібліотека самвидаву релігійно-філософського змісту, яка під час обшуку була вилучена співробітниками КДБ. У нього можна було почитати вкрай рідкісний по тих часах самвидав на будь-яку релігійну тематику, від творів святих отців православ'я до праць індуїстських та буддистських мислителів. Також у Чернігові існував молодіжний неформальний літературний гурток «Поб'їг», в рамках якого так само по квартирах та у кав'ярні біля Валу збиралась творча молодь, читали і писали вірші, слухали музику, поширювали самвидав, а також влаштовували філософсько-релігійні диспути. Це була неформальна спроба мати хоч якусь альтернативу комсомолу. Серед лідерів цієї молодіжної групи були мій брат Віталій Шумило та Володимир Дуплік. У 1989 р. вони створили у місті опозиційно-правозахисну організацію «Центр демократичних ініціатив» (ЦДІ), а згодом і чернігівське відділення всесоюзної антирадянської партії «Демократичний Союз» (ДС), яку очолювала відома дисидентка Валерія Новодворська. Можливо, існували у Чернігові у 1980-ті й інші неформальні гуртки серед місцевої інтелігенції, в яких переймалися релігійно-філософськими темами і влаштовували диспути, але мені вони не були відомі.

У пошуках віри чимало хто з нас цікавився тоді різними релігійними течіями і вченнями. Зокрема, ходили послухати про-

повіді баптистів та кришнаїтів, нелегальні громади яких також існували у Чернігові. Там теж, на відміну від «советських православних», проводились релігійні диспути, читались лекції та проповіді. Але це вже були не зовсім вільні і творчі обговорення, адже основною метою було загітувати, переконати та залучити людину до своєї конкретної конфесії чи течії... В тих проповідях, попри багато правильних слів, на підсвідомому рівні відчувався якийсь тиск на внутрішній вибір та внутрішню свободу, що одразу відштовхувало. Це чимось нагадувало той самий комунізм, тільки навпаки.

«Пізнайте істину, і істина зробить вас вільними» (Іоан. 8:32). У наших духовно-творчих пошуках ця євангельська внутрішня свобода здавалась головною ознакою, яка якісно мала відрізняти від тоталітарного мислення.

Наприкінці 1980-х Чернігівщина вирізнялася не тільки «провінційністю», але й особливою «застійністю». До початку 1990-х область вважалась одним з показових «комуністичних заповідників». Не в кращому стані тут перебувало і духовне життя, яке місцеві органи КДБ намагалися тримати під контролем.

Природно, що така ситуація не могла задовольнити багатьох щиро шукаючих віри і правди Христової новонавернених християн-неофітів. Ось лише кілька прикладів. 7 листопада 1989 року в день пам'яті жовтневого більшовицького перевороту наша група молодих людей звернулася до Чернігівського єпархіального управління з проханням відслужити панахиду за всіма невинно убієнними в роки червоного терору мучениками християнськими. За відправлення панахиди ми готові були заплатити необхідні гроші. Але керівництво єпархії в панахиді відмовило. Більш того, про це було подано звіт в обласне управління КДБ, через що у декого з молодих людей виникли проблеми в інституті. Тоді ж на території Троїцького монастиря, навпроти кафедрального собору, на вході до будівлі Чернігівського єпархіального училища на день жовтневої революції було демонстративно вивішено

червоні прапори. Щоб хоч якось церковно пом'янути мучеників, молоді люди змушені були на загальній панахиді подавати записочки за упокій з перерахуванням тільки одних імен. Трохи пізніше, коли 14 грудня 1989 р. помер відомий правозахисник і дисидент Андрій Сахаров, наша молодіжна група знову звернулася до єпархіального управління з проханням відслужити панахиду, на що було дано згоду лише після надходження офіційного дозволу з облуправління КДБ. У тому ж 1989 р. чернігівський архієпископ Антоній (Вакарік) відкрито закликав мешканців міста голосувати за комуністів на виборах до Верховної Ради СРСР. Так само він закликав у наступному 1990 р. голосувати за комуністів під час виборів до Верховної Ради УРСР, а ще згодом все місто було заклеєно листівками за його підписом із закликом від імені Церкви прийти на референдум і проголосувати за збереження Радянського Союзу на чолі з КПСС.

Ці та багато інших фактів викликали подив і несприйняття в серцях щиро шукаючих молодих віруючих людей, а у інших – зневіру. Деякі тоді під впливом таких дій зовсім розчарувались у вірі та Церкві. Інші стали ходити до переслідуваної радянською владою Катакомбної Істинно-Православної Церкви (ІПЦ), яка перебувала в єднанні з РПЦЗ, а інші стали шукати можливості приєднатись до нововідроджуваної Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ), про яку дізнавались з самвидаву, зарубіжної періодики і навіть атеїстичних словників.

Таке розділення торкнулося навіть нашої родини. Мій брат, Віталій Шумило, який був організатором у місті опозиційно-правозахисної антирадянської організації «Центр демократичних ініціатив» (ЦДІ) і якого судили 1 листопада 1989 року за спробу організації несанкціонованого мітингу в Чернігові, відвідував богослужіння Катакомбної Істинно-Православної Церкви (ІПЦ). Я ж, також відвідуючи катакомбні богослужіння, мав сподівання, що в Україні має відродитись власна Українська Церква, яка перебувала б у єднанні з ІПЦ-РПЦЗ і так само стояла б на позиціях

несприйняття богоборчого комунізму. Дізнавшись з самвидаву та атеїстичних словників про знищену колись комуністичним режимом УАПЦ, я став сприймати її як український аналог ІПЦ-РПЦЗ.

Перші ініціативи

Наприкінці 1989 р. я вперше дізнався, що у Києві та Львові діє ініціативний комітет відродження УАПЦ, до якого приєднався з РПЦ єпископ Житомирський і Овруцький Іоанн (Боднарчук). Довідавшись про це, я одразу пішов у Троїцький собор, щоб придбати церковний календар за 1989 р. та подивитись на портрет цього архієрея...

У цей час я вже належав до молодіжного крила Української Гельсинської Спілки (УГС), на базі якого у Чернігові на початку 1990 р. було створено першу молодіжну антирадянську організацію – «Спілку Незалежної Української Молоді» (СНУМ). Також я регулярно відвідував зібрання Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка, куди мене вперше запросив Валерій Сарана. Кілька місяців я лише приходив послухати просвітницькі лекторії і обговорення, а з березня 1990 року вже став і дійсним членом Товариства.

Я шукав у Чернігові однодумців, які б так само мали внутрішні духовні шукання і мали б зацікавлення до української православної традиції. На моє здивування, таких людей тоді було не дуже багато у місті. Одним з небагатьох таких молодих людей виявився Славко Логін – також член СНУМу і редактор СНУМівської самвидавної газети «Деснянські хвили». Він був активним членом Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка. Близьким за поглядами з нами виявився також старший за нас художник-дисидент Дмитро Попружний, який на перших порах активно підтримував ідею відродження УАПЦ.

Тоді ж ми дізнались, що 28 січня 1990 р. під час встановлення пам'ятного хреста у Крутах там побував український священик з

Києва, який взяв участь у освяченні хреста і служінні панахиди по вбитих більшовиками у 1918 році студентах. На Крутянську жалобу тоді з'їхалося понад 300 осіб з Ніжина, Чернігова, Києва, Львова та інших міст. Це був перший за багато років випадок на Чернігівщині, коли тут відкрито служили церковну панахиду по жертвах комуністичного режиму. На жаль, сподіватись на такий крок з боку місцевих священиків РПЦ було неможливо, тому цим ще більше нас стала вабити УАПЦ, про яку ми чули, що вона була знищена і заборонена комуністичним режимом.

Крім того, духовенство і вірні нововідроджуваної УАПЦ брали активну участь у «живому ланцюгу єднання» між Києвом і Львовом, який відбувся 21 січня 1990 р. з приводу річниці Акту Злуки між УНР та ЗУНР. Інформація про це швидко донеслась і до Чернігова, представники демократичних сил якого так само брали участь у ньому.

У цей час вже у різних регіонах України на хвилі зростаючих національно-патріотичних та антикомуністичних настроїв почалося стихійне формування громад УАПЦ. Найбільше їх виникло в Галичині. Підтримку відродженню УАПЦ висловили українські національно-демократичні організації Українська Гельсинська Спілка (УГС), Народний рух України за перебудову, Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка, Спілка Незалежної Української Молоді та інші. До початку 1990 року УАПЦ вже налічувала близько 200 парафій і громад, переважно в Західній Україні.

Проте в самому Чернігові до березня 1990 року спроб створити громаду УАПЦ ще не було. Більше того, на день смерті Т. Г. Шевченка 10 березня 1990 р. Товариство української мови офіційно замовило панахиду по поету у Троїцькому соборі РПЦ. Після певних вагань та консультацій з владою, керівництво єпархії таки погодились відправити панахиду. На неї через пів міста пішки прийшли кілька сотень людей, які несли кілька синьо-жовтих прапорів і портрет Кобзаря. Серед них тоді ніс прапор і я. Але при вході на територію Троїцького монастиря несподівано виникло

непорозуміння з місцевим церковним керівництвом, яке заборонило заносити на територію прапори і портрет поета. Після нетривалої суперечки люди погодилися згорнути прапори і прибрали портрет, після чого в соборі почалося служіння панахиди. Проте цей інцидент залишив осад...

Якраз у березні 1990 відбулися вибори до Верховної Ради УРСР і місцевих Рад народних депутатів. Під час цих виборів в Чернігівській єпархії активно агітували людей голосувати за комуністів. Деякі з місцевих священиків навіть стали депутатами місцевих рад, де вони в усьому підтримували комуністичну владу.

Після цього більш активно пішли розмови про потребу мати у Чернігові українського священика, який міг би опікуватись духовними потребами української громади міста і не був пов'язаний з компартійною номенклатурою та КДБ.

Невдовзі така ідея нами була висловлена під час засідання Чернігівської крайової організації СНУМу у березні того ж 1990 року. На це засідання були привезені з Києва самвидавні газети УАПЦ «Наша віра – Православ'я», редаговані відомим дисидентом, філософом і письменником Євгеном Сверстюком. Серед присутніх були я та Славко Логін, ми давно вже виявляли цікавість до УАПЦ. Обговоривши зміст цих видань, було запропоновано налагодити співпрацю з київським комітетом відродження УАПЦ та редакцією газети «Наша віра» задля її розповсюдження у місті, а також прийнято рішення про підтримку відродження УАПЦ на Чернігівщині. При цьому по останньому питанню виникла дискусія, оскільки співголова чернігівського СНУМу Сергій Потапенко висловився за підтримку УГКЦ і запропонував на базі Чернігівського осередку СНУМу створювати громаду саме УГКЦ. Така ідея викликала сперечання, яке вилилося у справжні «теологічні диспути» щодо вибору між православ'ям та греко-католицтвом. Не маючи іще достатніх теологічних знань, я з юнацькою щирістю відповів своїм опонентам на чолі зі священиком УГКЦ, що «мої предки споконвіку були православні козаки, які боронили пра-

вославну віру, тому зректися православ'я для мене все одно, що зректися своїх предків та свого коріння». На тому спроби переконати мене перейти до УГКЦ скінчилися. В результаті сперечань було вирішено, що кожен з членів СНУМу самостійно вирішує, до якої конфесії йому належати. Також було запропоновано запрошувати до Чернігова на зібрання СНУМу як священників УАПЦ, так і УГКЦ, щоб проводити релігійно-катехизаційні диспути, лекції та семінари серед молоді. Проте надалі керівники чернігівського СНУМу стали запрошувати до міста лише священника УГКЦ о. Зварича, через що серед деяких СНУМівців виникли розбіжності на релігійному ґрунті. Згодом частина членів СНУМу на чолі з С. Потапенком створила в місті окрему громаду УГКЦ.

У березні-квітні 1990 р. ми зі Славком Логіним почали ініціювати питання створення першої громади УАПЦ у Чернігові. Славко почав пробувати формувати громаду, а я передрукував на друкарській машинці з газети «Наша віра – Православ'я» (№ 2 – 3, за жовтень – листопад 1989 р.) текст звернення до Верховної Ради СРСР та УРСР про легалізацію УАПЦ в Україні і почав під час мітингів та інших акцій, зокрема й на зборах Товариства української мови, у «Гайд-парку» та ін., збирати серед людей підписи під цим зверненням, роз'яснюючи, що це за церква.

Зокрема, у тексті звернення йшлося про таке:

«Ми, що підписалися нижче, звертаємось до Верховної Ради СРСР з проханням зареєструвати громади Української Автокефальної Православної Церкви та повернути незаконно відібрані у неї храми... Свобода совісті та релігії є першим незнищимим правом людини. Цього права не уникнути і не обійти жодній владі. Невизнання УАПЦ не має під собою юридичних та моральних підстав. Питання відродження традиційної для нашого народу Української Православної Церкви нині ставиться тисячами вірних, завтра його піднімуть мільйони вірних і співчуваючих. Ми ставимо це питання перед Верховною Радою СРСР і вимагаємо його законного вирішення».

Підписи під цим зверненням я збирав серед знайомих членів Товариства української мови, Руху, УГС, СНУМу, ДС, інших громадських активістів та мешканців міста. За пару місяців я назбирав понад 500 підписів за відновлення та легалізацію УАПЦ.

Ідея відродження УАПЦ тоді знайшла активну підтримку в усіх національно-демократичних організаціях міста.

Вагомим центром українського культурного життя у Чернігові на початку 1990 року було Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка, при якому щотижня проводилися просвітницькі лекторії. Нерідко торкалися на них і тем релігії, хоча більше з історично-культурологічної сторони. Тож природньо, що саме на Товаристві питання відродження УАПЦ з кулуарних обговорень було винесене на ширший загал. І після того як у Товаристві це було підтримано, то саме серед його членів і почали формувати першу громаду УАПЦ. Підписи під зверненнями про створення громади збирали прямо в залі БК «Будівельників», де проходили тоді щотижня засідання Товариства. Не всі члени Товариства перейнялися релігійною тематикою, але саме серед багатьох з них переважно було зібрано кістяк громади. Зокрема, тут до громади УАПЦ приєдналася Надія Никонівна Лук'яненко – колишня дружина Левка Лук'яненка, вона згодом і стала головою громади УАПЦ. Також активно долучилися Василь Чепурний та Володимир Ступак, деякі інші представники НРУ та УГС.

Ніхто не вважав, що це був розкол з Чернігівською єпархією РПЦ, оскільки, попри численні звернення з проханнями про надання духовної опіки для української інтелігенції міста, в самій єпархії відсторонювались і уникали не тільки такої духовної опіки, але й навіть контактів, побоюючись недоброзичливої реакції з боку КДБ та місцевої компартійної номенклатури. Неодноразово на збори Товариства української мови запрошували з Чернігівської єпархії священників, але жоден з них ніколи так і не прийшов... Кидалась у вічі невідповідність тому, як в Євангелії описувалося, що апостоли навіть без запрошень йшли проповід-

увати по форумах та майданах під час зібрань, які там проводились. А тут священники не хотіли (чи боялись) приходити, навіть коли їх запрошували... У такій ситуації українська громада міста вимушена була звернути свої погляди у бік УАПЦ.

Події суспільно-політичного та національно-релігійного відродження тоді розвивались досить, спонтанно, швидко та бурхливо. Це була стихія, яку після входження в дію вже не під силу було зупинити ніякими обмежувальними та репресивними заходами агонізуючої у передсмертних конвульсіях комуністичної системи.

Вже 5-6 червня 1990 р. у Києві в Центральному будинку кіно відбувся І-й Всеукраїнський Собор УАПЦ, на якому вперше в історії України було обрано Патріархом Київським і всієї України митрополита Мстислава (Скрипника). Також архієпископа Іоанна (Боднарчука) було підвищено до сану митрополита та проголошено «Місцєблєустителем Київського Патріаршого Престолу». Був затверджений Статут УАПЦ та прийняті інші важливі рішення. Собор проходив в атмосфері національно-патріотичної ейфорії та романтичного піднесення. Всього у ньому брало участь близько 400 осіб, серед яких було чимало членів Товариства української мови, УГС, НРУ, СНУМ та інших.

Від Чернігова у Соборі УАПЦ брали участь п'ять осіб: Дмитро Попружний, В'ячеслав Логін, Сергій Шумило, Юрій Шульга та О. Алдошин (останнього під час Собору викрили як провокатора).

Для мене це була перша в житті участь у такому великому церковному заході. На Соборі я був безпосереднім очевидцем і учасником багатьох подій, обговорень і прийнятих рішень. Там я особисто познайомився та спілкувався з митрополитом Іоанном (Боднарчуком), який тоді подарував мені українську Біблію з власним дарчим написом, а також з протоієреєм Володимиром Яремою, Євгеном Сверстюком, Володимиром Котельницьким та багатьма іншими.

До участі у Соборі УАПЦ я був делегований Чернігівською організацією СНУМ. На Собор я привіз понад 500 підписів мешкан-

ців Чернігова під зверненням до Верховної Ради СРСР та УРСР про легалізацію УАПЦ в Україні. Проте із цими підписами під час Собору стався неприємний інцидент – їх намагався викрасти О. Алдошин і від свого імені передати митр. Іоану (Боднарчуку), через що і було викрито, що він був провокатор, який хотів очолити рух УАПЦ на Чернігівщині...

На Соборі ми познайомилися з молодим єпископом Романом (Балащуком) з Івано-Франківщини, який напередодні митр. Іоанном (Боднарчуком) був висвячений на єпископа Чернігівського і Сумського. Ми його запросили відвідати Чернігів і просили допомогти створити у місті першу громаду УАПЦ.

Тоді ж, на Соборі, митр. Іоан (Боднарчук) привселюдно оголосив, що начебто УАПЦ перебуває у канонічному єднанні з РПЦЗ та Катакомбною Істинно-Православною Церквою, а в перших єпископських свяченнях начебто брав участь єпископ РПЦЗ. На жаль, в подальшому ці свідчення не підтвердились, що особисто для мене стало причиною серйозного розчарування... Але то було згодом.

А тоді ми піднесено й щиро були сповнені вірою і надією на відродження незалежної України та Української Церкви, на творення нового майбуття, зокрема й духовно-культурного та релігійного, що, як вміли і могли, намагалися виборювати.

Творення громади

Активне творення громади УАПЦ у Чернігові почалося вже після червневого Собору УАПЦ, коли на засіданні Товариства української мови було розказано про результати Собору і призначення Чернігівського єпископа УАПЦ. Почалася довга бюрократична волокита щодо реєстрації громади («двадцятки») в місцевих органах радянської влади і передачі їй одного з недіючих храмів міста. Серед таких розглядалися Катерининська церква, Борисоглібський собор та П'ятницька церква, а також

зовсім не придатні на той час для здійснення богослужінь Казанська церква та Успенський собор Єлецького монастиря. Невдовзі з членів Товариства української мови, НРУ, УРП, СНУМ, ДС та інших організацій було сформовано чотири громади УАПЦ, які подали заяви на реєстрацію та передачу недіючих храмів міста.

Місцева влада одразу відреагувала кампанією цькування та поливання брудом у місцевій компартійній пресі. В одній з таких статей під назвою «Хто вони, автокефали?» у органі Чернігівського обкому КПУ «Деснянська правда» писалося:

«Все частіше згадується така релігійна конфесія, як Українська православна автокефальна церква. І якщо ще зовсім недавно про неї можна було знайти дані лише на сторінках спеціальних довідників, словників чи спеціалізованої релігійної літератури, то сьогодні інформація про цей різновид православ'я все частіше потрапляє в газети і журнали, в повідомлення засобів масової інформації. Не залишають поза увагою цю специфічну релігійну течію і такі політизовані організації, як Рух, СНУМ, УРП... Не стали винятком у цій справі і ті наші місцеві організації, які до недавнього часу мали статус неформальних... Отже, автокефали знову подають голос. І якщо дотримуватись того правила, що святе місце пустим не буває, то знайшовся і новий лідер, або, як він себе назвав, «першоієрарх» УАПЦ» («Деснянська правда», 7 жовтня 1990 р.).

У той час, окрім громади УАПЦ, нами у Чернігові було вперше створено Чернігівський осередок Всеукраїнського братства Апостола Андрія Первозванного УАПЦ. Це братство виникло наприкінці 1989 р. у Львові, фактично перебравши на себе функції Комітету відродження УАПЦ. До складу проводу Братства ввійшли Євген Сверстюк, Володимир Котельницький, Богдан Рожак, Сергій Макаренко, Юрій Ісіченко, Святослав Ярема та інші. У своїй діяльності воно ставило за головну мету відновлення церковного життя на засадах соборноправності та української церковної

самобутності. У Чернігові місцевий осередок Братства на перших порах очолив В'ячеслав Логін, а обов'язки секретаря було доручено виконувати мені. Делегації чернігівського братства у складі В. Логіна, С. Шумила, Д. Попружного, О. Сіренка та інших брали участь у Києві у II-й та III-й Всеукраїнських конференціях Братства Апостола Андрія Первозванного в 1990 та 1991 рр. При чернігівському братстві було розпочато створення першої у місті релігійно-філософської бібліотеки УАПЦ, завідувачем якої було обрано також мене. З метою збирання для бібліотеки релігійної літератури розсилалися листи до закордонних релігійних центрів УАПЦ, РПЦЗ, УГКЦ, РКЦ та інших, звідки від діаспори почала потроху надходити релігійна література. Так було покладено початок зв'язків з діаспорою.

Проводилась нами і духовно-культурна просвітницька діяльність. Зокрема, ми привозили з Києва та розповсюджували серед мешканців міста газету УАПЦ «Наша віра», з редактором якої Євгеном Сверстюком у нас тоді налагодилась тісна співпраця і дружба. Пригадую, як Євген Сверстюк на наше запрошення приїхав до Чернігова. Я разом зі Славком Логіним зустрів його на автовокзалі, потім зробили екскурсію по історичних пам'ятках Чернігова, а увечері відбувся його творчий вечір у музеї Коцюбинського, на який прийшло дуже багато людей. Він розповідав про творчість «шістдесятників», про свого друга Василя Стуса та про своє ув'язнення в радянських таборах, про відродження УАПЦ та багато іншого. Було багато запитань, по закінченні люди підходили до нього і просили автограф. Під час вечора ми безкоштовно роздавали всім присутнім редаговану паном Євгеном газету «Наша віра», на якій люди і просили поставити автограф. З того часу спілкування і дружні стосунки з Євгеном Олександровичем я підтримував до останніх років його життя.

Оскільки у цей час у Чернігові не було свого священника УАПЦ, я продовжував відвідувати богослужіння катакомбної громади

ІПЦ-РПЦЗ. Участь у таємних літургіях Катакомбної Церкви, спілкування з багатьма її старенькими послідовниками, чимало з яких за віру пройшли в сталінські часи гоніння, репресії і концтабори, сприяли моєму більш глибокому воцерковленню та набуттю духовного досвіду і знань. Цей духовний досвід відклався у моїй свідомості і пам'яті на все життя. Напевно, найбільше мені запам'яталась моя перша сповідь у старенького катакомбного священика о. Нестора, який приїздив з Кубані. В радянські часи він піддавався арештам і тортурам за віру, але лишився незламним і продовжував своє таємне служіння. На моїй сповіді перше, що він запитав у мене: «Чи каєшся, що був «октябр'юнком», «піонером» і «комсомольцем» і що давав їхні безбожні клятви?». Покаяння у цьому гріху, зречення від комуністичних клятв та очищення від них у Катакомбній Церкві було важливою умовою для визнання себе християнином та допуску до причастя. Коли я сказав, що принципово не був «комсомольцем», він радісно сказав «Слава Богу!» і перехрестився. Потребу покаяння за гріх співучасті у комуністичних ритуалах я більше не чув ніде і ніколи, тоді як це є вкрай принциповим питанням до цього часу. Довелося мені тоді знати і багатьох інших катакомбних сповідників, які були носіями живої безперервної церковної традиції ще з «дорадянських» часів. Серед них, зокрема, варто згадати духовну доньку оптинського старця прп. Нектарія і останню монахиню Дивеївського монастиря матушку Серафіму (Куркай), а також таємно рукоположеного катакомбним архієпископом Антонієм (Голинським-Михайловським) старенького отця Антонія, який все життя принципово відмовлявся приймати радянський паспорт, як і багатьох інших. Спілкування з ними мало в ті часи дуже важливе значення для мого духовного становлення та подальшого вибору. Про цей досвід більш детально описано в моїй книзі «В катакомбах» (Луцьк, 2011 р.).

Варто відзначити, що у 1990 році новостворена чернігівська громада УАПЦ і чернігівська громада ІПЦ-РПЦЗ досить дружньо

взаємодіяли. Деякі члени громади ІПЦ навіть погодились записатись у члени громади УАПЦ, щоб тим самим допомогти подати списки «двадцятки» задля її реєстрації. Надавали вони допомогу і церковною літературою для бібліотеки УАПЦ. Окрім того, за допомоги чернігівської громади ІПЦ в 1990 р. у Чернігові було вперше самвидавном видано український православний молитовник УАПЦ. Це було перевидання діаспорного видання УАПЦ, яке члени громади ІПЦ тоді безкоштовно допомогли розмножити для членів громади УАПЦ. Допомагали вони також виданням листівок про правила поведження у храмі та іншим. У той час в обох громадах вірили, що невдовзі відбудеться поєднання між УАПЦ та ІПЦ-РПЦЗ, проте такі сподівання не справдилися і з часом існуючі розбіжності між юрисдикціями ще більше поглибились.

Комуністична влада тривалий час категорично відмовлялась реєструвати у місті громаду УАПЦ та передавати їй якийсь з недіючих храмів. Через це у Чернігові активісти громади УАПЦ та національно-демократичних сил (НРУ, УРП, СНУМ та ін.) писали численні звернення та влаштовували під стінами міської влади пікети з плакатами про вимогу дозволити відновлення церкви.

Перший молебень УАПЦ у Чернігові був відправлений у липні 1990 року під стінами недіючої тоді церкви свв. Михайла і Федора єпископом Чернігівським і Сумським Романом (Балашуком), який приїхав на започаткування національно-демократичними силами культурно-просвітницького походу-рейду по селах і містах області під назвою «Дзвін-90». Про перший приїзд єпископа УАПЦ до Чернігова домовлялись через Товариство української мови та НРУ Василь Чепурний та Володимир Ступак. Потім єпископ Роман так само очолив велелюдний молебень у Батурині, відправивши тут першу панахиду по гетьману Івану Мазепі. Похід «Дзвін-90» пройшов багатьма селами і містами Чернігівщини, зробивши вагомий внесок у національно-культурне і духовне пробудження місцевого населення. Проте єпископ Роман не ли-

шився у Чернігові і надалі продовжував своє служіння переважно на Західній Україні, більше так і не відвідавши місто своєї титулярної кафедри.

З другої половини 1990 р. ми стали постійно їздити у Київ до канцелярії та ради УАПЦ з проханням надіслати для Чернігова українського священника. Часто їздили В. Логін, С. Шумило та Надія Лук'яненко, згодом приєдналися Т. Непомняща, О. Сіренко та інші. Активне сприяння чернігівській громаді УАПЦ у цей час стали надавати представники чернігівського Руху В. Сарана, В. Ступак, В. Чепурний, Ю. Соболев та інші, від УРП – А. Шацький, А. Майба, М. Коваль та інші.

Першим священником УАПЦ, який восени 1990 р. побував у Чернігові, був отець Мефодій Андрущенко. Він був разом з іншим священником УАПЦ з Тернопільщини. Вони виступали з промовою під час одного з демократичних мітингів на Валу. А потім зайшли до розташованого поруч Спасо-Преображенського собору, який на той час ще діяв як музей, де вперше відправили коротенький молебень. Я тоді довго спілкувався з о. Мефодієм і другим священником. Отця Мефодія у диякони УАПЦ рукопоکлав в 1920-ті роки Василь Липківський, а у 1942 році він прийняв пересвячення і був рукоположений на священника. Казали, наче його рукопокладав на священника єп. Мстислав (Скрипник), але точно не пам'ятаю. Про відновлення УАПЦ о. Мефодій почув на Вінничині по радіо в 1989 р. і одразу поїхав до Києва та Львова, де приєднався до УАПЦ. З собою він мав старі богослужбові видання українською мовою, які багато років переховував.

Якщо не помиляюся, приїзд о. Мефодія до Чернігова відбувся 4 листопада 1990 р. на День пам'яті жертв Голодомору.

Факт несанкціонованої відправи молебню священниками УАПЦ у Спасо-Преображенському соборі викликав у місцевого партійного керівництва серйозне занепокоєння. І вже незабаром, напередодні приїзду до Чернігова патріарха Мстислава, собор спішно було передано РПЦ. Сталося це 15 листопада 1990 року.

Приїзд Патріарха Мстислава

Після проголошення Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України, під тиском національно-демократичних сил та народних депутатів з фракції «Народна рада», вдалося домогтися змін у ставленні республіканської влади УРСР до УАПЦ. Вже 2 жовтня 1990 р. Радою у справах релігій при Раді Міністрів УРСР було вперше офіційно зареєстровано Статут УАПЦ, що легалізувало конфесію та надавало юридичне право на реєстрацію громад та можливість отримання культових споруд. Одночасно з легалізацією УАПЦ, під тиском громадськості, народних депутатів та національно-демократичних сил (численні пікети, мітинги, голодування та петиції), радянською владою вперше за 49 років було надано дозвіл патріарху Мстиславу (Скрипнику) відвідати Україну.

20 жовтня 1990 р. пізно ввечері першоієрарх УАПЦ прибув літаком до Києва. Вже в самому аеропорту з великою наснагою його чекали сотні людей з різних регіонів України. Літак прибув із затримкою, тому чекати довелося кілька годин. Коли всі присутні побачили, як з трапу літака в білому підрыснику сходить старенький і німечний патріарх, всі з неймовірним піднесенням та екстазом стали голосно вигукувати «Слава Патріарху!» та «Слава УАПЦ!», а також співати «Боже великий єдиний...».

Від Чернігова патріарха в аеропорту зустрічали я та ще кілька активістів. З собою я привіз чернігівську козацьку корогу з написом «Чернігів» і двома перехрещеними шаблями, яку я випросив у чернігівському Товаристві української мови. В аеропорту я намагався високо тримати цю корогу, щоб патріарх міг побачити, що його зустрічають, зокрема, і чернігівці...

Потім ми всі разом автобусами з аеропорту поїхали на Софійську площу, де на патріарха чекав велелюдний і багатотисячний натовп. Десь близько опівночі на Софійській площі відбувся молебень, після якого вл. Мстислав звернувся до людей зі словом...

Важко передати відчуття того піднесення й ейфорії, які переповнювали людей. Вся Софійська площа і навколишні вулиці були переповнені незліченною масою людей. Складно сказати, скільки тисяч тоді зібралось послухати проповідь владика Мстислава, на якого багато хто тоді дивився як на «духовного лідера нації» та «українського Мойсея». Щоб почути тихий, слабкий і спокійний голос 92-річного патріарха, багатотисячний натовп стояв, затамувавши подих. Всі були настільки щільно притиснуті один до одного, що важко було поворухнутись чи протиснутись. Всю масу людей, мов морські хвилі, гойдало то в одну, то в іншу сторони, і жодним чином не можна було протистояти цій стихії, в якій «гойдались» всі, хто опинявся у цьому велелюдному морі.

Користуючись тим, що у мене в руках була корогва, я протиснувся слідом за групою священників поближче до трибуни посеред Софійської площі, де виступав патріарх. І знову корогву із написом «Чернігів» я намагався тримати якнайвище, щоб її у цьому людському морі міг побачити владика, доля якого колись була пов'язана також із Черніговом.

Наступного дня, 21 жовтня, зранку в Андріївській церкві у Києві відбулася перша в історії УАПЦ патріарша літургія, яку очолив вл. Мстислав разом з іншими ієрархами УАПЦ. У храмі під час служби я так само тримав чернігівську корогву...

В Україні патріарх Мстислав пробув близько місяця, відвідавши більшість регіонів України. 18 листопада 1990 р., в неділю, у соборі Святої Софії в Києві під час літургії відбулася інтронізація владика Мстислава на Патріарха Київського і всієї України. А вже через кілька днів, він відвідав Чернігів.

Мені випало тоді супроводжувати вл. Мстислава з Києва до Чернігова, щоб показувати водієві дорогу. Їхати до Києва ми мали разом зі Славком Логіним, але йому треба було займатись питаннями організації прийому патріарха у Чернігові. Тому я поїхав разом зі своїм братом Віталієм Шумилом.

У Києві ми зустрілись з патріархом, а потім вирушили на Чернігів. Владика Мстислав їхав разом з єп. Антонієм окремою машиною, а слідом за ними їхав автобус з групою молоді від київського СНУМу та Братства Андрія Первозванного, які мали у Чернігові забезпечувати безпеку патріарху. Разом з ними їхали і ми. На в'їзді до міста нас чекав Славко Логін, який також приєднався до кортежу.

Патріарх віз із собою кілька контейнерів медикаментів та одноразових шприців, тоді дуже цінних і рідкісних в СРСР, які він хотів добровільно передати в дар для чернігівських лікарень.

Проте місцева компартійна номенклатура зустріла 92-річного патріарха вкрай вороже і недоброзичливо. За її наказом місцева партійна преса на приїзд патріарха відгукнулася пасквілями під назвою «Кар'єра петлюрівського ад'ютанта», «Хто вони, автокефали?», «Панегірик на приїзд Мстислава», «Правда і тільки правда» і т. п. Під Чернігівською міськрадою, куди патріарх мав передати в дар медикаменти, завчасно був зібраний натовп провокаторів, які кричали образливі слова і кидалися в бік вл. Мстислава. Щоб забезпечити захист від провокаторів, ми разом з представниками київського та чернігівського СНУМу, НРУ, УРП та інших організацій створили навколо патріарха «живий ланцюг», міцно тримаючи один одного за руки і не даючи комсомольцям та біснуватим жінкам накинутись на старенького і немічного владика. Натовп провокаторів кричав лайливі слова і щоб перекрити їхні викрики, ми стали взамін голосно вигукувати «Слава Патріарху!» та «Слава УАПЦ!», продовжуючи міцно тримати навколо нього «живий ланцюг». Але коли потім вл. Мстислав благословив почати безкоштовно роздавати всім присутнім Біблії українською мовою, то ті, що найбільше кричали і кидалися, першими одразу рвонули вихоплювати Біблії і забули про те, заради чого їх там зібрали... Серед цього натовпу була і група учнів Чернігівського єпархіального училища, частина з яких, замість нападів, попросилися підійти під благословення до вл. Мстислава, а потім деякі з них приєдналися до УАПЦ.

Потім увечері біля ресторану «Дружба», де мала відбутись організована Товариством української мови та НРУ святкова вечерея, ми знову забезпечували «живе ланцюгове коло» навколо вл. Мстислава, міцно тримаючи один-одного за руки, щоб там так само провокатори не завдали шкоди 92-річному владиці.

Побаченим у Чернігові він був дуже засмучений. Вдруге в його житті Чернігів викликав не найкращі почуття (вперше – ув'язнення у чернігівській в'язниці гестапо, а вдруге – такий брутальний прийом та провокації з боку місцевої влади). В ресторані патріарх відмовився брати участь у вечері, а потім попросив звозити його до місця колишнього свого ув'язнення в гестапо, де тепер у приміщенні колишньої в'язниці розташований історичний інститут Чернігівського педуніверситету. Владика Мстислав розповідав, що в далекі 1940-ві під час ув'язнення з вікна в'язниці він бачив Катерининську церкву, погляд на яку зігрівав йому душу і давав сил та наснаги. Тож він захотів знову побачити цей храм...

Єдина нейтральна публікація про приїзд патр. Мстислава до Чернігова в офіційній пресі була розміщена у першому номері газети «Чернігівські відомості» від 26 листопада 1990 року. Всі інші, а особливо газета «Деснянська правда» – орган Чернігівського обкому КПУ, продовжували поливати брудом як 92-річного архієрея, так і УАПЦ. Особливо активно подібні опуси під різними псевдонімами у місцевій пресі писав прес-секретар обласного управління КДБ О. Добриця.

Не дивлячись на те, що ще у жовтні республіканські органи влади УРСР офіційно зареєстрували Статут УАПЦ та легалізували її діяльність в республіці, місцеві компартійні чиновники у Чернігові категорично відмовлялись реєструвати громаду УАПЦ та передати їй храм для богослужінь. Вони продовжували кампанію цькування, дискредитації та поливання брудом. Чинився тиск на роботі і на деяких активістів УАПЦ.

Щодо мене, то в цей час я ще навчався у школі, тож за активну участь у СНУМі та УАПЦ на мене з боку дирекції, вчителів та

комсомольського активу почався шалений тиск, погрожували виключенням зі школи, влаштовували при всіх учнях показові «уроки перевиховання», обзиваючи «фашистом» та «бандерівською наволоччю»; чинився тиск на батьків на роботі з погрозами не дати квартиру та зіпсувати кар'єру...

Попри всі неприємності рух за відродження УАПЦ на Чернігівщині набирав все більшого поширення. Почали з'являтися групи прихильників УАПЦ у Ніжині, Прилуках та інших містах області. Переважно це були члени Товариства української мови, НРУ та УРП, але бувало, що переходили і просто віруючі.

Отець Семен Перва – перший священик УАПЦ

На початку 1991 року з особистого благословення патріарха Мстислава до Чернігова нарешті було вперше на постійній основі направлено священика УАПЦ. Ним був о. Семен Перва з Івано-Франківщини. Пригадую, як мені було доручено їхати його зустрічати і провести на засідання Товариства української мови, щоб він тут виступив і познайомився з місцевою українською громадою... Він приїхав до Чернігова з одним саквояжем, у холодному потертому синьому плащі, з собою мав тільки підрясник, хрест, Біблію і кілька богослужбових книжок. Жити йому не було де, тому довелося його поселити у одного з членів Товариства мови...

З появою священника релігійне життя заметушилося. Вирішено було розпочати регулярні богослужіння та посилити вимоги передати для служб якийсь з недіючих храмів міста.

Одну з перших служб у місті о. Семен відправив на Вербну неділю 1991 року. Більше як за тиждень до свята віруючі звернулися до міської влади з проханням про дозвіл на відправу богослужіння у недіючій П'ятницькій церкві, але влада відмовила. Попри це служба відбулася просто неба під зачиненими дверима храму. На першу відправу УАПЦ зібралось понад 50 осіб. За тиждень до

Пасхи віруючі знову звернулися до міської влади з таким же проханням, і цим разом отримали дозвіл. Почались приготування до першої за багато років служби у П'ятницькій церкві. Але за день до свята голова міськвиконкому Мельничук та директор архітектурного заповідника Сидельников відмовили. Все ж, незважаючи на всі перешкоди, 6 квітня ввечері відбулось богослужіння під зачиненими дверима П'ятницької церкви, а на Великдень – освячення пасок.

Ця служба зібрала велику кількість людей. Співав хор Товариства української мови під керівництвом викладачки Чернігівського музучилища Лариси Куровської. Цей хор до того в своєму репертуарі мав лише народні українські пісні і ніколи не практикував церковних співів. Проте за короткий час вони за допомогою о. Семена навчилися співати церковних піснеспівів за творами українських композиторів Д. Бортнянського, М. Березовського, А. Веделя. Так було сформовано перший у Чернігові церковний хор УАПЦ.

На другий день Великодня відбувся молебень просто неба під закритими дверима козацької Катерининської церкви, у приміщенні якої знаходився музей народної творчості. 9 квітня на тому ж місці було відправлено поминальну панахиду по спочилих.

Оскільки тоді в молодій громаді УАПЦ я був ще єдиний, хто вмів читати церковно-богослужбові тексти, молитви, Псалтир та інші церковні книги, то о. Семен попросив мене бути при ньому псаломником та помічником. Тож з того моменту протягом всього 1991 року під час усіх служб і молебнів УАПЦ у Чернігові та області я всюди завжди супроводжував його, допомагаючи під час проведення служб.

9, 10 і 11 квітня о. Семен разом з нашим активом Братства Андрія Первозванного провели на честь Пасхи Христової добродійні акції у кількох дитячих садках та в будинку для престарілих. Дітям та людям похилого віку ми дарували іконки, хрестики, пасочки, крашанки та інші дарунки. Допомогу в організації цієї ак-

ції надало Товариство Андрія Первозванного з США та інші представники української діаспори.

Згодом молебні на чолі з о. Семеном стали проводитись щонеділі просто неба під закритими дверима Катерининської церкви, збираючи все більше прихильників. Один з таких молебнів відбувся 26 квітня 1991 р.

Шляхами відродження

Протягом 1990 – 1991 рр. ми не припиняли писати листи і звернення як до місцевої, так і республіканської влади з вимогою зареєструвати громаду УАПЦ та передати їй храм. Так в Державному архіві Чернігівської області зберігся мій лист від 5 квітня 1991 р. на ім'я Голови Верховної Ради УРСР Л. М. Кравчука (ДАЧО. Ф. р5166. Оп. 3. Спр. 103. Лист Шумила С. В. від 05.05.1991 р.). Письмову відповідь на цей лист було доручено надати Уповноваженому Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР по Чернігівській області А. А. Кочерзі. У своєму листі на моє ім'я від 20 травня 1991 р. (№ 9/79) він надав чергову формальну відписку, повідомивши, що «облвиконком вирішив перенести реєстрацію релігійного об'єднання до вивчення можливості передачі віруючим інших молитовних споруд». Цим же листом повідомлялося, що Катерининська церква у м. Чернігові, на яку претендувала громада УАПЦ, внесена до переліку споруд, «які не підлягають передачі у постійне користування релігійним організаціям», а використовуваний під музей Борисоглібський собор, на який теж претендувала громада УАПЦ, начебто вже переданий Чернігівській єпархії РПЦ (ДАЧО. Ф. р5166. Оп. 3. Спр. 103. Відповідь А. А. Кочерги від 20.05.1991, № 9/79). Копія цього документа додається до цієї статті.

Також під стінами місцевих органів влади продовжували влаштовувати численні пікети з вимогою поновити УАПЦ в правах.

23 квітня 1991 р. Верховною Радою УРСР під тиском депутатів з фракції «Народна рада» було прийнято Закон «Про свободу совісті і релігійних організацій». Цей законодавчий акт проголошував рівність всіх релігій і конфесій перед законом. Після цього місцева комуністична влада, вдаючи на словах відданість принципам «перебудови», «гласності» та «демократизації», не могла вже надалі цілковито ігнорувати існування громади УАПЦ і відмовляти в реєстрації та передачі храму. Тим паче, що на чиновників не припинявся тиск боку громадськості та національно-демократичних сил.

Шикаючи як викрутитись з ситуації, місцева влада спершу хотіла громаду УАПЦ сховати подалі від центру міста, тому запропонували передати напівзруйновану будівлю колишньої Казанської церкви, яка не була на той час пристосована до богослужінь і навіть не мала куполів. Чиновники розуміли, що на її відбудову знадобляться роки і численні кошти, яких громада не мала. Тож передачею напівзруйнованої будівлі колишнього храму можна було б вирішити одразу дві проблеми: 1. Зняти обвинувачення у небажанні виконувати новоприйнятий Закон «Про свободу совісті і релігійних організацій»; 2. Нейтралізувати громаду УАПЦ та усунути її від активних дій у центрі міста. Проте в громаді, розуміючи сенс такої підступної «люб'язності», твердо настоювали на передачі саме Катерининської церкви, буквально закидуючи своїми зверненнями місцеві та республіканські органи влади.

Ми також активно інформували українську діаспору про релігійну ситуацію у Чернігові. Коли в США журналіст та історик УАПЦ Олександр Воронин (1926 - 2013) – багаторічний редактор української редакції радіостанції «Голос Америки» (1971–1989) та директор видавництва «Воскресіння» (Кенсінгтон), заснував видання бюлетеня «Благовісник відродження УАПЦ», то у Чернігові було відкрито корпункт, представником якого було призначено мене. Я тоді регулярно передавав новини про життя грома-

ди УАПЦ у Чернігові, які друкувалися у «Благовіснику» і завдяки цьому ставали відомими по всій українській діаспорі.

Сприяли ми і відродженню козацтва Чернігівщини. Зокрема, за участі і благословення о. Семена Перви та інших активістів УАПЦ 18 травня 1991 р. в приміщенні Чернігівського музею М. Коцюбинського відбулася перша Установча рада Козацького товариства Чернігівщини, на якій було покладено початок відродження козацького руху краю.

Важливою подією у справі національно-культурного та духовного відродження на Чернігівщині, зокрема й УАПЦ, був організований Товариством української мови спільно з Народним Рухом України у липні 1991 року культурно-просвітницький похід-рейд «Козацькими шляхами» по містах і селах Чернігівської області. У цьому поході, разом з представниками національно-культурних та політичних організацій, брали активну участь священник Семен Перва, представники активу чернігівської громади УАПЦ В. Логін, С. Шумило та інші.

Похід розпочався 13 липня з молебню під стінами П'ятницької церкви. А зранку наступного дня всі ми кількома автобусами вирушили в дорогу. Наш шлях пролягав через Седнів, Березне, Волосківці, Жовтневе, Сосницю, Авдіївку, Дігтярівку, Комань, Новгород-Сіверський, Короп, Батурин та інші села і міста області. Ночували у наметах, їжу варили на вогнищах. Під час рейду автобуси з учасниками походу зупинялися по всіх цих селах, де проводили культурно-просвітницьку роботу з місцевими мешканцями, популяризуючи національно-культурні цінності, мову, історію та спадщину українського народу. Виступав всюди по селах і о. Семен Перва, який у своїх проповідях розповідав людям про потребу вірити в Бога, творити добро і виконувати Заповіді Божі. Отець Семен не був теологом. Проповіді його були може надто прості, але саме тим вони були зрозумілі і прийнятні простим людям.

Євген Сверстюк на цей похід нам безкоштовно передав з Києва велику партію газет УАПЦ «Наша віра», які я зі Славком Логі-

ним всюди роздавали під час акцій місцевим мешканцям та розповідали про гоніння комуністичного режиму на віру і Церкву, розстріли священиків та руйнування храмів. Також всі разом ми вели роз'яснення та агітацію серед людей за Незалежність України та проти антинародної політики комуністичного безбожного режиму. Слова правди багатьом тоді розплющували очі. Все це в тій чи іншій мірі готувало ґрунт до набуття Україною омріяної та вистражданої незалежності.

Особливо запам'яталося, як під час походу у селі Дігтярівка на Новгород-Сіверщині пізно ввечері нас зустрічало все село. На ранок у стінах місцевої напівзруйнованої мазепинської церкви Покрова Богородиці вперше за багато років нами було відслужено молебень. Ця церква унікальна не тільки тим, що її побудував гетьман Іван Мазепа, але й тим, що саме в ній, за переказами, 30 жовтня 1708 р. відбулася історична зустріч між гетьманом України та королем Швеції Карлом XII і саме тут було підписано українсько-шведську військово-політичну угоду. На спомин про ті події у стінах старовинного храму було відслужено панахиду за гетьманом Іваном Мазепою та всіма козаками і героями, які полягли у боротьбі за волю і незалежність України. На молитву зібралось майже все село. Служб Божих вони не чули тут вже кілька десятиліть. Старі бабці просили о. Семена залишитись у них назавжди і правити тут богослужіння.

У іншому селі Комань на Новгород-Сіверщині відвідали козацький цвинтар, де начебто була десь і могила видатного соратника Б. Хмельницького, полковника і наказного гетьмана Війська Запорозького Івана Богуна, якого було страчено поляками в 1664 році. Відвідавши це святе місце, нами вперше за багато років тут було відслужено панахиду по Івану Богуну.

Особливо урочисті заходи були проведені у колишній гетьманській столиці Батурині. У ці дні сюди з'їхалися сотні людей з різних областей України. Ми зупинилися на нічліг у наметах на березі річки Сейм. До отця Семена тут приєднався інший свяще-

ник УАПЦ з Києва о. Петро Бойко – відомий український радіоведучий, який деякий час виконував обов'язки секретаря патріарха Мстислава. У Батурині з ініціативи Товариства української мови та НРУ тоді було встановлено й освячено духовенством УАПЦ першу в Україні пам'ятну плиту на честь гетьмана Івана Мазепи, а також відслужено по ньому панахиду. На акцію зібралось кілька тисяч людей.

Ці просвітницькі заходи по селах і містах Чернігівщини мали широкий резонанс і набули важливого значення у подальшому пробудженні національної та релігійної свідомості багатьох мешканців Чернігово-Сіверщини.

Коли у серпні 1991 р. відбувся путч «ГКЧП», ми з о. Семеном Первою та іншими парафіянами УАПЦ обговорювали ці події, підтримавши від імені громади УАПЦ національно-демократичні сили Чернігівщини у боротьбі за незалежність та проти відновлення комуністичного тоталітарного режиму. Члени громади УАПЦ брали активну участь у протестних акціях проти путчу «ГКЧП». На наше прохання о. Семен тоді служив на квартирі молебень з особливою молитвою, щоб Господь благословив Україну та дарував країні незалежність і мир. Такі самі молебні духовенство і вірні УАПЦ, УГКЦ та інших конфесій здійснювали в ті дні по всій Україні.

А вже 24 серпня 1991 року Верховна Рада ухвалила Акт проголошення незалежності України. Безбожний ССРСР припиняв своє існування, а з ним і КПСС. Україна стала самостійною державою.

З проголошенням незалежні України почала змінюватись і політика місцевої влади щодо релігії та свободи совісті. Завдяки активній і наполегливій підтримці представників чернігівських національно-демократичних сил В. Сарани, В. Ступака, В. Чепурного, Ю. Соболя та інших нарешті 21 вересня 1991 року вдалося домогтися рішення влади про передачу чернігівській громаді УАПЦ першого храму – маленької П'ятницької церкви у центрі міста. Вона на той час належала до музею, який не функціонував.

Опалення в ній не було, як не було там ані ікон, ані підсвічників та інших предметів культу. Доводилось все приносити самим з дому і робити самотужки. Замість аналоя посередині храму лежали каміння від старого фундаменту, яке прикрасили рушниками і поклали на них ікони. Замість підсвічника зробили дерев'яну коробку, в яку насипали піску, щоб можна було ставити туди свічки. В храмі взимку було дуже холодно, обігріву не було, доводилось тепло вдягатись і так служити... Так почав на перших порах функціонувати перший храм УАПЦ у Чернігові.

Освячення П'ятницької церкви і перша літургія у ній відбулися 21 вересня 1991 р. на свято Різдва Богородиці. Службу очолив направлений з Києва єпископ Пантелеймон (Романовський), якого у липні 1991 року патріарх Мстислав та єпископ Антоній (Щерба) з США висвятили на єпископа Дніпропетровського. Не маючи у Дніпропетровську храму, він хотів стати єпископом Чернігівським і почав приїздити та служити тут, навіть не ставлячи до відома громаду. Зарекомендував він себе не з найкращої сторони... Ближче знайомство з вищим церковним функціонером викликало перші непорозуміння та розчарування. Адже люди стільки років самотужки, власними силами і без жодної допомоги церковного керівництва, створювали на «пустому місці» ґрунт і виборювали храм... А тут приїхав «бос», який не доклавши жодних зусиль до цього, тепер хотів все підім'яти під себе і «приватизувати», не рахуючись з думкою громади і цілковито ігноруючи принципи соборноправності. Виявилось, цей «владика» нічим не відрізнявся від таких же колег з «конкуруючої» юрисдикції.

Не бажаючи мати над собою такого «пана», чернігівська громада з листопада 1990 р. просила церковний провід УАПЦ рукопокласти на чернігівського єпископа 90-річного о. Мефодія Андрущенка, якого в диякони рукопокладав іще Василь Липківський. Проте ця ініціатива не знайшла підтримки у Києві і Чернігів до початку 1992 року лишався фактично без архієрея, хоча фор-

мально чернігівським єпископом УАПЦ продовжував вважатись єпископ Роман (Балашук).

Першим реальним чернігівським архієреєм УАПЦ став на початку 1992 року єпископ Полікарп (Пахолук), навколо якого в громаді УАПЦ вже по-новому забувало життя. Отець Семен Перва змушений був полишити Чернігівщину. Серед кліру П'ятницької церкви, а згодом і переданої УАПЦ другої церкви свв. Михайла і Федора, з'явилися нові священики, тепер вже з місцевих мешканців. Але це вже інша історія, свідком якої я не був.

В січні 1992 року я остаточно відійшов від участі в діяльності УАПЦ та цілковито залишив участь у політичних рухах та організаціях, продовживши відвідувати як простий мирянин богослужіння Катакомбної Церкви.

В чернігівській же громаді УАПЦ на зміну першим романтикам-ідеалістам на той час прийшли вже нові люди, які й стали свідками та учасниками нової її історії.

***

Відродження УАПЦ в 1990 – 1991 рр. значною мірою було пов'язане з періодом небувалого і щирого патріотичного підйому та ентузіазму, романтизму та ідеалістичних надій в суспільстві. Переживши добу атеїстично-комуністичного дурману, притлумлення віри і правди, люди нарешті відчули подих свободи. Це не був героїзм. Для багатьох, зокрема і для мене, участь у тих процесах – це був щирий порив, внутрішній духовний пошук Бога та Правди Його. Пошук вищого сенсу та самопізнання, який у ту добу проявився саме у такій формі. Цей шлях пошуків не був прямим і легким. Чимало було спотикань і помилок... У когось він був надто ідеалістичний, у когось – надто політизований... Не все з тих надій виправдалося. Чимало хто потім пережив внутрішнє розчарування і нові пошуки... Як би там не склалось, це був щирий порив після багатьох десятиліть безбожжя, несвободи і олжі

вивільнитись з того духовного «вавілонського полону», відшукати «самого себе» і особисту стежку до Бога. Можна по-різному оцінювати ті події і процеси. Проте вони назавжди ввійдуть в історію як становлення незалежної України, так і українського духовно-релігійного відродження кінця ХХ століття.

Іменний покажчик

Авдій Василь, псевдонім автора чернігівських видань – 45, 56,

Алексій II (Рєдігер), московський патріарх – 10, 64, 81, 117,

Амвросій (Полікопа), архієпископ, нині митрополит Чернігівський і Новгород-Сіверський УПЦ Московського патріархату – 71, 72, 81,

Андросенко Юрій, студент духовної семінарії УАПЦ – 68,

Андрущенко Методій, священник УАПЦ – 18, 36, 37, 158, 170,

Антоній (Вакарик), архієпископ РПЦ, митрополит Чернігівський і Ніжинський УПЦ Московського патріархату – 18, 19, 32, 34, 48, 49, 52, 55-57, 79-81, 113, 115, 146,

Антоній (Масендич), митрополит УАПЦ, згодом перейшов до московського патріархату і закінчив своє життя у Барнаулі, де очолював місцеву єпархію РПЦ – 41, 161,

Апанасенко Микола, член Чернігівського православного Братства, нині – священник храму св. вмц. Катерини – 43,

Астаф'єв Олександр, доктор філологічних наук, професор Ніжинського державного університету імені М.В.Гоголя – 70,

Астаф'єва Марія, кандидат фізико-математичних наук, одна із засновниць Всіхсвятської парафії у Ніжині, голова ніжинської університетської «Просвіти» – 52, 70, 73, 74,

Баранович Лазар, чернігівський архієпископ, фактичний глава Київської митрополії понад 20 років – 28,

Барановський Петро, архітектор, ініціатор відновлення П'ятницької церкви після другої світової війни – 34,

Бату (Батий), хан Золотої Орди – 37,

Бацанський Віталій, настоятель церкви святих Костянтина і Єлени у Ніжині – 4,

Білаш Володимир, український композитор, голова Спілки композиторів – 71,

Боба Софія, пенсіонерка, парафіянка храму св. вмц. Параскеви-П'ятниці – 7, 95, 97, 98, 100-102, 104, 108, 119-123,

Богун Іван, полковник, герой визвольної війни 1648-1654 років – 24, 25, 168,

Бойко Петро, диктор Українського радіо, священник УАПЦ – 25, 169,

Борецький Миколай, митрополит, певний час глава УАПЦ – 5,
Бутко Микола, голова Чернігівської обласної державної адміністрації – 68, 69, 80, 88,
Вакуленко Микола, керуючий справами Чернігівського облвиконкому – 32,
Варлаам (Пилипишин), єпископ Чернігівський і Ніжинський УПЦ КП – 51, 53, 58, 63, 67, 77, 91, 98, 104, 134,
Варфоломій I (Архонтоніс) – архієпископ Константинополя і Нового Риму, вселенський патріарх – 65, 89,
Вачнадзе Інесса, вчителька, голова Чернігівського православного Братства – 4, 30, 44, 52, 108, 109,
Вітренко Наталія, голова Прогресивної соціалістичної партії, учасниця блокування Катерининської церкви – 71,
Вознюк Тарас, політолог, один із засновників громади св. вмчц. Параскеви-П'ятниці – 4, 7, 13,
Волин Віктор, священник УПЦ МП – 80,
Володимир (Ладика), єпископ, нині митрополит Миколаївський – 76, 134,
Володимир (Романюк) – митрополит Чернігівський і Сумський, потім Патріарх Київський і всієї України – 4, 22, 51, 62, 65, 76, 125,
Володимир (Сабодан), митрополит ростовський РПЦ, митрополит київський УПЦ Московського патріархату – 40, 41, 68, 117,
Галковська Надія, вчителька, поетеса, учасниця походу «Козацькими шляхами» – 24, 102, 124,
Геннадій (Авдеєв), ігумен – 68,
Герчанівська П., дослідниця зі Львова – 44,
Гладенький Василь, настоятель парафії УПЦ Київського патріархату у Срібному – 50,
Гліб, чернігівський князь – 31,
Глухенький Андрій, науковий працівник Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» – 135,
Гоголь Микола, російський і український письменник – 57,
Голдовський Григорій, голова Срібнянської райдержадміністрації – 80,
Голобатовський Іван, священник УПЦ Московського патріархату (Ріпки) – 55,

Головатенко Олег, журналіст – 81,

Горілий Іван, ветеран другої світової війни, прихожанин храму св. вміц. Параскеви-П'ятниці – 4, 60, 63, 100, 104, 108,

Григорович Лілія, народний депутат України – 68,

Грищенко Григорій, прихильник української церкви у Ріпках – 55,

Гудима Олександр, народний депутат, голова Всеукраїнського православного Братства апостола Андрія Первозваного – 36, 68,

Гузь Ніна, вчителька, дописувачка газети «Сіверщина» (Сокиринці Срібнянського району) – 50,

Даниїл (Чокалюк), ректор Київської православної академії та семінарії, архієпископ, митрополит Рівненський і Острозький – 51, 85, 87,

Данилюк Михайло, пенсіонер, відповідальний секретар обласної організації Народного Руху – 21,

Данильченко В., псевдонім автора «Деснянської правди» – 13,

Двінятин Олександр, настоятель П'ятницької церкви – 63, 80, 104,

Дворник Анатолій, робітник, член Народного Руху (Борзна) – 15,

Дерба Раїса, вчителька, авторка публікацій про Рух та УРП – 17, 18,

Дерев'яно Віра, вихователька дитсадка, учасниця зустрічі патріарха Мстислава в Києві – 8, 108,

Димитрій І (Пападопулос), Вселенський патріарх (1972-1991) – 5, 29,

Димитрій (Рудюк), єпископ Переяслав-Хмельницький, нині – митрополит Львівський – 84, 88,

Димитрій (Туптало), ігумен Максаківського Спасо-Преображенського монастиря, митрополит Тобольський, святий православної церкви – 84,

Добриця Олександр, майор КДБ – 25-28, 162,

Донець Іван, депутат Чернігівської міської ради, голова організації ПСПУ, організатор блокування Катерининської церкви – 71,

Дрозд Володимир, письменник, головний редактор журналу «Київ» – 71,

Дрозденко Володимир, інструктор обкому комуністичної партії – 19,

Дурдинець Василь, віце-прем'єр-міністр України – 53,

Дурнас Микола, священник УПЦ КП – 80,

Євсієнко Дарія, інженер, одна з ініціаторок відродження УАПЦ в Чернігові – 7, 92, 93, 97, 108, 124, 127, 128,

Євстафія (прізвище невідоме), монахиня УАПЦ – 54,

Ємельянов Віктор, історик-краєзнавець, голова ніжинського товариства «Меморіал» – 70,

Жулинський Микола, віце-прем'єр-міністр України – 50,

Згонник Олексій, активіст УАПЦ, нині священник української церкви на Сумщині – 44,

Згурський Олександр, голова виконкому Батуринської селищної ради народних депутатів – 16,

Зезуль Сергій, член Чернігівського православного Братства – 43-45,

Іван IV (Грозний), московський цар – 37,

Іваненко Сергій, священник РПЦ, згодом перейшов до української церкви – 79,

Іващенко Іван, робітник, один з ініціаторів відродження УАПЦ, довголітній хорист П'ятницької церкви – 7, 108, 111,

Ізяслав, єпископ (нині на спокої) – 51,

Іоанн (Бондарчук), архієпископ РПЦ, митрополит УАПЦ – 6, 147, 152, 153,

Іоанн (Дерев'янку), єпископ Лондонський УАПЦ – 58,

Іоанн (Сіопко), єпископ Чернігівський і Сумський – 46, 47, 76, 105, 132, 134,

Іоасаф (Шибяєв), єпископ Курський і Обоянський УПЦ Київського патріархату – 58, 87,

Казибрід Іван, архітектор, прихожанин П'ятницької церкви – 63,

Кайба Філіп, староста парафії УПЦ Київського патріархату у селі Клубівка Ріпкинського району – 59,

Канівець Віктор, доктор сільськогосподарських наук, голова Чернігівського комітету захисту українського православ'я – 27, 53, 55, 69, 108,

Карпов Георгій, генерал-майор НКВС, уповноважений Ради у справах релігій – 26,

Каскевич Михайло, голова Чернігівської обласної державної адміністрації – 69,

Кательницький Володимир, ініціатор відродження УАПЦ, по-звірячому закатований разом з матір'ю – 5, 152, 154,

Кауров Валерій, одеський активіст «руського міра», учасник блокування Катерининської церкви – 71,

Кашка Володимир – письменник, голова Бахмацького об'єднання Товариства української мови імені Т.Шевченка – 25,

Кириченко Петро, священник храмів святих Параскеви – П'ятниці та Михайла і Федора – 37, 39, 40, 46, 91, 92, 106, 131, 134,

Климент (Куц), архієпископ Сімферопольський і Кримський – 86, 87,

Ковальчук Олександр, професор Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя, голова Ніжинського комітету захисту українського православ'я – 69, 74,

Ковбусь Сергій, робітник, один із ініціаторів відродження УАПЦ в Чернігові – 6, 97, 102,

Козак Михайло, митрофорний протоієрей, благочинний Бобровицького району – 47, 48,

Колбаса Сергій, журналіст (Ріпки) – 55,

Колесник Леонід, пенсіонер, автор публікацій на церковні теми – 45, 68,

Кондра Надія, вчителька з села Монастирище Ічнянського району, засновниця релігійної громади УАПЦ, голова районного товариства «Просвіта» імені Т.Шевченка – 4, 42, 52,

Косих Віталій, заступник голови, згодом голова Чернігівської міської ради – 19, 96, 110,

Костенко Юрій, голова Українського Народного Руху – 84,

Костур Андрій, священник УПЦ Київського патріархату – 60,

Кочевський Віктор, український поет – 71,

Кочерга Анатолій, уповноважений у справах релігій виконкому Чернігівської обласної ради – 20, 32, 121, 165,

Кравчук Леонід, Голова Верховної Ради, президент України – 32, 49, 116, 165,

Кузуб Микола, капітан теплохода, козацький суддя – 62,

Курас Іван, віце-прем'єр-міністр – 52,

Куровська Лариса, викладачка, одна з ініціаторок відродження УАПЦ, довголітня регент церковного хору П'ятницької церкви – 7-9, 12, 17, 61, 85, 92, 100, 106, 120, 122, 124, 125, 133, 164,

Кучма Леонід, президент України – 53, 69, 71, 83,

Лаврентій (Проскура), священник, канонізований православною церквою – 57, 138,

Лаврик Микола, голова Чернігівської обласної державної адміністрації – 71,

Лісовий Андрій, працівник податкової інспекції, тривалий час був головою громади храму святої Катерини – 7,

Левченко Віктор, пенсіонер, тривалий час був головою громади храму святої Катерини – 7, 120, 121,

Леонов Іван, секретар обкому комуністичної партії – 12,

Леонов Микола, активіст УАПЦ – 4,

Лісовенко Василь, перший секретар обкому комуністичної партії – 31,

Липківський Василь, митрополит, предстоятель УАПЦ – 5, 18, 158, 170,

Лисенко Олександр, голова Чернігівського облвиконкому, заступник голови обласної ради – 33, 68, 80,

Литвин Тамара, заступниця голови Чернігівського облвиконкому – 20,

Логін В'ячеслав, інженер, ініціатор відродження УАПЦ в Чернігові, делегат першого Всеукраїнського православного собору, нині – архієпископ Ново-грудський і Північно-Американський Білоруської автокефальної православної Церкви – 7, 8, 36, 39, 91, 93, 94, 100, 105, 106, 114, 121, 126, 129, 131-133, 147, 149, 150, 152, 155, 160, 161, 167,

Лугановський Олексій, паламар, нині – настоятель парафії святого Олексія, чоловіка Божого (Мена), прийняв монашество з ім'ям Марк – 68,

Лук'яненко Левко, політв'язень, народний депутат, Герой України – 25, 53, 151,

Лук'яненко Надія, пенсіонерка, одна із засновниць перших чернігівських громад УАПЦ, прихожанка храму святих Михайла і Федора – 7, 31, 36, 90, 95, 97, 100, 107, 108, 120, 121, 124, 129, 130, 133, 151, 158,

Мазепа Іван, гетьман України – 15, 16, 24, 25, 27, 34, 76, 157, 168,

Максим (Филимонович), ніжинський протопоп, митрополит РПЦ – 59,

Максимонько Володимир, лікар, голова Ніжинської організації Народного Руху – 21,

Маленко Григорій, головний лікар обласного діагностичного центру захисту та оздоровлення населення – 85,

Марченко Володимир, провідний діяч Прогресивної соціалістичної партії України, учасник блокування Катерининської церкви – 71,

Махіна Лариса, редакторка єпархіальної газети УПЦ Московського патріархату «Троїцький вісник» – 56, 81, 116,

Мащенко Микола, український кінорежисер – 71,

Мельник Анатолій, заступник голови Чернігівської обласної державної адміністрації – 53, 55,

Мельничук Валентин, голова Чернігівської міської ради, представник Президента в Чернігівській області, нині – заступник голови обласної ради – 19, 52, 68, 95, 110, 113, 117, 123, 134, 164,

Мироненко Віктор, історик, голова чернігівського земляцтва у Москві – 38,

Михайл (Зінкевич), єпископ Сумський, згодом – Чернігівський, нині – митрополит Луцький – 59, 60, 87, 99, 127,

Михайлечко Богдан, священник, голова ініціативної групи відродження УАПЦ – 5,

Михайло, чернігівський князь, святий православної церкви – 36, 38,

Мілейко Ганна, учасниця зустрічі Патріарха Мстислава в Києві, хористка церковного хору П'ятницької церкви – 8, 108,

Могучов Леонід, художник – 40,

Молочко Віктор, завідуючий відділом у справах релігій Чернігівської облдержадміністрації – 69, 91, 97, 113,

Монастирський Володимир, послушник – 68,

Мороз Валентин, дисидент – 62,

Мороз Олександр, Голова Верховної Ради – 75,

Морозов Олександр, священник, історик, директор музею рідкісної книги Ніжинського державного педагогічного університету імені М.Гоголя, клірик Всіхвятської церкви – 59, 70,

Москаленко Віталій, один із засновників Народного Руху в Чернігові, засновник і редактор газети «Громада» – 26,

Мстислав I (Скрипник), Патріарх Київський і всієї України – 5-9, 17-22, 28, 40, 61, 90, 93, 94, 101, 108-110, 120, 152, 158-163, 169, 170,

Мстислав, чернігівський князь – 31,

Мулява Володимир, гетьман українського козацтва – 71,

Мушкетик Юрій, голова Національної Спілки письменників України – 71,

Некоз Борис, редактор сосницької районної газети «Радянський патріот» – 28,

Немирівська Таїсія, мистецтвознавець – 4, 30,
Неофіт, перший відомий чернігівський єпископ – 45,
Непомняща Тамара, пенсіонерка, прихожанка храмів УАПЦ, на її квартирі про-
водились деякі збори ініціаторів відродження церкви – 7, 36, 63, 93, 97, 119,
129, 158,
Нестеренко Галина, педагог, активістка чернігівського товариства «Просвіта»
імені Т.Шевченка – 15, 63, 108,
Нестор, єпископ (нині на спокої) – 51,
Никодим (Руснак), митрополит Харківський УПЦ Московського патріархату, який
формально виступив ініціатором розкольніцького харківського собору – 40,
Никон (Калембер), єпископ Чернігівський і Ніжинський – 3, 4, 59-61, 63, 69, 77,
80, 82-88, 99, 127,
Новиченко Леонід, провідний український літературознавець – 71,
Олександр (Решетняк), архієпископ Білоцерківський – 87,
Олексієнко Євген, прихильник української церкви у Ріпках – 55,
Омельченко Олександр, київський міський голова – 84,
Онищенко Надія, журналістка, працівниця Центру української діаспори Ніжин-
ського державного університету імені М.Гоголя – 73,
Орда Євген, член Чернігівського православного Братства, священник храму св.
вмц. Катерини – 43, 44, 83, 85,
Осадців Іван, лікар, голова чернігівської міської екологічної асоціації «Зелений
світ» – 58, 61, 85,
Павленко Сергій, журналіст, власкор «Голосу України» по Чернігівській області
– 33, 34,
Павловський Іван, митрополит, певний час глава УАПЦ – 5,
Пантелеймон (Романовський), єпископ УАПЦ, згодом перейшов до УПЦ Мос-
ковського патріархату – 34, 37, 170,
Парашин Сергій, генеральний директор Чорнобильської атомної станції – 57,
Перва Семен, перший священник УАПЦ в Чернігові – 20, 23, 25, 34, 37, 49, 67, 68,
91, 94, 96-98, 101, 103, 110, 111, 114, 121 – 123, 125, 130, 163-165, 167-169, 171,
Петлюра Симон, Головний Отаман УНР – 21, 93,
Петров Юрій, священник П'ятницької церкви – 4, 54, 95, 134,

Петухов Володимир, прихожанин церкви святих Михайла і Федора – 3,
Півень Михайло, голова Коропської районної державної адміністрації – 83,
Плющ Іван, народний депутат, Голова Верховної Ради – 84, 88, 114,
Погребенник Федір, український літературознавець – 71,
Полікарп (Пахолук), єпископ Чернігівський і Сумський – 38, 40, 76, 91, 94, 103,
104, 130-134, 134, 171,
Полуботок Павло, чернігівський козацький полковник, наказний гетьман – 14,
76,
Рейган Рональд, президент США – 62,
Решетнюк Раїса, голова чернігівського відділення Союзу українок, артистка
обласної філармонії – 4, 101, 124,
Роман (Балащук), перший єпископ Чернігівський і Сумський, нині – митрополит
Вінницький – 6, 12-15, 39, 76, 90, 122, 153, 157, 171,
Ростовська Ольга, викладачка, голова ніжинського університетського товариства
«Просвіта» імені Т.Шевченка – 52,
Рудьковський Микола, народний депутат, один з керівників Соціалістичної
партії – 57,
Сарана Валерій, викладач, голова краювої організації Народного Руху – 4, 7, 21,
36, 75, 77, 84, 95, 96, 115, 118, 124, 147, 158, 169,
Сверстюк Євген, письменник, правозахисник – 34, 35, 37, 107, 149, 152, 154,
155, 167,
Свинарьов Віктор, начальник УМВС в Чернігівській області – 68,
Селянський Ярослав, псевдонім автора публікацій – 59,
Середа Михайло, активіст УАПЦ – 47,
Сидельников Євген, директор Чернігівського архітектурно-історичного заповідника – 18, 164,
Симоненко Володимир, історик-краєзнавець (Ніжин) – 44,
Симоненко Петро, лідер комуністичної партії – 79,
Синиця Іван, композитор (Ніжин) – 85,
Сіренко Олег, один з ініціаторів відродження УАПЦ, нині – настоятель храму
святих мучеників князя Михайла і боярина Федора – 7, 57, 59, 63, 78, 91, 94, 95,
100, 106, 112, 120, 121, 128, 155, 158,

Соболев Анатолій, активіст «Просвіти», журналіст (Конотоп) – 4, 44,

Соболь Юрій, один з ініціаторів відродження УАПЦ в Чернігові, згодом – генеральний директор Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» – 7, 10, 26, 36, 38, 39, 44, 47, 92, 95, 96, 98, 102-105, 116, 120, 122-125, 127, 134, 158, 169,

Ступак Володимир, відповідальний секретар обласного Товариства української мови імені Т.Шевченка, згодом – голова обласного Руху – 39, 92, 97, 108, 122, 124, 133, 151, 157, 158, 169,

Стус Василь, поет, політв'язень – 59, 155,

Супронюк Олександр, священник церкви святої Параскеви-П'ятниці – 4, 38-40, 95, 126, 131, 132, 134,

Танюк Лесь, режисер, голова комітету Верховної Ради з питань духовності та культури – 30, 71,

Таран В., працівник прокуратури Чернігівської області – 56,

Тарасенко Григорій, один з ініціаторів відновлення храму святих мучеників князя Михайла і боярина Федора – 36,

Тарасенко Катерина, пенсіонерка, голова релігійної громади храму святої Параскеви-П'ятниці – 4, 7, 76, 93, 97, 100,

Тимошенко Микола, настоятель парафії у селі Жовтневе (нині Покровське) Менського району – 4,

Феодосій (Пайкуш), єпископ Чернігівський і Ніжинський – 4,

Феодосій (Углицький), чернігівський архієпископ, святий православної церкви – 45, 140, 141,

Фесенко Павло, голова Прилуцької районної державної адміністрації – 54,

Філарет, заступник Патріарха, згодом – Патріарх Київський і всієї Руси-України – 16, 40-42, 47, 51, 55-58, 64, 80, 96, 97, 112, 118, 119, 125, 126,

Філозоф Віталій, настоятель ніжинської Спасо-Преображенської церкви – 4, 88,

Флавіан (Пасічник), єпископ Чернігівський і Ніжинський – 4,

Хмельницький Богдан, гетьман України – 168,

Хоменко Володимир, керівник сільськогосподарського підприємства в селищі Олишівка Чернігівського району – 57,

Чепурний Василь, журналіст, голова обласного товариства «Просвіта» імені Т.Шевченка, член єпархіальної ради УПЦ КП – 7, 11, 28, 30, 38, 45, 52, 53, 54, 57, 58, 60, 81, 83, 87, 92, 95, 96, 102, 104, 105, 110, 114, 115, 122, 151, 157, 158, 169,

Черніков Юрій, начальник управління КДБ по Чернігівській області – 28,

Черняков Сергій, робітник, учасник походу «Дзвін - 90», нині – вчений секретар Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» – 24,

Чечин Сергій, священник, настоятель Всіхвятської церкви (Ніжин) – 59, 70, 74, 78, 80, 86,

Чорновіл В'ячеслав, народний депутат, голова Народного Руху України – 62, 71,

Шаповал Петро, голова Чернігівської обласної державної адміністрації – 51, 53, 66, 68, 71, 75,

Шевченко Тарас, поет, філософ, академік графіки – 6, 84, 111, 117, 148,

Шейко Петро, голова Бобровицької районної державної адміністрації – 4, 46, 48,

Шкрєбко Анатолій, голова Ічнянської районної державної адміністрації – 80,

Шумило Віталій, дослідник історії Церкви – 34, 143, 144, 160,

Шумило Сергій, історик, учасник першого Всеукраїнського православного собору – 8, 32, 34, 134, 152, 155, 158, 165,

Ющенко Віктор, прем'єр-міністр, президент України – 70,

Якубів Михаїл, настоятель Покровської церкви в Ніжині – 68, 88,

Якунін Гліб, священник, російський релігійний діяч, правозахисник – 26,

Янукович Віктор, прем'єр-міністр, президент України – 79,

Ярема Володимир, священник зі Львова, якого згодом проголосили патріархом УАПЦ – 41, 152,

Яцків Ярослав, академік Національної академії наук України – 71.

Зміст

Передмова	3
Глава 1. Церковно-політичне тло для відродження української Церкви. Перші кроки УАПЦ	5
Глава 2. Похід «Дзвін – 90»	11
Глава 3. Патріарший візит до Чернігова	17
Глава 4. Похід «Козацькими шляхами»	23
Глава 5. Перший храм УАПЦ	30
Глава 6. Початки єпархії	36
Глава 7. Православне братство	43
Глава 8. Перехід Бобровицького благочиння	46
Глава 9. Становлення єпархії	49
Глава 10. Внутрішні незгоди	63
Глава 11. Боротьба за Катерининську церкву	66
Глава 12. Боротьба за православний Ніжин	73
Глава 13. Правлячі архієреї	76
Глава 14. Єпархіяльна рада	78
Глава 15. Стосунки з єпархією УПЦ Московського патріархату	79
Глава 16. Єпископ Никон (Калембер)	82
Спогади активістів відродження української церкви	90
Надія Лук'яненко	90
Петро Кириченко	92
Дарія Євсієнко	97
Сергій Ковбусь	102
Лариса Куровська	106
Віктор Молочко	113
Тамара Непомняща	119
Софія Боба	123
Олег Сіренко	128
Сергій Шумило «Важка стежка до храму...»	136
Іменний покажчик	173

Науково-популярне видання

Юрій Олексійович Соболев
Василь Федорович Чепурний

**ЦЕГЛИНКА ДЛЯ РІДНОГО ХРАМУ.
ІСТОРИЯ ВІДРОДЖЕННЯ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ
(1989-2002 Р.Р.)**

Збірник матеріалів

Редагування і коректура авторські
Комп'ютерна верстка Тетяни Кузик
Дизайн обкладинки Тетяни Кузик
Технічний редактор Олег Єрмоленко

Підписано до друку 20.11.2020 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Cambria.
Ум. друк. арк. 10,81. Ум. фарб.-відб. 10,81. Обл.-вид. арк. 11,63.
Зам. 0105-3. Тираж 400 прим.

ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 4079 від 1 червня 2011 року
Тел.: +38-097-385-28-13

Віддруковано ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»
14035, м. Чернігів, вул. Станіславського, 40

9 786177 833818

